जुलै 2006 Rs. 13/-

संस्कृत

चन्दमामा

आ षष्टेः वर्षेभ्यः विज्ञानविनोदयोः प्रकाशयित्री प्रसारयित्री च विशिष्टा पत्रिका

चन्दामामा पदं निदधाति ६० तमे वत्सरे

१९४७ – तेलुगु, तमिळ् च
१९४८ – कन्नड
१९४९ – हिन्दी

१९५२ – मलयाळं, मराठी च
१९५४ – गुजराती
१९५५ – इंग्लीष्

१९५६ – ओरिया सिन्धी च
१९७२ – बङ्गली
१९७५ – गुरुमुखी
१९७६ – असामी

१९७८ – सिंहली
१९८४ – संस्कृतम्
२००३ – इंग्लीष्-तमिळुमिश्रितावृत्तिः सिङ्गपुरीयाणां कृते । इंग्लीष्सहिताः तेलुगु-तमिळु-हिन्दी-गुजराती-आवृत्तयः दक्षिणामेरिकीयाणां कृते ।

२००४ – सन्थाली-वनवासिनां भाषया प्रकाशिता प्रथमा बालपत्रिका ।

२००३ तमे वर्षे Junior Chandamama प्रकाशनम् आरब्धम् । ब्रेल्लिप्या चन्दामामाप्रकाशनं कृतं १९८१ तः १९९७ पर्यन्तम् । २००५ तमे वर्षे तस्याः आवृत्तेः पुनरारम्भः कृतः । काश्चन आवृत्तयः लघुविघ्नकारणतः त्रुटिं गताः । तथापि प्रकाशनकार्यम् अक्षुण्णतया अनुवर्तते । एतत् कार्यं किं जागतिक-सिद्धित्वेन परिगणयितुम् अर्हं न ?

चन्दामामा – प्रकाश्यते बह्वीभिः भाषाभिः, परम्परा तु समाना

बालविशेषाङ्कः (नवें - ०६ सञ्चिका)

प्रकाशितः भविष्यति इति विषयः भवद्भिः एप्रिल् -०६ सञ्चिकायां दृष्टः स्यात् एव ।

पारितोषिकाणि

कथायै - रू. ५००/- प्रकाशितायै कथायै

चित्राय - प्रथमं पारितोषिकं रू. ५००/-, द्वितीयं पारितोषिकं रू. ३००/-, त्रीणि प्रोत्साहनपारितोषिकाणि रू.२००/- मितानि ।

- भवतां कथा तासु त्रयोदशसु भाषासु कयाचित् रचिता स्यात्, याभिः च प्रकाश्यते चन्दमामा ।
- पूर्वोक्तभाषासम्बद्धाः घटनाः अपलम्ब्य रचितानि भवेयुः चित्राणि ।
- अधः दत्तेन विवरणपत्रेण सहैव कथा चित्रं वा प्रेष्यताम् । विवरणपत्रस्य छायाप्रतिकृतिः नानुमन्यते ।

अहम् अधोनिर्दिष्टं प्रेषयन् / प्रेषयन्ती अस्मि -

कथा - नाम १. ____________

२. ____________

चित्रम् - विषयः १. ____________

२. ____________

नाम ____________

जन्मदिनाङ्कः ____________ कक्ष्या ____________ विद्यालयः ____________

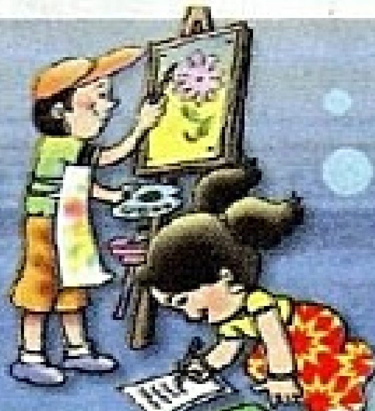
निवाससङ्केतः ____________

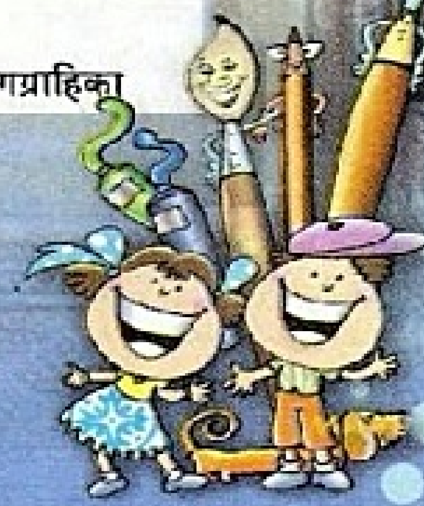
____________ Pin code ____________

यदेतत् प्रेष्यमाणम् अस्ति तत् मम पुत्रेण/पुत्र्या स्वप्रतिभया रचितम् इति अहं प्रमाणीकरोमि ।

पोषकः भागग्राहकः/भागग्राहिका

चन्दमामा सम्पुटः - २३ जुलै - २००६ सञ्चिका - ०७

एतस्य अङ्कस्य विशेषाः

अन्तरङ्गम्

ग्राहकशुल्कम् -
अमेरिका-केनडादेशयोः कृते
प्रतिकृतिमूल्यम् - $२
वार्षिकं शुल्कं - $२०
भवदीयं धनं 'Chandamama India Limited' नाम्ना प्रेष्यताम् -

Subscription Division
CHANDAMAMA INDIA LIMITED
No. 82, Defence Officers Colony,
Ekkatuthangal, **CHENNAI - 600 097**
E.mail : subscription@chandamama.org

चन्दमामाप्रश्नावली चतुर्थी (मे - २००६)

संस्कृतचन्दामामावाचकेषु केनापि समुचितम् उत्तरं न प्रेषितम् इत्यतः वयं कस्मैचिदपि पारितोषिकं यच्छन्तः न स्मः । वाचकानां ज्ञानाय चतुर्थ्याः प्रश्नावल्याः उत्तरम् ३१ तमे पृष्ठे प्रकाशयन्तः स्मः । सर्वे वाचकाः एतस्यां प्रश्नावलीस्पर्धायां सोत्साहं भागं वहेयुः इति अस्माकम् अभ्यर्थना ।

संस्थापकौ -
चक्रपाणिः, बि. नागिरेड्डिः च

अपूर्वा सिद्धिः एषा

भारतीयपरम्परायां षष्टेः संवत्सराणां चक्रं भवति । एकस्य संवत्सरचक्रस्य समाप्तेः अनन्तरं नूतनस्य चक्रस्य आरम्भः । चन्दमामाप्रकाशनं १९४७ तमे वर्षे जुलैमासे प्रारब्धम् । इदानीं चन्दमामा षष्टितमे वत्सरे पदं निदधती अस्ति । पत्रिकाजीवने एषा सिद्धिः अपूर्वा एव । भारते कापि बालपत्रिका एतावद्दीर्घं जीवनं न कृतवती प्रायः । अतः चन्दमामायाः एषा सिद्धिः निश्चयेनास्ति अपूर्वा ।

एतस्याः सिद्धेः प्रमुखं कारणम् - अनुभविनां बहूनां वाचकानां सहकारः, तत्त्वविषये अस्माभिः दर्शिता अविचला श्रद्धा, भारतीयाः बालाः अस्मत्पूर्वजानां परम्परां यथा जानीयुः तथा कृत्वा, तेषु मानवीयानि मौल्यानि जागरय्य ते देशस्य सत्प्रजाः यथा भवेयुः तथा प्रयासः इत्यादयः ।

एतदवसरे वयम् एतस्याः पत्रिकायाः संस्थापकयोः बि.नागिरेड्डी-चक्रपाण्योः कृते कृतज्ञतापूर्वकं श्रद्धाञ्जलिम् अर्पयामः, यौ च स्वतन्त्रभारतस्य बालानां कृते उत्कृष्टस्य उपायनस्य दानाय आधारशिलां स्थापितवन्तौ । ताभ्यां यः गुणस्तरः प्रतिष्ठापितः तस्य अनुसरणे अनन्तरीयैः निरन्तरः प्रयत्नः कृतः एव ।

एतस्मिन् कर्मणि अस्माकं वाचकानां सहकारः तु निश्चयेनास्ति अविस्मरणीयः, ये च आ अधिकाष्टवर्षेभ्यः, आ ऊनाशीतिवर्षेभ्यः च सन्ति । बालानां पालकाः, अध्यापकाः, विज्ञापिकादातारः, अभिकर्तारः, वितारकाः इत्यादयः सर्वे अपि अत्र अभिनन्दनार्हाः । ये सहकारदानेन नितराम् उपकुर्वन्तः सन्ति तेभ्यः सर्वेभ्यः नैके धन्यवादाः समर्प्यन्ते ।

सम्पादकः - विश्वम्

Visit us at : http://www.chandamama.org

वाचकानां पुटोऽयम्

बालसेवकः इन्दोरतः लिखति -

आ सप्तमात् वर्षात् अहं चन्दमामां पठामि । मम नगरे इन्दोरे चन्दमामायाः नियतवाचकाः बहवः सन्ति । गतानां २८ वर्षाणां सर्वाः सञ्चिकाः अस्मत्समीपे सन्ति । एषः अस्माकम् अभिमानस्य विषयः । यद्यपि अन्याः अपि काश्चन बालपत्रिकाः सन्ति, तथापि चन्दमामा तु स्ववैशिष्ट्येन ताः सर्वाः अतिशेते । पारम्परिकजीवनमूल्यानां प्रतिपादिकाः अत्रत्याः कथाः वाचकानां मनस्सु सुदृढं संस्कारं जनयन्ति इत्येतत् एव अत्र कारणम् । चन्दमामायाः वैशिष्ट्यानि तावत् - १. चन्दमामा वेदपुराणोपनिषदादीनां कथाः बाहुल्येन प्रकाशयति । २. चन्दमामायां नेतृत्ववर्धिकाः साहसमय्यः च इतिहास-जनश्रुति-जानपदकथाः भवन्ति बहुधा । ३. शङ्कर-चित्रादीनाम् उत्तमानि चित्राणि अत्र कथां विभूषयन्ति । मया चन्दमामा-वैशिष्ट्यानां विषये बहु लेखितुं शक्येत । किन्तु प्रभूतं लिख्येत चेदपि तत् अपर्याप्तम् एव भवेत् ।

नीलमणिभाटिया नवदेहलीतः

चन्दमामा प्राचीनार्वाचीनयोः समन्वये असिधाराव्रतमेव आचरन्ती स्वकर्तव्यं सम्यक् निर्वहति इति वक्तुं शक्यते । बालानां हितं विविधैः प्रकारैः साधयन्ती चन्दमामा उत्तमम् उपायनम् अस्ति । चन्दमामा चिरं जीयात् ध्रुवनक्षत्रम् इव ।

मिलिन्दसामन्तः सिन्धुदुर्गतः

चन्दमामायाः पठनं नितराम् आसक्तिदायकम् । अत्रत्यानि चित्राणि कथायाः वैशिष्ट्यं सौन्दर्यं च वर्धयन्ति आनन्दं जनयन्ति । अद्य ग्रामजीवनं महता वेगेन परिवर्तमानम् अस्ति । तथापि चन्दमामायाः चित्राणि तु प्राचीनपरम्पराम् अत्यजन्ति योग्यां जीवनशैलीं परिचाययन्ति । मौल्याधारिताः कथाः, वेतालकथाः, सामान्यज्ञानविषयाः च चन्दमामायाः वैशिष्ट्यं वर्धयन्ति । निर्मलाय मनोरञ्जनाय, ज्ञानस्य अभिवर्धनाय च प्रयासः चन्दमामायाः उत्कृष्टतां कल्पयति ।

उडुपीस्थः कार्त्तिकभूषणः लिखति -

अहं भवतां चन्दमामायाः आराधकः । चन्दमामा अत्युत्तमा पत्रिका । अतः एतस्याः सर्वाः अपि सञ्चिकाः नियततया पठामि अहम् ।

विचित्रः स्वार्थः

विदुरेश्वरनामके ग्रामे मालतीनामिका काचन दासी निवसति स्म । कस्याश्चित् प्रसववेदना आरब्धा चेत् सा तत्र तिष्ठेत् एव । यतः ग्रामीणानाम् एषः विश्वासः आसीत् यत् प्रसवसमये यदि सा भवति तर्हि मात्रपत्ययोः कापि हानिः न भविष्यति इति ।

एकदा मालती पार्श्वग्रामे कस्याश्चन प्रसव-सम्बन्धि कार्यं समाप्य प्रत्यागच्छन्ती आसीत् । तदा मार्गे कुत्रचित् एकस्य वृक्षस्य अधः काञ्चन शिबिकां परितः बह्व्यः महिलाः सम्मिलिताः तया दृष्टाः । शिबिकातः किञ्चिद्दूरे शिबिकावाहकाः स्थिताः आसन् ।

तासु महिलासु काचन मालतीं दृष्ट्वा उक्तवती – ''मालति ! भूस्वामिनः पुत्री ग्रामे स्थितं विदुराश्रमं द्रष्टुम् आगता । गर्भिण्याः तस्याः सप्त मासाः सम्पन्नाः । किन्तु तस्याः परिस्थितिः दृष्टा चेत् भासते यत् सा इदानीमेव प्रसूयेत इति'' इति ।

मालती शिबिकायां स्थितायाः भूस्वामिनः स्नुषायाः परीक्षां कृत्वा तत्रत्यान् उक्तवती – ''सत्यं, प्रसववेदना आरब्धा अस्ति एव । कस्मिंश्चिदपि क्षणे प्रसवः भवेत् । शीघ्रं मम गृहम् आनयन्तु एताम्'' इति ।

ततः शिबिकावाहकानां साहाय्येन तां स्वगृहं नीतवती सा । केषुचिदेव क्षणेषु भूस्वामिनः स्नुषा पुत्राय जन्म दत्तवती ।

एतां वार्तां श्रुत्वा झटित्येव भूस्वामी, तस्य पुत्रः, परिवारजनाश्च मालतीगृहम् आगताः ।

तदा मालती भूस्वामिनम् उक्तवती – ''स्वामिन् ! भयस्य कारणं नास्ति । माता पुत्रश्च कुशलिनौ । किन्तु भवतां गृहे यादृशम् आनुकूल्यं लभ्येत तादृशम् आनुकूल्यम् अत्र नास्ति'' इति ।

तदा भूस्वामी प्रसन्नवदनः सन् मालतीम्

उक्तवान् - ''अहं भवत्याः कुशलतां बहुधा श्रुतवान् आसम् । अद्य प्रत्यक्षरूपेण सा मया दृष्टा अपि । अहं भवत्याः गृहे आवश्यकानाम् आनुकूल्यानां व्यवस्थां करिष्यामि । अचिरात् एव राजवैद्यः आगमिष्यति ! सः मम स्नुषायाः पौत्रस्य च योगक्षेमं परिशीलयिष्यति'' इति ।

तदारभ्य मालत्याः जीवनं परिवृत्तम् । तस्याः गृहे यानि आनुकूलल्यानि अपेक्षितानि तानि सर्वाणि सिद्धानि । सप्ताहाभ्यन्तरे भूस्वामी मालत्याः पतिम् आनाय्य तस्मै विशालं क्षेत्रम् उपहारीकृतवान् ।

मालत्याः गृहात् प्रस्थिता भूस्वामिनः स्नुषा प्रस्थानसमये - ''भवत्या अहं मम शिशुश्च रक्षितौ । यदि भवती पुत्र्यै जन्म दद्यात् तर्हि अहं तां मम स्नुषात्वेन स्वीकरिष्यामि'' इति उक्तवती ।

तदा मालती अञ्जलिं बद्ध्वा उक्तवती - ''अहं मम वृत्त्यनुगुणम् आचरितवती । भू-स्वामी तदर्थम् अनेकानि आनुकूल्यानि अत्र कृतवान् अपि । भवत्याः नाम अहं कदापि न विस्मरिष्यामि । अन्यत् किमपि अहं न इच्छामि'' इति ।

गच्छता कालेन मालत्याः जीवनस्तरः उत्तमः अभवत् । तया गृहं निर्मितम् । क्षेत्रं तु आसीदेव । अतः तस्याः जीवनं सुखमयं जातम् । चतुर्णां वर्षाणाम् अनन्तरं मालत्या एका पुत्री प्राप्ता । तस्याः नाम रागिणी इति ।

एवमेव पञ्चदश वर्षाणि अतीतानि । भू-स्वामी इदानीं वृद्धः सञ्जातः अस्ति । तस्य पुत्रः एव भूस्वामिपदं निर्वहति । पौत्रः कल्याणवर्मा विंशतिवर्षीयः तरुणः ।

मालत्याः पुत्री रागिणी महासुन्दरी इति सर्वे प्रशंसन्ति स्म । तस्मिन् वर्षे विदुरेश्वरस्य ब्रह्मोत्सवावसरे भूस्वामिनः गृहसदस्याः मालतीं तस्याः पुत्रीं च अपश्यन् । कल्याण-वर्मणः माता मालत्या सह महत्या प्रीत्या वार्तालापं कृतवती । रागिणीं दृष्ट्वा तया पूर्वम् उक्तं वाक्यं स्मृतम् ।

कल्याणवर्मणः माता मालतीम् अवदत् - ''भवत्याः पुत्री रूपवती अस्ति । अहं यदि निर्णयस्वीकारे स्वतन्त्रा स्यां तर्हि भवत्याः पुत्रीं मम स्नुषां कुर्याम् एव'' इति । तस्याः वचनं श्रुत्वा मालती हसन्ती मौनेन अतिष्ठत् ।

कल्याणवर्मा मातुः वचनं श्रुतवान् । मातुः संकाशात् सः विषयं सर्वं ज्ञातवान् । कदाचित् सः एकाकिनीं रागिणीं दृष्ट्वा उक्तवान् - ''अहं भवतीं परिणेतुम् इच्छामि । मम मातुः आशां

पूरयितुम् इच्छामि अहम्'' इति ।

किन्तु रागिणी निष्ठुरस्वरेण उक्तवती - ''भवान् भूस्वामिवंशे उत्पन्नः । कस्याश्चित् दास्याः पुत्र्या सह भवतः परिणयं गृहजनाः न अङ्गीकरिष्यन्ति । समाजः अपि न अङ्गीकुर्यात् । अतः एतं विवाहप्रस्तावं भवान् विस्मरतु'' इति ।

कल्याणवर्मा किमपि अनुक्त्वा ततः निर्गतः । वृद्धः भूस्वामी एतं विषयं ज्ञातवान् । सः रागिण्याः जातकम् आनाय्य ज्योतिषिकैः परिशीलनं कारितवान् । तदा ज्ञातं यत् रागिण्याः जातके राज्ञीयोगः, राजमातृयोगश्च अस्ति इति । एतत् ज्ञात्वा भूस्वामी दिग्भ्रान्तः । इतः विमुक्तिं प्राप्तुम् अस्यां परिस्थितौ कल्याणवर्मणः विवाहकरणम् एकः एव मार्गः इति मत्वा सः योग्यायाः वध्वाः अन्वेषणे त्वरां प्रदर्शितवान् ।

किन्तु तस्मिन्नेव समये काचन दुर्घटना संवृत्ता ।

कल्याणवर्मा कदाचित् कार्यार्थम् अश्वम् आरुह्य राजधानीतः प्रस्थितः । तदा अकस्मात् आकाशः मेघैः आवृतः । विद्युतः स्फुरिताः । महती वृष्टिः आरब्धा । कल्याणवर्मणः समीपे एव अशनिः एकः पतितः । तदा कल्याणवर्मा अश्वात् पतितः सन् मूर्च्छां गतः । समीपस्थाः तं स्वगृहं प्रति नीतवन्तः । किन्तु अशनेः प्रभावेण सः दृष्टिहीनः अभवत् । वैद्याः तं सम्यक् परिशील्य - ''एतादृशी एव अनिरीक्षिता घटना यदि पुनः भवेत् तर्हि एव एतेन पुनः दृष्टिः प्राप्येत'' इति उक्तवन्तः । अनेन भूस्वामिनः गृहस्य जनाः सर्वे शोकसागरे पतिताः ।

परेद्यवि एव पितामहः कल्याणवर्माणम् आहूय उक्तवान् - ''भवतः मात्रा मालतीम् उद्दिश्य यत् उक्तं तथैव इदानीं सम्पद्यमानम् अस्ति सर्वम् अपि । भवतः विवाहः दासीपुत्र्या सहैव भवेत् इति नियतिः स्यात् । भवता अपि एषः सम्बन्धः एव इष्टः इति अहं जानामि । भवतः जीवने अस्यां परिस्थितौ तादृशी पत्नी अपेक्ष्यते, यया च भवतः सर्वाणि कार्याणि प्रीत्या क्रियेरन् । अतः भवान् रागिणीं परिणेतुम् इच्छति चेत् वयं तत्र आपत्तिं न वदेम'' इति ।

एतत् श्रुत्वा कल्याणवर्मा उक्तवान् - ''भवतः यथा इच्छा तथैव भवतु'' इति ।

मालत्या एषा वार्ता प्राप्ता । सा पुत्रीं रागिणीम् उक्तवती - ''पुत्रि ! कल्याणवर्मा

आढ्यकुलीयः स्यात् नाम, तथापि सः अन्धः इदानीम् । कस्मैचित् अन्धाय भवतीं दातुम् अहं न इच्छामि । अन्धस्य पत्नीत्वेन भवतीम् ऊहितुमपि अहं न शक्नोमि । अतः एतं विवाहप्रस्तावम् अहं तिरस्करोमि'' इति ।

मातुः वचनानि श्रुत्वा रागिणी उक्तवती – ''वयं निरालम्बाः । भूस्वामिनः प्रस्तावस्य तिरस्करणं नाम आपदः सम्मुखीकरणमेव । अहम् एतं विवाहप्रस्तावं सन्तोषेण एव अङ्गीकरोमि'' इति ।

रागिण्याः अङ्गीकारं ज्ञात्वा सपदि एव भूस्वामिनः परिवारः मालतीगृहम् आगतः । विवाहसम्बन्धीनि वचनानि मालतीं वक्तुं कल्याणवर्मणः माता प्रकोष्ठम् आगता । तत्रत्यं दृश्यं ताम् आश्चर्यचकिताम् अकरोत् । यतः रागिणी वस्त्रपट्टिकया स्वस्य नेत्रे बद्धवती तया दृष्टा तत्र । यावत् सा किमपि वक्तुम् उद्युक्ता तावता निर्व्यग्रा सती मालती उक्तवती – ''यं लोकं मम पतिः द्रष्टुं न शक्नोति तादृशं लोकं द्रष्टुम् अहमपि न इच्छामि । अहं भूस्वामिनः गृहस्य स्नुषा भविष्यामि । अतः अहं गान्धार्याः आदर्शं पालयितुम् इच्छामि'' इति ।

तत्र आगताः सर्वेऽपि रागिण्याः व्यवहारं प्राशंसन् । ते अचिन्तयन् यत् रागिणी एव भूस्वामिनः वंशाय योग्या इति । किन्तु वृद्धः भूस्वामी रागिण्याः व्यवहारस्य अर्थम् अवगतवान् आसीत् ।

सः आशीर्वादव्याजेन रागिणीम् आहूय एकान्ते उक्तवान् – ''रागिणि ! भवती बुद्धिमती अस्ति । भवती सामान्ये गृहे उत्पन्ना । अतः अहं भवतीम् अन्धस्य कल्याणवर्मणः

पत्नीरूपां सेविकां कर्तुम् इष्टवान् । किन्तु भवती नेत्रे वस्त्रपट्टेन बद्ध्वा सर्वेषां मनस्सु पतिव्रतास्थानं प्राप्तवती । मया ज्ञायते यत् भवती अपि पत्युः समाना सती गृहे स्थानं प्राप्तुम् इष्टवती इति । भवतीम् अहं स्वार्थपराम् एव भावयामि । तथापि लोकः तु भवतीं पतिव्रताम् एव मन्यते । अहमपि भवतीम् सादरमेव स्वागतीकरोमि'' इति ।

तदा रागिणी उक्तवती – ''भविष्यति काले कस्य स्वार्थभावना अस्ति इति ज्ञायते एव । भवान् मां स्नुषात्वेन अङ्गीकृतवान् इत्येषः एव मम सन्तोषदायकः विषयः'' इति ।

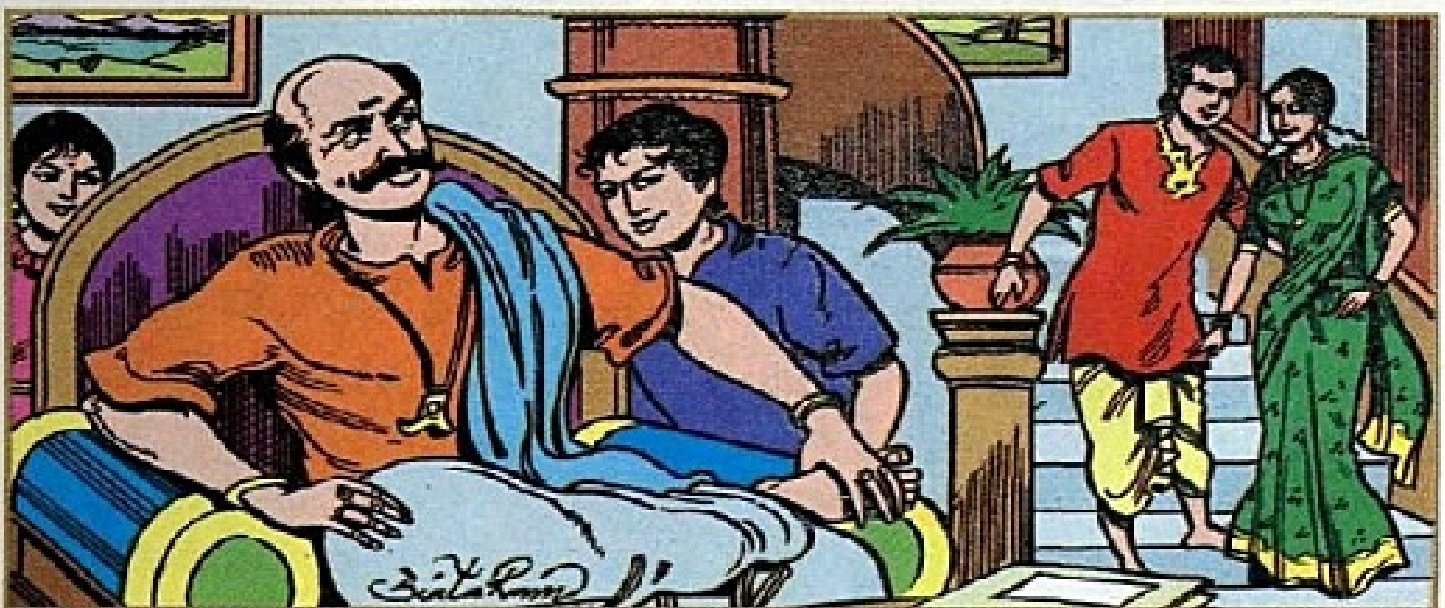
रागिणीकल्याणवर्मणोः विवाहः सम्पन्नः । मासद्वयानन्तरम् एकदा महती वृष्टिः जाता । वृष्ट्या अशनिपातोऽपि अभवत् । तस्मिन् समये कल्याणवर्मा भवनस्य उपरिभागे आसने उपविष्टः आसीत् । आम्रवृक्षस्य पार्श्वे एव अशनिः पतितः । कल्याणवर्मा मूर्च्छितश्च जातः ।

एतं विषयं ज्ञात्वा गृहसदस्याः सर्वे तत्र धावन्तः आगताः । नेत्रे उद्घाटितवान् कल्याणवर्मा पुरतः स्थितां रागिणीं साश्चर्यं पश्यन् – ''अहो, अहं द्रष्टुं समर्थः अभवम् । एकेन अशनिना मम दृष्टिः अपहृता । अन्येन पुनः प्रदत्ता । रागिणि, भवती अद्य पूर्वतः अपि अधिकसुन्दरी इव भासते । एतादृशं सन्तोषम् अहं जीवने कदापि न अनुभूतवान्'' इति सावेगम् उक्तवान् ।

तस्य वचनं श्रुत्वा मृदु हसन्ती रागिणी अवदत् – ''अहं सुन्दरी उत न इति तु अन्यः एव विषयः । किन्तु भवतः हृदयसौन्दर्यं तु अत्यपूर्वम् । प्रथमवारं मम दर्शनमात्रेण एव मयि भवतः प्रीतिः उत्पन्ना । मां परिणेतुं भवता यः प्रयासः वोढव्यः आपतितः सः नितरां श्लाघ्यः । तदर्थम् अहं सदापि भवतः विषये अधमर्णा भवामि'' इति ।

कल्याणवर्मा महत्या प्रीत्या रागिणीम् आलिङ्गितवान् । सर्वे चिन्तितवन्तः यत् रागिण्याः पातिव्रत्यमेव कल्याणवर्मणः दृष्टि-प्राप्तेः कारणम् इति ।

'रागिणी श्रेष्ठगुणान्विता उत्तमा स्त्री । तस्याः आगमनेन एव भूस्वामिनः वंशः इतोऽपि माननीयः अभवत्' इति जनाः सर्वे अवदन् ।

शुनकस्य मित्रम्

रामेशकामेशौ प्रतिवेशिनौ । ग्रामे रामेशस्य विशेषगौरवम् आसीत् । यतः तस्य वचनेषु काचित् विलक्षणा शक्तिरस्ति इति जनाः भावयन्ति स्म । कामेशोऽपि रामेशः इव प्रसिद्धिं प्राप्तुम् इच्छन् तथैव वक्तुं प्रयतते स्म । किन्तु तदीयः सर्वः अपि प्रयासः विफलः अभवत् । सर्वेषाम् उपहासपात्रता प्राप्ता तेन ।

एकदा कामेशस्य गृहस्य पुरतः ग्रामीणाः केचन उपविश्य वार्तालापं कुर्वन्तः आसन् । तेषु रामेशोऽपि अन्यतमः । तदा मार्गे गच्छन्तम् एकं शुनकं दृष्टवान् कामेशः । सः शुनकः गृहद्वारपर्यन्तम् आगत्य तत्रैव स्थितः । शुनकं पश्यन् कामेशः उक्तवान् - ''रामेश, कोऽपि भवतः सुहृत् आगतः इति भासते'' इति ।

एतत् श्रुत्वा तत्रत्याः सर्वे अहसन् । रामेशः उत्थाय द्वारसमीपं गतः । शुनकः भषन् ततः निर्गतः ।

''कः सः ? किमर्थम् आक्रोशन् सः प्रतिनिवृत्तः ?'' इति पृष्टवान् कामेशः ।

''सः कः इति तु अहं न जानामि । परं सः भवता एव मेलितुम् आगतः आसीत् । भवतः स्थाने अहं यदा गतः तदा सः आक्रोशन् गतः'' इति रामेशः उक्तवान् ।

एतत् श्रुत्वा तत्र स्थिताः सर्वेऽपि उच्चैः अहसन् । कामेशस्य मुखं तु लज्जया विवर्णम् जातम् आसीत् ।

भयङ्करः खातः

९

[राजगुरुणा सह आगताः सैनिकाः गुहायां सर्वत्र ब्रह्मदण्डिमान्त्रिकम् अन्विष्टवन्तः । अन्ते तैः कालभैरवमूर्तेः उदरभागे कश्चन गुप्तः मार्गः दृष्टः । तेन मार्गेण गत्वा अन्विष्य मान्त्रिकं कुत्रापि अप्राप्य ते राजगुरोः सूचनां पालयन्तः गुहायाः द्वारे काष्ठानि शुष्कपर्णानि च सङ्गृह्य राशीकृतवन्तः । ततः तदुपरि तैलं पातयित्वा अग्निं प्रवर्तितवन्तः ते । तदनन्तरम् ...]

तैलेन आर्द्राणि काष्ठानि पर्णानि च अग्निस्पर्शात् ज्वालाम् उदपादयन् । अचिरात् एव गुहायां सर्वत्र धूमः प्रसृतः । सेनापतिः, राजगुरुः, सैनिकाश्च गुहातः बहिः आगताः ।

''गुरुवर्य ! मान्त्रिकः एतस्यां गुहायाम् एव अस्ति इति भवता उक्तम् । धूमकारणतः श्वासोच्छ्वासं कर्तुम् अशक्नुवन् सः तत्रैव मरणं प्राप्नुयात्'' इति तम् अवदत् सेनापतिः ।

राजगुरुः धूमप्रसारं पश्यन् अवदत् – ''तस्य मरणं तथा भवितुं नार्हति । गुहातः निर्गमनाय बहवः मार्गाः स्युः एव । ते सर्वे तेन ज्ञाताः स्युः । अतः तेषु केनचित् मार्गेण सः पलायनं कुर्यात् एव । तस्मात् पर्वते सर्वत्र सैनिकाः जागरूकतया तिष्ठेयुः । यदि सः मान्त्रिकः दृश्येत तर्हि अविलम्बेन बन्द्धव्यः'' इति ।

राजगुरुः एवं यदा वदन् आसीत् तदा मान्त्रिकः चिह्नाङ्कितसिंहस्य गुहायाः पृष्ठतः

स्थित्वा शिष्यौ आह्वयन् आसीत् । मन्त्रदण्डेन शिला प्रहृता तेन । किन्तु ततः कोऽपि परिणामः न लक्षितः । निराशतां प्राप्तवान् सः पुनः पुनः शिष्यौ आह्वयन् स्थितवान् उच्चस्वरेण ।

तस्य कर्णौ तीक्ष्णौ आस्ताम् । अतः जयमल्लकेशवयोः सम्भाषणं तेन श्रुतम् एव । सः अवगतवान् यत् तौ मम ध्वनिं श्रुत्वा अपि गुहायाः अन्तः मम प्रवेशं निवारयन्तौ स्तः इति । जयमल्लः गुरुद्रोहम् आचरन् माम् अपायगर्ते पातयन् अस्ति इति अचिन्तयत् सः ।

'अयं दुष्टः शिष्यः मां ब्रह्मपुरसैनिकाधीनं कृत्वा भयङ्करखातस्थम् अपारम् ऐश्वर्यम् अमूल्यं सम्पदं च वशीकर्तुम् इच्छति' इति चिन्तयित्वा सः उच्चस्वरेण अवदत् – ''अये विश्वासघातिन् ! तेन मेषपालपुत्रेण सह भवान् गुहायाम् अस्ति इति मया न ज्ञायते इति भवान् चिन्तितवान् स्यात् । मम सामर्थ्यं भवता किं विस्मृतम् ? अचिरात् एव गुहायाः द्वारम् उद्घाट्यताम् । अन्यथा एषोऽहं भवन्तौ भस्मसात्करिष्यामि मन्त्रशक्तिसाहाय्येन'' इति ।

तस्य एतत् कथनं श्रुत्वा जयमल्लः केशवः च क्षणकालं भीतौ । जयमल्लः आत्मनि धैर्यं प्रपूर्य अवदत् – ''केशव ! अलं भीत्या । एषः आवां किमपि कर्तुं न अर्हति । ब्रह्मपुर-सैनिकैः सह आगतः जनः एतस्य मन्त्रशक्तिम् अपहृतवान् अस्ति । अतः एतदीया मन्त्र-शक्तिः आवयोः केशं कम्पयितुम् अपि नार्हति । तथापि मान्त्रिकतः अपायः नास्ति इति तु नास्ति । सैनिकैः गृहीतः सः प्रतीकार-भावनया व्यवहरन् आवयोः अत्र स्थितिं सैनिकान् वदेत् एव । तदा तु विपत्तिः निश्चिता । अतः अचिरात् एव इतः आवयोः निर्गमनं वरम्'' इति ।

जयमल्लस्य कथनं केशवे धैर्यम् अपूरयत् । सः जयमल्लम् अपृच्छत् – ''सर्वत्र सैनिकैः अन्वेषणे क्रियमाणे आवां कथं वा पलायनं कर्तुं शक्नुयाव ?'' इति ।

तावता ब्रह्मदण्डिमान्त्रिकस्य कासशब्दः स्वगतसम्भाषणं च श्रुतम् – ''अहो हो, मम उग्रभैरवः तैः समूलम् उत्पाटितः इति भाति । सः मान्त्रिकः मत्तः अपि बलवत्तरः एव । कालभैरवस्य मुखस्य पिधानं कृतवान् सः इदानीं तं खण्डितवान् अपि । एषः धूमः

कुतः ? अहो, एषोऽहं मृतः । मया इतः पलायनं करणीयम् एव । इतः बहिः गतं चेत् सैनिकाः मां ग्रहीष्यन्ति । ते मां पीडयेयुः एव । कालभैरव ! कीदृशी गतिः कल्पिता भवता !'' इति ।

तेन कृतं पौनःपुन्येन आह्वानं केशवजयमल्लाभ्यां निरन्तरं श्रूयते स्म ।

''सैनिकाः गुप्तमार्गे तादृशं किमपि वस्तु स्थापितवन्तः सन्ति, येन च बिलस्थः मूषकः इव एषः मान्त्रिकः परितपति'' इति अवदत् जयमल्लः ।

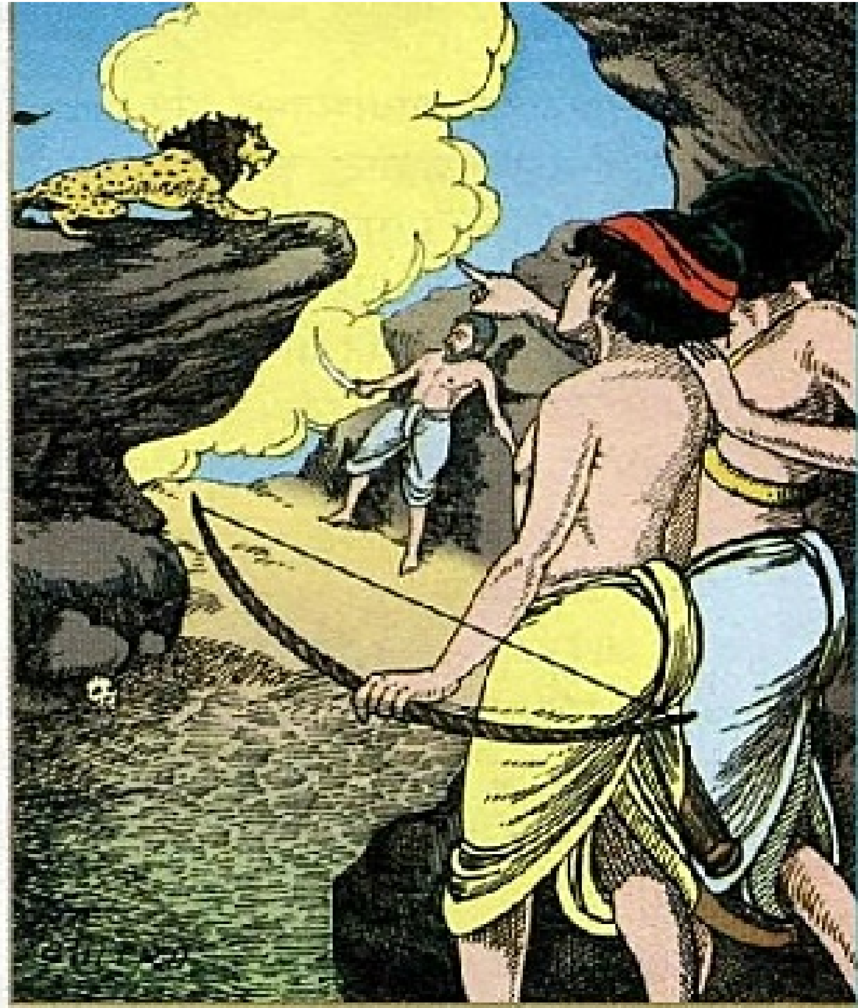
जयमल्लस्य स्वरः यद्यपि क्षीणः एव आसीत्, तथापि मान्त्रिकः तदीयं कथनं श्रुतवान् आसीत् एव ।

''अये वञ्चक शिष्य ! भवतः कथनं मया न श्रूयते इति भवान् चिन्तयति किम् ?'' इति उच्चैः उक्त्वा पुनः पुनः कासं कृतवान् मान्त्रिकः ।

''इतः निर्गमनस्य मार्गम् अहं जानामि एव । धूमकारणतः मरणात् अपि इतः निर्गमनं वरम् । गुहातः बहिः पर्वते सर्वत्र सैनिकाः मम ग्रहणाय अवसरं प्रतीक्षमाणाः स्युः । यदि ते मां गृह्णीयुः तर्हि अहं तान् भवतोः स्थितिं निवेद्य बन्धनं कारयिष्यामि । ते भवतोः शिरश्छेदं करिष्यन्ति अवश्यम्'' इति पुनः अवदत् मान्त्रिकः ।

किञ्चित्कालानन्तरं केशवजयमल्लाभ्यां पादध्वनिः श्रुतः । जयमल्लः अचिन्तयत् यत् मान्त्रिकः इतः पलायमानः अस्ति इति ।

'यथा उक्तं तथा एव कुर्यात् अपि एषः मान्त्रिकः । सैनिकैः यदि सः आवां ग्राहयेत्

तर्हि आवयोः दुर्गतिः निश्चिता । यदि सैनिकेभ्यः सः स्वरक्षणं कर्तुं समर्थः भवेत् तर्हि अपि अपायः तु भवेत् एव । यतः सैनिकाः सर्वत्र अन्विष्यन्तः आवां गृह्णीयुः एव । मान्त्रिकात् सैनिकेभ्यः च आत्मनः रक्षणं न हि सरलम्' इति चिन्तयित्वा जयमल्लः केशवम् उद्दिश्य – 'भवान् अत्रैव तिष्ठतु' इति संसूच्य गुहातः बहिः गत्वा सर्वत्र दृष्टिं प्रासारयत् । दूरे शिलासमीपे कश्चन सैनिकः दृष्टः तेन । तस्य सैनिकस्य दृष्टिः गुहायाः दिशि न आसीत्, प्रत्युत अन्यत्र आसीत् ।

जयमल्लः गुहायाः अन्तः आगत्य अवदत् – ''इतः आवयोः पलायनं तु अपरिहार्यम् । तदर्थम् एषः सुसमयः । आवयोः अत्र स्थितिं मान्त्रिकः सैनिकान् वदेत् एव । अतः त्वरया

इतः निर्गन्तव्यम् आवाभ्याम्'' इति ।

ततः केशवः जयमल्लः च गुहायाः द्वारस्य समीपं गतवन्तौ । मान्त्रिकस्य उच्चध्वनिः सैनिकानां कोलाहलः च ताभ्यां श्रूयते स्म । गमनं स्थगयित्वा यावत् तौ चिन्तनं कुर्वन्तौ आस्तां तावता कश्चन वृद्धः खड्गहस्तः सन् गुहायाः दिशि एव आगतवान् । गुहायाः पुरतः तेन सिंहः दृष्टः । अतः सः झटिति गमनं स्थगितवान् ।

''अहो, तत्र दृश्यते भवतः पिता !'' इति अवदत् जयमल्लः । केशवः आश्चर्येण पितरम् अपश्यत् ।

जयमल्लः हस्तं चालयन् वृद्धम् अवदत् - ''एषः सिंहः किमपि न करोति । भवान् अग्रे आगच्छतु'' इति । वृद्धः हस्तेन गुल्मान् अपसारयन् अग्रे आगतवान् ।

ततः सुदूरे मान्त्रिकेण क्रियमाणः आसीत् मन्त्रजपः । स च अकस्मात् स्थगितः । तस्य पुरतः आसीत् राजगुरुः । सः मन्त्रजलेन प्रोक्षणं कृतवान् आसीत् ।

तस्य दर्शनात् मान्त्रिकस्य मुखं पिहितं जातम् । ''हे कालभैरव ! भवान् एव शरणं मम'' इति वदन् सः भूमौ अपतत् ।

''कालभैरवः एव असहायः सन् विदारणं प्राप्य गुहायां पतितः अस्ति । भोः, भवतः नाम किम् ?'' इति पृच्छन् मन्दहासं प्रकटयन् मान्त्रिकसमीपम् आगतवान् राजगुरुः ।

अनेकैः सैनिकैः अनुगम्यमानम् अभिमुखम् आगच्छन्तं राजगुरुं दृष्ट्वा मान्त्रिकः नितरां भीतः । कम्पमानेन स्वरेण सः अवदत् - ''महाराज ! मम नाम अस्ति ब्रह्मदण्डी मान्त्रिकः इति'' इति ।

''मया चिन्तितम् आसीत् यत् भवान् कश्चन महामान्त्रिकः स्यात् इति । भवान् तु

सर्वथा मन्दमतिः । राजा कः, राजगुरुः कः इति अभिज्ञातुम् अपि सामर्थ्यं नास्ति भवतः'' इति वदन् राजगुरुः मान्त्रिकं शिखायां गृहीत्वा उन्नीतवान् ।

''महामहिमन् ! राजगुरुवर्य ! एषोऽहं रक्षणीयः भवता । अहमस्मि भवतः दासानां दासः'' इति दैन्येन अवदत् मान्त्रिकः ।

''भवता किमर्थम् अस्माकं सेनापतिः अरण्ये मारितः ?'' इति मान्त्रिकं कम्पयन् क्रोधेन अपृच्छत् राजगुरुः ।

''राजगुरुवर्य ! सः सेनापतिः न मया मारितः । मम शिष्येण मारितः सः । गुरुद्रोही सः मया बहुधा निषिध्यमानः अपि एतत् अकार्यं कृतवान् धाष्टर्येन'' इति अवदत् मान्त्रिकः ।

''अहो, मया विस्मृतम् एव आसीत् । भवतः तौ शिष्यौ इदानीं कुत्र स्तः ?'' इति नेत्रे रक्तीकृत्य अपृच्छत् राजगुरुः ।

''आर्य ! तयोः अन्यतरः एव मम शिष्यः । अपरः तु अरण्यवासिनः मेषपालस्य मूर्खः पुत्रः । ताभ्यां बहूनि पापकृत्यानि कृतानि'' इति अवदत् मान्त्रिकः ।

''मया पृष्टं तु - तौ कुत्र स्तः इति । ताभ्यां यद्यत् कृतं तस्य विवरणं तु मह्यं न आवश्यकम् । अन्यच्च, ताभ्यां यत् कृतं तस्य उत्तरदायी भवति भवान् एव । भवतः प्रेरणया आदेशेन च विना तौ किमपि कर्तुं न अर्हतः । अतः ताभ्यां यदि किमपि अकृत्यं कृतं स्यात् तर्हि तदर्थं दण्डः अनुभोक्तव्यः भवति भवता एव । तदस्तु नाम, तौ कुत्र स्तः इति आदौ वदतु'' इति आदिशत् राजगुरुः ।

''विश्वासघातिनौ तौ सिंहगुहायाः अन्तः निलीय तिष्ठतः । यदि अचिरात् एव तयोः ग्रहणं न क्रियेत तर्हि तौ भयङ्करखातं प्रति गमिष्यतः । वैधवेयः मम शिष्यः जयमल्लः भयङ्करखातविषये सर्वं जानाति । केशवेन कालभैरवप्रभावात् यद्यत् उक्तं तत्सर्वं सः निलीय स्थित्वा श्रुतवान् अस्ति'' इति अवदत् मान्त्रिकः ।

भयङ्करखातशब्दस्य श्रवणात् राजगुरुः महत् आश्चर्यं प्राप्तवान् । स च शब्दः इतःपूर्वम् अपि श्रुतः आसीत् तेन । 'एतस्मिन् अरण्यप्रदेशे एतस्य मान्त्रिकस्य स्थितिः, तेन क्रियमाणं कालभैरवोपासनं, सेनापतेः हननम् इत्यादीनां सर्वेषां पृष्ठभूमिकायां भयङ्करखातस्य सम्बन्धः अस्ति' इति सः अवगतवान् ।

मान्त्रिकेण सूचितं लक्षणं सैनिकान् उक्त्वा राजगुरुः आदिष्टवान् यत् सिंहगुहां गत्वा जयमल्लकेशवयोः बन्धनं करणीयम् इति ।

सैनिकाः तस्यां दिशि वेगेन प्रस्थितवन्तः । तावता वृद्धेन सह आगच्छन्तौ केशवजयमल्लौ तैः दृष्टौ । सैनिकः कश्चित् शिलायाः उपरि स्थित्वा उच्चस्वरेण पृष्टवान् - ''अये वृद्ध ! तौ कुत्र नीयेते भवता ?'' इति ।

एतत् श्रुत्वा वृद्धः विना भीतिम् अवदत् - ''मया कुत्रापि न गम्यते । एतौ समीपतरेण मार्गेण राजगुरुसमीपम् एव आनयन् अस्मि अहम् । मया प्राप्यमाणं पारितोषिकम् अपहर्तुम् इच्छति भवान् प्रायः । तत् सर्वथा न शक्यते । भवान् स्वकार्यं करोतु तावत्'' इति ।

''मरणम् आसन्नं चेदपि धनस्य आशा तु न परित्यज्यते एतेन वराकेण वृद्धेन'' इति स्वगतं वदन् आत्मना दृष्टं राजगुरुं वक्तुम् इच्छन् ततः वेगेन निर्गतवान् सः सैनिकः ।

राजगुरुः तु यद्यपि भयङ्करखातविषये विवरणं सङ्ग्रहीतुम् इच्छति स्म, तथापि शिष्ययोः बन्धनस्य अनन्तरम् एव एतस्य मुखात् वाचनं वरम् इति सः निरणयत् । शिष्ययोः पुरतः एषः असत्यं वक्तुं नार्हति इति सः जानाति स्म ।

सः मान्त्रिकस्य गर्वं चूर्णीकर्तुम् इच्छति स्म । तस्मात् तेन सेनापतिः सूचितः - ''एतस्य हस्तौ पादौ च बद्ध्वा वन्यसूकरम् इव एतं वेणुदण्डे लम्बयित्वा नगरं नयन्तु । कश्चित् सेवकं वेगेन प्रेषयित्वा वार्तां प्रसारयितुं सूचयतु यत् मान्त्रिकस्य ग्रहणं निमित्तीकृत्य राजधान्याम् उत्सवः आचरणीयः इति । उभौ भटौ एतस्याः गुहायाः रक्षणाय नियोक्तव्यौ'' इति ।

राजगुरोः आज्ञां प्राप्य सैनिकाः मान्त्रिकस्य हस्तौ पादौ च बद्धवन्तः । ततः दीर्घं दण्डम् आनीय मान्त्रिकं सूकरम् इव दण्डे उत्तोलितवन्तः ते । दण्डस्य उभयपार्श्वं गृहीत्वा उन्नीय ततः प्रस्थितं तैः ।

दण्डस्य कम्पनं यदा भवति तदा वेदनाम् अनुभवन् मान्त्रिकः विलपति स्म - ''हे भैरवेश्वर ! उपासककल्पतरो ! कीदृशम् अपमाननम् एतत् कार्यते भवता !'' इति ।

राजगुरुः एतत् श्रुत्वा हसन् पर्वतमूले बद्धस्य स्वस्य अश्वस्य दिशि प्रस्थितवान् ।

- *(अनुवर्तते)*

वेताल-कथा

राज्ञः स्नुषाः

अङ्गीकृतं कार्यं कथमपि परित्यक्तुम् अनिच्छन् त्रिविक्रमः पुनरपि वृक्षस्य समीपं गत्वा शाखायां लम्बमानं शवं स्कन्धे आरोप्य यथापूर्वं मौनेन श्मशानं प्रति प्रस्थितवान्। तदा शवान्तर्गतः वेतालः अवदत् – "अये राजन् ! अभीष्टस्य साधनाय भवान् महान्तं प्रयत्नं करोति यत् तत् तु श्लाघार्हम् एव। किन्तु एतदत्र स्मर्तव्यं यत् केवलेन श्रमेण, केवलया सहनया च कार्यं न सिद्ध्यति इति। कार्यसिद्धये विवेकः लोकज्ञानं च आवश्यके। वाक्चातुर्यम् अपि अत्र उपकरोति। एते गुणाः आत्मनि सन्ति उत न इति भवता स्वयं निर्णेतव्यम्। अत्र उपकाराय तिसृणां राजस्नुषाणां कथाम् अहं

श्रावयामि । तां श्रद्धया शृणोतु, येन मार्गायास-परिहारः अपि भवेत्'' इति ।

अनन्तरं वेतालेन कथा आरब्धा -

महेन्द्रपुर्याः राजा महेन्द्रवर्मा । विवाहानन्तरं महान् कालः अतीतः चेदपि तेन अपत्यं किमपि न प्राप्तम् । सन्तानप्राप्त्यर्थं राजा राज्ञी च विविधानि व्रतानि अनुष्ठितवन्तौ, बहूनि तीर्थ-क्षेत्राणि गतवन्तौ च । तथापि अपत्यं तु न प्राप्तुम् । अन्ते तौ निर्णीतवन्तौ यत् सन्तान-प्राप्तिभाग्यम् आवयोः ललाटे लिखितं नास्ति इति ।

एवं स्थिते कदाचित् राज्ञी रात्रौ कञ्चित् स्वप्नं दृष्टवती । स्वप्ने तया पञ्चमुखः सर्पः दृष्टः । सर्पः राज्ञीम् अवदत् - ''भवती मम मन्दिरस्य पुरतः कृष्णशिलया नागप्रतिमां निर्माप्य प्रतिष्ठापयतु । चत्वारिंशद्दिनानि यदि भवती तां प्रतिमां क्षीरेण अभिषिञ्चेत् तर्हि भवत्या सन्तानः प्राप्स्यते'' इति ।

प्रातः जागरणं प्राप्य राज्ञी राजानं स्वप्न-वृत्तान्तं निवेद्य अवदत् - ''अस्माकम् इष्टदेवः यथा उक्तवान् तथा करवाम'' इति ।

ततः सप्ताहाभ्यन्तरे एव राजा राज्ञी च पर्वतस्य उपरि नागेन्द्रमन्दिरस्य प्राङ्गणे नाग-प्रतिमां प्रतिष्ठापितवन्तौ । श्रद्धया भक्त्या च क्षीरेण तौ तस्याः प्रतिमायाः अभिषेकं कृत-वन्तौ । चत्वारिंशत्तमे दिने कश्चन विचित्रः जनः तयोः समीपम् आगतः । सः कृशः, उन्नतः, कृष्णवर्णीयः च आसीत् । इतःपूर्वं कुत्रापि न दृष्टः आसीत् सः ।

सः स्वस्य स्यूततः त्रीणि आम्रफलानि निष्कास्य राज्ञ्यै दत्त्वा अवदत् - ''मन्दिरस्य अन्तः गत्वा एतानि फलानि भवती खादतु । तेन भवत्या सुन्दराः त्रयः पुत्राः प्राप्स्यन्ते'' इति ।

राज्ञी भक्त्या श्रद्धया च तानि स्वीकृत्य नेत्राभ्यां स्पर्शं कारितवती । तस्य पुरुषस्य आदेशं शिरसा वहन्ती सा मन्दिरस्य अन्तः गत्वा तानि फलानि खादितवती अपि ।

नवानां मासानाम् अनन्तरं तया त्रयः पुत्राः प्राप्ताः । तेषां नाम कृतं - जयः विजयः अजयः चेति । महत्या प्रीत्या तान् पोषितवन्तौ राजा राज्ञी च ।

त्रयः अपि राजकुमाराः सौन्दर्येण बुद्धि-मत्तया पराक्रमेण च समानाः आसन् । विंशतितमं वर्षं यावत् प्राप्तं तावता ते सर्वासु विद्यासु पारङ्गताः जाताः ।

समाने एव मुहूर्ते त्रयाणाम् अपि विवाहः

निर्वर्तितः राज्ञा । तिस्रः स्नुषाः अपि सामन्तकुले जाताः ।

गच्छता कालेन राज्ञः स्वास्थ्यं विनष्टम् । वार्धक्यकारणतः सः शक्तिहीनः जातः । राजवैद्यः अवदत् यत् एतस्य स्वास्थ्ये विशेषप्रगतिः न भविष्यति इति । अतः राज्ञः पुरतः समस्या उद्भूता यत् कः राजपदे नियोक्तव्यः इति । यतः त्रयः अपि सामर्थ्येन बुद्धिमत्तया पराक्रमेण च समानाः एव आसन् ।

राजा बहुधा विचिन्त्य अपि कमपि परिहारमार्गम् अप्राप्य तत् दायित्वं मुख्यमन्त्रिणे चन्द्रशेखराय दत्तवान् ।

अनन्तरदिने एव प्रधानमन्त्रिणा युवराजेभ्यः विविधाः परीक्षाः आयोजिताः । विशेषतया राजनीतिविषये परीक्षा कृता तेन । किन्तु तासु परीक्षासु त्रिभिः अपि समाना एव प्रतिभा दर्शिता ।

यत् प्रवृत्तं तत् राजानं निवेद्य चन्द्रशेखरः अवदत् – ''महाराज ! त्रयः अपि सिंहासनस्य उत्तराधिकारितां प्राप्तुम् अर्हाः एव । त्रयाणाम् अपि योग्यता समाना । एवं स्थिते, कश्चित् एकः राजत्वेन घोषितः चेत् अपरयोः अन्याय्यं भविष्यति'' इति ।

राजा वर्धितचिन्तः सन् मन्त्रिणम् उक्तवान् – ''मन्त्रिवर्य ! समस्या इतोऽपि जटिला एव जायमाना अस्ति । इदानीं किं करवाम ?'' इति ।

क्षणं विचिन्त्य मन्त्री अवदत् – ''महाराज ! एतदर्थम् अस्ति कश्चन उपायः । यदि भवतः अनुज्ञा स्यात् तर्हि अहं भवतः स्नुषाभिः सह एकान्ते मिलेयम् । मम प्रश्नानाम् उत्तरं यत्

ताभिः दीयेत तदाधारेण निर्णेतुं शक्यं स्यात् यत् भाविनि काले कः राजा करणीयः इति'' इति ।

तदा राजा अवदत् – ''यत् यत् इष्यते तत् सर्वं शीघ्रम् एव करोतु भवान् । मम एषा समस्या तु अचिरात् निवारिता भवेत् एव'' इति ।

राज्ञः अनुज्ञां प्राप्य मन्त्री आदौ जयस्य पत्नीं प्रकोष्ठम् आनाय्य अपृच्छत् – ''देवि ! भवत्याः पतिः राजा यदि न क्रियेत तर्हि किं कुर्यात् भवती ?'' इति ।

एतत् श्रुत्वा जयस्य पत्नी निराशा सती क्षीणस्वरेण अवदत् – ''राजत्वं तु भाग्यवशात् प्राप्यते । यदि तत् भाग्यं मम पत्युः ललाटे लिखितं न स्यात् तर्हि मौनेन स्थितिः एव गतिः मम'' इति ।

एतदनन्तरं विजयस्य पत्नी प्रकोष्ठम् आगता । मन्त्री ताम् अपि पूर्वतनम् एव प्रश्नम् अपृच्छत् ।

एतत् श्रुत्वा विजयस्य पत्नी अपि खेदेन अवदत् - ''किं करवाणि ? भगवान् मम प्रार्थनां न पुरस्कृतवान् इति चिन्तयन्ती अहं पश्चात्तापम् अनुभविष्यामि । मम श्रद्धायां भक्त्यां च कोऽपि लोपः अस्ति इति अहं चिन्तयिष्यामि'' इति ।

अन्ते अजयस्य पत्नी आगता । अन्ये इव एताम् अपि मन्त्री यदा अपृच्छत् तदा झटिति एव सा अवदत् - ''मम पत्युः राजत्वस्य अप्राप्तेः प्रसङ्गः एव नास्ति । अहं मम पत्युः शक्तिं सामर्थ्यं कौशलं च सम्यक् जानामि । जीवने तस्य पराजयः कदापि न भविष्यति इत्यत्र मम दृढः विश्वासः अस्ति । एवं स्थिते अपि सः राजा न भवेत् इति चिन्तनं भवतः मनसि कथं समुद्भूतम् इति अहं तु न जानामि'' इति ।

तस्याः निर्गमनस्य अनन्तरं मन्त्री राजानम् अवदत् - ''महाराज ! अजयः एव राजा क्रियताम्'' इति ।

वेतालः एवं कथां समाप्य अवदत् - ''राजन् ! मन्त्री चन्द्रशेखरः यं मार्गं दर्शितवान् सः विवेकहीनः राजनीतिचातुर्यरहितः च किं न आसीत् ? पत्नीः प्रश्नान् पृष्ट्वा पतीनां सामर्थ्यस्य निर्णयः किं योग्यः ? ज्येष्ठे स्नुषे यत् उत्तरम् उक्तवत्यौ तत् सौम्यतापूर्णम् आसीत् । भगवति तयोः विश्वासः स्फुटतया भासते स्म । तृतीया स्नुषा तु धाष्टर्येन उत्तरम् उक्तवती । ज्येष्ठेषु अनादरः अपि तस्याः आसीत् । तस्याम् अहङ्कारः आसीत् इति तु

स्पष्टम् । सा वाक्चातुर्येण सूचितवती यत् मत्पतिसदृशः अन्यः नास्ति इति । यदि मम पतिः राजा न क्रियेत तर्हि देशे सङ्घर्षः भवेत्, अशान्तिः च उत्पद्येत इति तया परोक्षतया सूचितम् अपि । तथापि मन्त्री राजानं यत् उक्तवान् तत्र भयं किं कारणम् ? मम एतेषां प्रश्नानाम् उत्तरं जानन् अपि यदि भवान् न वदेत् तर्हि भवतः शिरः सहस्रधा भग्नं भवेत्'' इति ।

तदा मौनेन स्थातुम् अशक्तः त्रिविक्रमः उक्तवान् - ''त्रयः अपि राजकुमाराः समान-योग्यतावन्तः । ते त्रयः अपि सिंहासनारोहणे अर्हाः एव इति तु स्पष्टम् एव । सिंहासनारोहण-विषये तेषु स्पर्धा अपि न आसीत् । मया एव सिंहासनम् आरोढव्यम् इति तेषु कोऽपि न चिन्तयति स्म । किन्तु पुरुषाणां यः व्यवहारः भवति तत्र पत्नीनां प्रभावः अपि कश्चन भवति एव । राज्ञां जीवने अपि एतत् भवति एव । अतः एव मन्त्री चिन्तितवान् यत् राज्ञः स्नुषाणां प्रतिस्पन्दम् अवलम्ब्य युवराजानां वैशिष्ट्यं किमपि ज्ञातव्यम् इति । राज्ञः स्नुषाः अपि गुणवत्यः एव । ज्येष्ठा जयस्य पत्नी सहन-शीला । भाग्ये यत् लिखितं तत् सहनया सोढव्यम् इत्यत्र तस्याः विश्वासः । परिस्थितेः विरोधं कर्तुं न इच्छति सा । विजयस्य पत्नी भगवद्भक्ता । सर्वं भारं भगवति आरोप्य जीवति सा । भगवान् एव सर्वस्य कारणम् इति चिन्तयति सा । तृतीया अजयस्य पत्नी एतादृशस्वभावयुक्ता न । सा पत्युः धैर्यम् आत्मविश्वासं च वर्धयितुम् इच्छति । राजा आत्मविश्वासवान् भवेत् एव । एतया दृष्ट्या अजयस्य पत्नी विशिष्टा इव भासते । एवं त्रिषु अपि राजकुमारेषु गुणेन साम्यता अस्ति चेत् अपि पत्नीसहकाररूपः विशेषांशः अजयस्य एव अस्ति, न तु जयविजययोः । अतः एव मन्त्री राजानम् असूचयत् यत् अजयः एव राजा भवतु इति । देशे अशान्तिः भवेत्, अजयः शासनविरोधं कुर्यात् इत्यादीनि तु कारणानि न आसन् मन्त्रिणः निर्णयस्य'' इति ।

एवं वदता त्रिविक्रमेण मौनभङ्गः कृतः आसीत् । अतः शवान्तर्गतः वेतालः ततः अदृश्यः भूत्वा यथापूर्वं वृक्षस्य शाखाम् आलम्बितवान् ।

पुरस्कृतः सङ्ग्रहालयः

मुम्बयीनगरीयः १५० वर्षात्मकेन इतिहासेन युक्तः विक्टोरिया-आल्बर्ट्वस्तुसङ्ग्रहालयः युनेस्कोद्वारा पुरस्क्रियमाणः अस्ति । एषा एशियाफेसिफिक्प्रशस्तिः सांस्कृतिकपरम्परा-संरक्षणयोजनायाः अङ्गतया दास्यते तया ।

अयं सङ्ग्रहालयः १८८५ तमे वर्षे भावूदाजिलाडवर्येण प्रतिष्ठापितः । तदनन्तरकाले राज्ञीविक्टोरियानाम्ना तस्य निर्देशनम् आरब्धम् । अग्रे तस्याः पत्युः आल्बर्टस्य नाम्ना निर्देशनं प्रवृत्तम् । यदारभ्य तस्य सङ्ग्रहालयस्य संरक्षणदायित्वं मुम्बयीमहानगरसभायाः अधिकारपरिधिम् आगतः तदारभ्य निर्वहणे क्षतिः आगता । अतः १९९६ तमे वर्षे भारत-राष्ट्रकलासांस्कृतिकपरम्परासङ्घद्वारा (INTACH) रक्षणप्रकल्पानां वर्धनाय प्रयोगालय-व्यवस्थापनाय च कश्चन प्रस्तावः कृतः । तस्य प्रस्तावस्य अङ्गीकारानन्तरं निर्णयः कृतः यत् जमनलालबजाजफौण्डेशन्सहयोगेन कार्यनिर्वहणं करणीयम् इति ।

गते वर्षे तस्य १५० तमवार्षिकोत्सवावसरे रक्षणनिर्वहणादिकं परिष्कृतं जातम् । एवं हि श्रूयते यत् इदानीं तत्रत्यान् प्रकोष्ठान् प्रविशामः चेत् अरेबियन्रात्रीणां कल्पनायाः अनुभूतिः प्राप्यते इति ।

पूर्वं यत् भवनं शिथिलावस्थायाम् आसीत् तत् इदानीं संस्थापकस्य भावूदाजिलाडवर्यस्य नाम्ना पुनः शोभमानं जातम् अस्ति ।

तमिळुनाडुराज्यीया जानपदकथा

प्रियः राजा प्रत्यागतः

चोलदेशे मङ्गलापुरं नाम राज्यम् आसीत् । तं देशं राजरत्नः नाम राजा पालयति स्म । सः श्रेष्ठः राजा आसीत् । प्रजानां हितम् एव तस्य शासने प्राधान्यं वहति स्म । अतः तदीयं राज्यं शन्तिपूर्णम् आसीत् । तस्य राज्ये प्रजाः सुखेन वसन्ति स्म ।

तस्य देशस्य भूमिः अपि फलवती एव आसीत् । अतः देशे फलसमृद्धिः अपि उत्तमा भवति स्म । प्रजाभिः यः करः दीयते तेन राज्ञः कोषः पूर्णः आसीत् ।

राजरत्नः दानशीलः आसीत् । अतः सः प्रजाभ्यः भूरि धनानिकं ददाति स्म । कुशलकर्मिणः, शिल्पिनः, कवीन् च विशेषतः प्रोत्साहयति स्म सः ।

राजरत्नस्य अनुजः मणिरत्नः । अग्रजः कोषस्य सम्पत्तिं व्ययीकरोति यत् ततः सः नितरां खिन्नः भवति स्म । 'यदि अग्रजः कोषस्य सम्पत्तिम् एवमेव व्ययीकुर्यात् तर्हि तदीयस्य मरणस्य अनन्तरं मया राजत्वं यदा प्राप्स्यते तदा मया किमपि न प्राप्येत' इति चिन्ता आसीत् तस्य ।

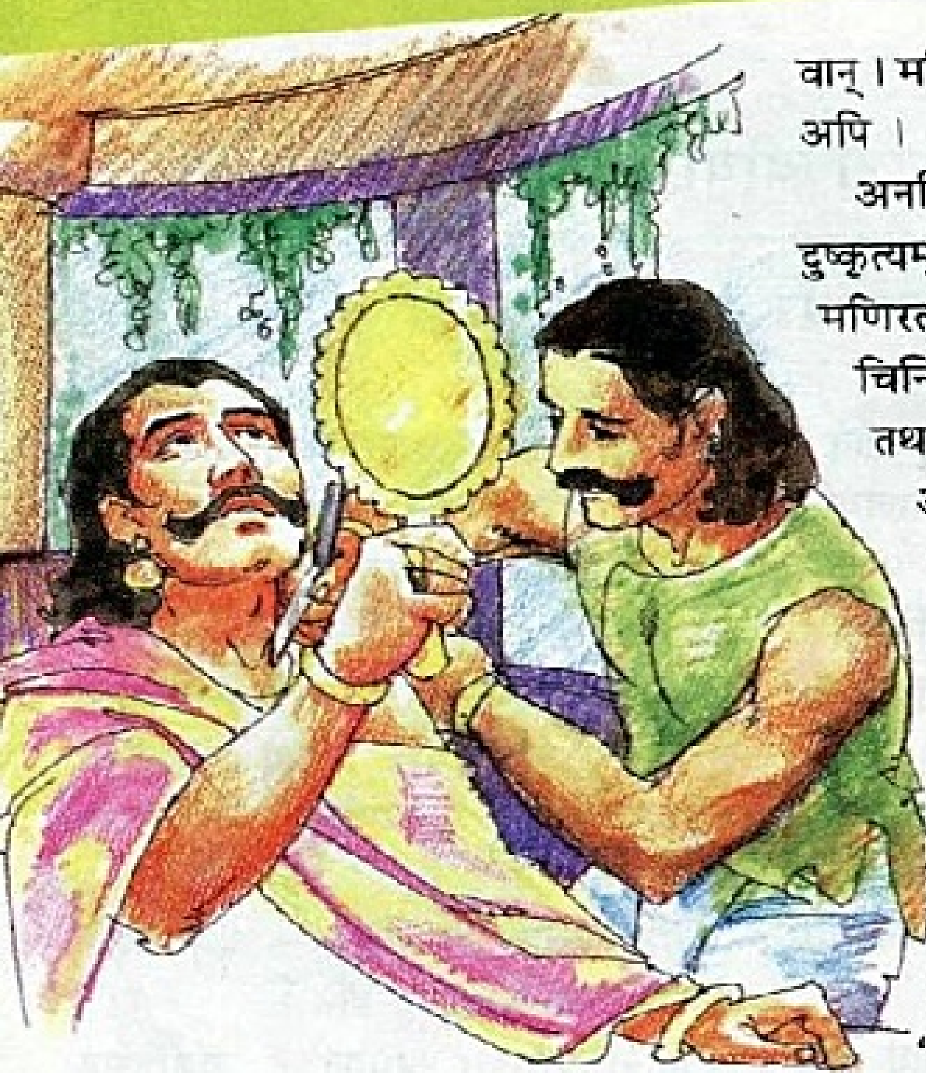
यथा यथा दिनानि गतानि तथा तथा मणिरत्नस्य आशा अवर्धत । सः अचिन्तयत् - 'यावत् अग्रजः इहलोके स्थास्यति तावत् तदीया दानप्रवृत्तिः निवारिता न भविष्यति' इति । किन्तु मारणरूपम् अपराधं स्वयं कर्तुं सिद्धः न आसीत् सः ।

अतः एतदर्थं सः योग्यस्य सहायकस्य अन्वेषणम् आरब्धवान् । राज्ञः आत्मीयेन केनचित् एतत् कार्यं कारणीयम् इति चिन्तनम् आसीत् तस्य ।

राज्ञः पाचकः तेन सूचितः – 'भोजने विषयोजनेन राजा मार्यताम्' इति ।

किन्तु पाचकः अवदत् - 'राज्ञा सह अतिथयः सदा भवन्ति एव भोजनावसरे ।

वान् । मणिरत्नतः धनस्वीकारं सः निराकृतवान् अपि ।

अनतिकाले एव मणिरत्नेन आचरितं दुष्कृत्यम् आस्थानिकैः सर्वैः ज्ञातम् । राजा मणिरत्नं कठोरतया दण्डयेत् इति सर्वैः चिन्तितम् आसीत् । आश्चर्यं नाम राज्ञा तथा न कृतम् एव । प्रत्युत सः सभायाम् अघोषयत् - ''राज्यभारं निरन्तरं निर्वहता मया नितरां परिश्रान्तम् अस्ति । अतः अहम् अरण्यं गत्वा तपः चरितुम् इच्छामि । मम सहोदरः इतः परं राज्यभारं निर्वक्ष्यति'' इति ।

'एतादृशी मूर्खता न उचिता' इति बहवः आस्थानिकाः राजरत्नं बहुधा अबोधयन् ।

''वस्तुतः राज्यमोहेन मम अत्र स्थितिः एव मूर्खताद्योतिका'' इति उक्त्वा अनुजम् आनाय्य स्वशिरसि स्थितं किरीटं तस्य शिरसि स्थापितवान् राजरत्नः । न आसीत् पट्टाभिषेकोत्सवः मणिरत्नस्य सिंहासनारोहणं निमित्तीकृत्य । न वा आसीत् आप्रच्छनसमारम्भः अरण्यं प्रति राजरत्नस्य गमनं निमित्तीकृत्य । अनन्तरदिने एव राजरत्नेन अरण्यं प्रति निर्गतम् ।

यदि कदाचित् अजागरूकतावशात् विषमिश्रितम् अन्नादिकम् अन्येन प्राप्येत तर्हि मम प्राणाः निर्गच्छेयुः । अतः एतादृशं कुकृत्यम् अहं न करिष्यामि'' इति ।

अन्ते मणिरत्नः प्रभूतस्य धनस्य आशां प्रदर्श्य राजक्षौरिकम् एतस्मिन् कार्ये नियोजितवान् । अनन्तरदिने राज्ञः मुखक्षौरं कुर्वन् नापितः आकस्मिकताम् अभिनयन् छुरिकां राज्ञः वक्षसः उपरि पातितवान् । किन्तु राजा ततः न व्रणितः । सः क्षणकालं मौनेन अतिष्ठत् ।

भीतः नापितः आत्मीयानां केषाञ्चित् आस्थानिकानां पुरतः स्वस्य अपराधम् अङ्गीकृत्य मणिरत्नस्य कुतन्त्रम् अपि प्रकाशित-

अग्रजविषये मणिरत्नेन कृतः अनुचितः व्यवहारः सर्वैः ज्ञातः आसीत् एव । प्रजानां विषये मणिरत्नस्य प्रीतिः अपि न आसीत् । तथापि सर्वे मौनेन स्थितवन्तः । यतः अन्या गतिः न आसीत् तेषाम् ।

मणिरत्नः सिंहासनप्राप्त्या कानिचन दिनानि

सन्तोषेण अतिष्ठत् । जनाः आस्थानिकाः वा तदीयस्य मुखस्य दर्शने अधिकतया उत्साहिनः न आसन् । एतदपि उचितम् एव इति अचिन्तयत् मणिरत्नः । सः प्रकोष्ठे एव तिष्ठन् अधिक-कालं यापयति स्म ।

गच्छता कालेन तस्य मनसि विचारः आगतः यत् अग्रजस्य मारणाय मया यथा गुप्ततया प्रयासः कृतः तथैव अग्रजपक्षपाती कोऽपि मम मारणाय अपि उपायं चिन्तयन् स्यात् इति । राजरत्नः यद्यपि अरण्ये वसन् ध्यानादिषु मग्नः आसीत् तथापि मणिरत्नः अचिन्तयत् यत् यावत् मम अग्रजः जीविष्यति तावत् मम निश्चिन्तता न भवेत् इति । अतः सः उद्घोषितवान् यत् अहं यत् वदामि तत् यः करोति तस्मै मया अर्धराज्यं दास्यते इति । किन्तु कोऽपि तेन सूच्यमानं कार्यं कर्तुम् उत्सुकः न जातः ।

कदाचित् कश्चन कविः आस्थानम् आगतः । राजरत्नस्य निर्गमनस्य अनन्तरम् राजास्थानं प्रति कवीनां गमनागमनं कविताश्रावणं च पूर्णतः स्थगितम् एव आसीत् । कविः मणिरत्नं नमस्कृत्य कवितापठनाय अनुज्ञाम् अयाचत । तदा मणिरत्नः अवदत् - ''भवतः कवितायाः श्रवणे मम न कापि इच्छा । यदि भवान् धनम् इच्छेत् तर्हि अरण्यं गत्वा मम अग्रजस्य शिरः आनयेत् । तदा राज्यस्य अर्धभागः एव दास्यते मया'' इति ।

कविः पुनः तत्र क्षणं यावत् अपि न अतिष्ठत् । सः अरण्यं प्रति वेगेन अगच्छत् । किन्तु तत्र गच्छतः तस्य उद्देशः अन्यः एव आसीत् । सः अरण्यं गत्वा राजरत्नं दृष्ट्वा राजास्थाने यद्यत् प्रवृत्तं तत्सर्वम् अश्रावयत् । पूर्वं कीदृशी स्थितिः आसीत्, इदानीं च का स्थितिः इति महता विषादेन व्यवृणोत् सः ।

सर्वं श्रुत्वा महान्तं खेदं प्रकटयन् स्वस्य असहायकतां च प्रदर्शयन् राजरत्नः अवदत् - ''एतस्यां स्थितौ अहं भवते किमपि दातुं न अर्हामि । तथापि चिन्ता करणीया नास्ति भवता । अत्रास्ति मम खड्गः । एतेन मम शिरः छिद्यताम् । तत् नीत्वा मणिरत्नाय दत्त्वा अर्धराज्यं प्राप्यताम्'' इति ।

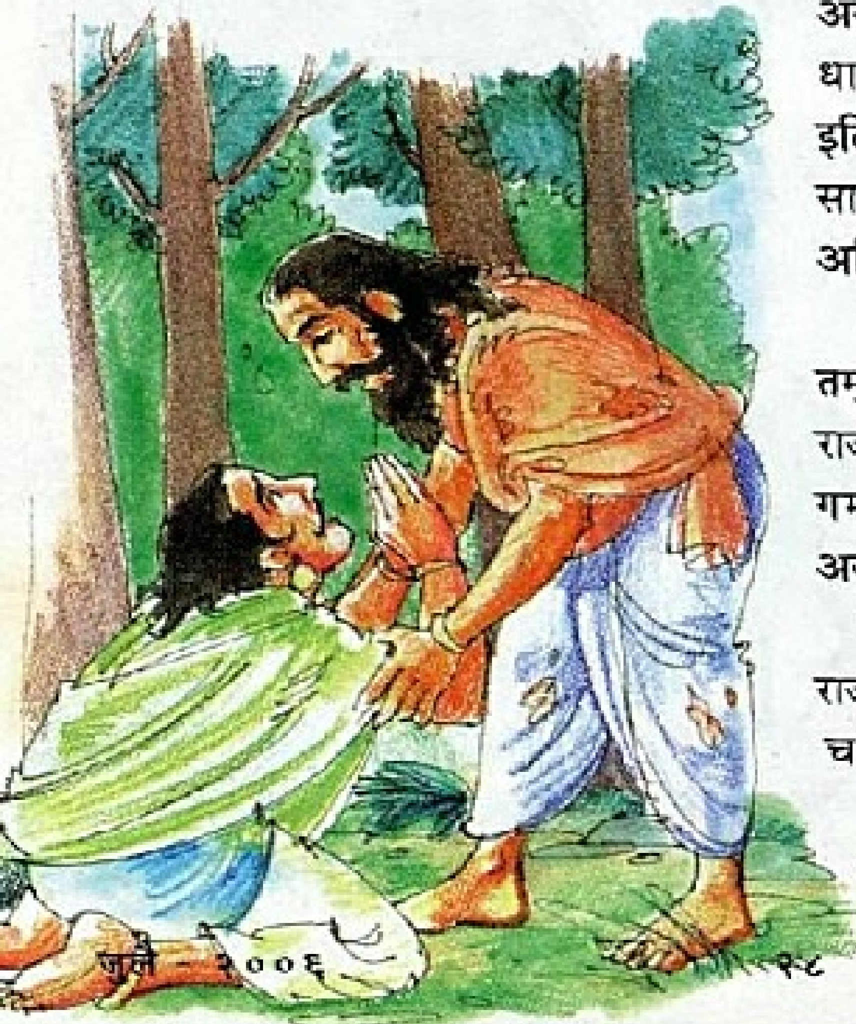
तदा कविः अवदत् - ''एतत् नृशंसं कार्यम्

अहं कथं कुर्यां महाराज ! पत्नीपुत्रादिभिः सह उपवासेन मरणम् अपि प्राप्तुम् अहं सिद्धः, न तु एतादृशं घोरम् अकृत्यं कर्तुम् । कृपया अहं क्षन्तव्यः'' इति ।

ततः सः गृहं गत्वा अरण्ये प्रवृत्तं सर्वं पद्यरूपेण विलिख्य तत् पत्रं मणिरत्नाय प्रेषितवान् । पद्यस्य अन्ते तेन लिखितम् आसीत् – ''शिरोविहीनं मङ्गलापुरसाम्राज्यं यत् शिरः प्राप्तुम् इच्छति तत् शिरः तु वराकस्य कवेः साहाय्याय आत्मसमर्पणं कर्तुम् उद्यतम् अस्ति, देशस्य हिताय आत्मानं बलिरूपेण अर्पयितुम् अपि सिद्धम् एव अस्ति तत्'' इति ।

मणिरत्नः एतत् पद्यम् अपठत् । क्षणकालं सः मौनेन अतिष्ठत् । 'अहं दुष्टविचारपिशाचेन आविष्टः सन् अग्रजस्य संहाराय प्रयतमानः अस्मि । अग्रजः तु सामान्यस्य कस्यचित् कवेः सन्तोषाय स्वस्य प्राणान् एव अर्पयितुम् अपि सिद्धः अस्ति । धिक् माम् । धिक् मम अविवेकिताम्' इति सः अचिन्तयत् । सः पश्चात्तापेन दग्धः जातः ।

सः झटिति आज्ञापयत् – प्रयाणाय कश्चन अश्वः सज्जीक्रियताम् इति ।

राजत्वप्राप्तेः अनन्तरं प्रथमवारं प्रासादात् बहिः गच्छन् अस्ति सः । निरायुधः सन् सः अरण्यं प्रति वेगेन अगच्छत् । श्मश्रुधारिणम् अग्रजं पादग्रहणपूर्वकं नमस्कृत्य क्षमां याचन् सः अवदत् – ''अग्रज ! कश्चन कविः मयि विवेकम् अजागरयत् । भवान् यदा राजा आसीत् तदा भवतः मारणाय कुतन्त्रं रचयता मया मूर्खता आचरिता । भवतः शिरसः छेदाय मार्गं चिन्तयता मया अर्धराज्यदानम् उद्घोषयता अन्या अपि मूर्खता अनुष्ठिता । कृपया राजधानीं प्रत्यागत्य समग्रं राज्यं स्वीकरणीयम् इति मम नम्रा प्रार्थना । एतस्मिन् राज्ये सामान्यः जनः इव वासं कर्तुमपि मम नास्ति अधिकारः । कृपया क्षन्तव्यः अहम्'' इति ।

मणिरत्नः अग्रजं सानुरोधम् एवम् उक्त्वा तम् अश्वे उपवेश्य तस्य पृष्ठतः उपविश्य राजधानीं प्रति प्रस्थितवान् । राजरत्नस्य प्रत्यागमनवार्ता राजभवने विद्युत्सञ्चारम् अजनयत् । सवैभवं स्वागतं प्रवृत्तं तत्र ।

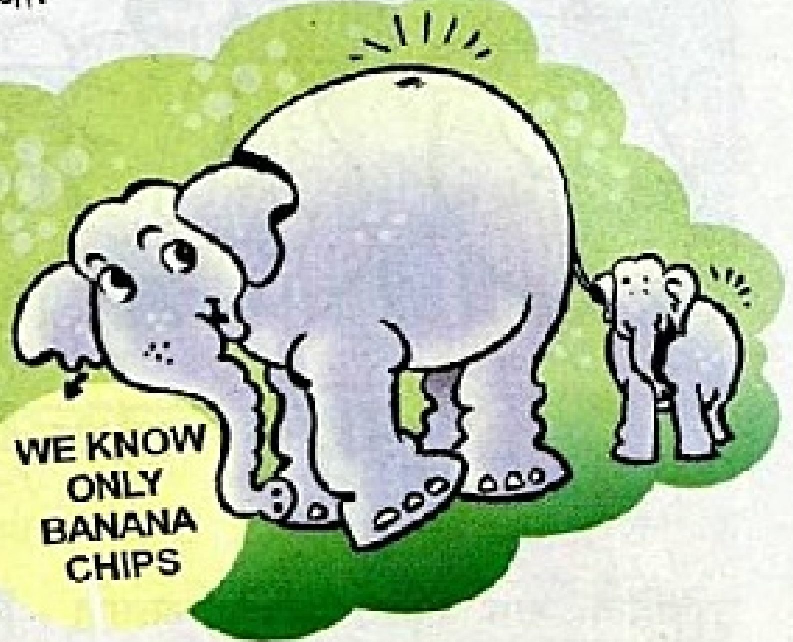
मणिरत्नः अग्रजं सादरम् आस्थानं नीत्वा राजमुकुटं तस्य शिरसि स्थापितवान् । स्वयं च तस्य पादमूले विनयेन उपविष्टवान् ।

जनानां नेत्राभ्यां निरन्तरं निर्गच्छति स्म आनन्दाश्रुधारा ।

वार्ताविशेषः

तान्त्रांशसाहाय्येन गजाभिज्ञानम्

केरलराज्ये प्रायशः अष्टशतं (८००) गजाः जनैः पाल्यमानाः सन्ति प्रायः । किन्तु तेषु ८० प्रतिशतं गजानां स्थितिगत्यादिकं, तेषां स्वामित्वादिकं वा न ज्ञायते । अतः एव कः गजः कुत्र अस्ति, कथम् अस्ति इत्यादिकं केनापि न ज्ञायते । एतदर्थम् अरण्यविभागेन किञ्चन सूक्ष्मम् अभि-ज्ञानसाधनम् (मैक्रो चिप्) अन्विष्टम् अस्ति, यच्च लघ्वाकारकं सत् चर्मणः अन्तर्भागे निवेशयितुं शक्यम् । एषा योजना २००३तमे वर्षे एव सर्वकारेण यद्यपि अनुमता अस्ति, तथापि अभिज्ञानसाधनानां निर्माणे जायमानस्य विलम्बस्य कारणतः योजनायाः क्रियान्वयने अपि विलम्बः जायमानः अस्ति । एतावता तद्राज्याय १२०० साधनानि प्रदत्तानि सन्ति । यदा एते परिकराः कार्यकरणे समर्थाः भवेयुः तदा ज्ञायते गजानां संख्यादिकम् । ततः च तेषां गजानां दिनचरी, आहारसेवनक्रमः, तेषां च व्याधयः, तदर्थम् औषधदानम्, परिणामः इत्यादिषु विषयेषु विवरणप्राप्तिः शक्या उपग्रहद्वारा । तादृशः तन्त्रांशः १४ उपमण्डलेषु सज्जीक्रियमाणः अस्ति इदानीम् ।

लेखनक्षेत्रे अपूर्वा सिद्धिः

चेन्नैनगरे कविता नाम महाविद्यालयविद्यार्थिनी काचित् उत्पीठिकायाः पुरतः उपविश्य पूर्णप्रमाणकेषु (फुल् स्केप्) पत्रेषु लेखनम् आरब्धवती । नैरन्तर्येण २६ होराः यावत् ३१२ पृष्ठानि लिखित्वा नूतनेतिहासोल्लेखसाधनां सा कृत- वती । इतः पूर्वम् एतस्मिन् क्षेत्रे कृता सिद्धिः आसीत् २४ घण्टानां निरन्तरलेखनस्य । लिम्का-पुस्तके तस्याः नाम्नः उल्लेखः कृतः अस्ति ।

गोविन्दस्य चातुर्यम्

गोविन्दः नाम कश्चित् कृषिकः आसीत् पूर्वम् । तस्य वृषभद्वयम् आसीत् । एकदा सः सायङ्काले कृषिकार्यं समाप्य क्षेत्रतः गृहं प्रत्यागतवान् । जलं पाययित्वा ग्रासं दत्त्वा तौ वृषभौ सः गोष्ठे बद्धवान् । किन्तु यदा प्रातः गोष्ठः प्रविष्टः, तदा तत्र एकः एव वृषभः तेन दृष्टः । अपरः न दृश्यते स्म तत्र । द्वितीयः वृषभः कुत्र गतः इति ज्ञातुं सः न शक्तवान् । नितरां व्याकुलता प्राप्ता तेन । बहुधा अन्वेषणं कृतं चेदपि वृषभः कुत्र गतः इति तु न ज्ञातम् एव तेन ।

वर्षर्तुः सन्निहिता । वृष्टिः आरब्धा चेत् कर्षणं तु करणीयम् एव । वराकः सः एकेन वृषभेण कर्षणं कथं कुर्यात् ? अपरेण विना कृषिः तु असाध्या इत्यतः सः वृषभं कञ्चित् क्रेतुम् इच्छन् पशूनां क्रयविक्रयस्थानं गतवान् ।

तस्य अपरः वृषभः येन चोरेण अपहृतः आसीत्, सः चोरः अपि तं चोरितं वृषभं विक्रेतुं तत्रैव आगतवान् आसीत् ।

गोविन्दः उत्तमवृषभस्य अन्वेषणं कुर्वन् सर्वत्र भ्रमणं कृतवान् । एकत्र तेन बलयुतः वृषभः दूरात् अवलोकितः । तस्य समीपं गत्वा दृष्टवतः तस्य आश्चर्यानन्दयोः मितिः एव न आसीत्, यतः सः तदीयः एव वृषभः आसीत् । तस्य विक्रेतारं सः उच्चस्वरेण अवदत् - ''एतत् वस्तुतः वञ्चनाकार्यम् अस्ति । अयं वृषभः मदीयः एव । आ गतेभ्यः चतुर्भ्यः वर्षेभ्यः अहम् अस्यैव साहाय्येन कृषिं कुर्वाणः आसम्'' इति ।

गोविन्दस्य वचनं श्रुत्वा भीतः चोरः दिग्भ्रान्तः अभवत् । तथापि स्वल्पं धैर्यं धृत्वा सः - ''दिवा एव असत्यम् उच्यते खलु भवता ! वर्षचतुष्टयतः भवतः निकटे आसीत् किम् एषः वृषभः ? सर्वथा असत्यम् एतत् । यतः आ पञ्चभ्यः वर्षेभ्यः एषः मम आधीन्ये अस्ति । अस्य साहाय्येन एव मया प्रतिवर्षं

कृषिकार्यं निरूद्धम् । पुत्रीविवाहाय धनस्य आवश्यकता अस्ति इत्यतः एतस्य विक्रयणं कर्तुम् आगतवान् अस्मि'' इति अवदत् ।

एतत् श्रुत्वा गोविन्दः किङ्कर्तव्यतामूढः अभवत् । बहवः पशुवणिजः तत्र सम्मिलिताः सन्तः किमर्थम् एतयोः कलहः प्रचलन् अस्ति इति ज्ञातुम् ऐच्छन् ।

कलहस्य कारणं ज्ञात्वा तत्रत्येषु कश्चित् गोविन्दम् उक्तवान् - ''वृथा किमर्थं कलहः ? एषः वृषभः भवदीयः इति साधयितुं किमपि प्रमाणं किं दर्शयेत् भवान् ?'' इति

''किं प्रमाणम् आवश्यकम् ?'' इति वदन् शिरसः उष्णीषं निस्सार्य तेन वृषभस्य नेत्रे पिधाय सः चोरम् उद्दिश्य अवदत् - ''एषः वृषभः भवदीयः यदि स्यात् तर्हि वदतु - अस्य कतरत् नेत्रं दृष्टिहीनम् अस्ति ? वामपार्श्वस्थम् उत दक्षिणपार्श्वस्थम् ?'' इति ।

एतं प्रश्नं श्रुतवतः चोरस्य भीतिः उत्पन्ना । यदि उत्तरम् असत्यं भवेत् तर्हि मम चोरत्वं प्रमाणितं भवेत् इति मनसि तर्कयन् स्वगृहस्य शुनकस्य वामनेत्रेण काणत्वं स्मरन् सः धैर्येण उक्तवान् - ''एतस्य दक्षिणनेत्रमेव दृष्टिहीनम् अस्ति'' इति ।

गोविन्दः तस्य वचनं श्रुत्वा उच्चैः हसन् दक्षिणनेत्रतः वस्त्रं निस्सारयन् जनान् उद्दिश्य उक्तवान् - ''पश्यन्तु भवन्तः, अनेन सूचितं नेत्रं कियत् उत्तमम् अस्ति इति'' इति ।

तदा चोरः म्लानमुखः सन्नपि पुनरपि कम्पमानेन स्वरेण अवदत् - ''हा ! मया अन्यथा उक्तम् । मम वृषभस्य वामपार्श्वस्थमेव नेत्रं दृष्टिहीनम् अस्ति'' इति ।

''तत् वा भवतु, एतत् वा । भवतः वृषभस्य एकं नेत्रं दृष्टिहीनम् इति खलु भवतः आशयः ?'' इति तं पृष्टवान् गोविन्दः ।

''आम् । मम वृषभः एकेन नेत्रेण काणः इति अङ्गीकरोमि'' इति अवदत् चोरः ।

गोविन्दः ततः उष्णीषं निष्कास्य - ''दुष्ट ! मम वृषभः न अन्धः, न वा काणः । पश्य रे मूढ ! एतस्य नेत्रद्वयमपि कथं प्रकाशते इति'' इति उत्साहेन उक्तवान् ।

अनुक्षणं तत्रत्याः सर्वे तं चोरं केशेषु गृहीत्वा बद्धवन्तः, न्यायालयं नीतवन्तः च । एवं गोविन्दः स्वस्य वृषभस्य प्राप्तौ, चोरस्य ग्रहणे चापि सफलः अभवत् ।

ग्रामाधिकारी

रामपुरीयः भूस्वामी प्रसादः महाधनिकः । पितृपरम्परया तेन प्राप्ता भूमिः यद्यपि अतिविशाला न आसीत्, तथापि स्वस्य बुद्धिमत्तया कुसीदवाणिज्येन च सः प्रभूतं धनं सम्पादितवान् आसीत् । तस्मिन् ग्रामे प्रायः निर्धनाः एव अधिकाः सन्ति । यदा धनस्य आवश्यकता भवति तदा तैः प्रसादः एव आश्रयणीयः भवति स्म । अतः तत्र प्रसादस्य अधिकारः निरङ्कुशः आसीत् । तस्य वचनं तिरस्कर्तुं कस्यापि धैर्यं न आसीत् ।

धनम् अधिकारः इत्यादयः मानवस्य स्वभावान् परिवर्तयन्ति इति वयं जानीमः एव । प्रसादस्य विषये एतत् अवितथं जातम् । दिनेषु गतेषु तस्मिन् अहङ्कारः प्रवृद्धः । सः ग्रामस्य जनानाम् आवश्यकतानां पूरणे सर्वथा आदरहीनः जातः । 'ग्रामस्य बालकाः यदि शिक्षणं प्राप्नुयुः तर्हि मम सर्वाधिकारः विनश्येत्' इति चिन्तयन् सः विद्यालयव्यवस्थाविषये उपेक्षां दर्शयति स्म । नूतनः अध्यापकः विद्यालयम् आगच्छति चेत् तं तर्जयित्वा, तस्मिन् भीतिं जनयित्वा वा ततः प्रेषयति स्म सः ।

अथ कदाचित् सूरजः नाम कश्चन उत्साही तरुणः अध्यापकः तं ग्रामम् आगतवान् । सः कृष्णापुरनिवासी, प्रसादस्य भगिन्याः पुत्रः च । सः निश्चितवान् यत् मया उपायेन एव मातुलस्य दुराचाराः अन्यायव्यवहाराः च दूरीकरणीयाः इति ।

सूरजः भगिनीपुत्रः एव इत्यतः तं पीडयितुं न शक्तवान् प्रसादः । तं गृहम् आनाय्य सः अबोधयत् - ''एतस्मिन् कुग्रामे स्थित्वा किम् ? भवान् तु सुशिक्षितः । एतस्मिन् ग्रामे अध्यापनं यदि क्रियेत तर्हि दिनानि व्यर्थीकृतानि भवेयुः । भवता कूपमण्डूकेन न भवितव्यम् । नगरे उत्तमम् उद्योगम् अहं दापयिष्यामि'' इति ।

तदा सूरजः अवदत् - ''नगरे अध्यापनाय सुशिक्षिताः जनाः बहवः सज्जाः भवन्ति ।

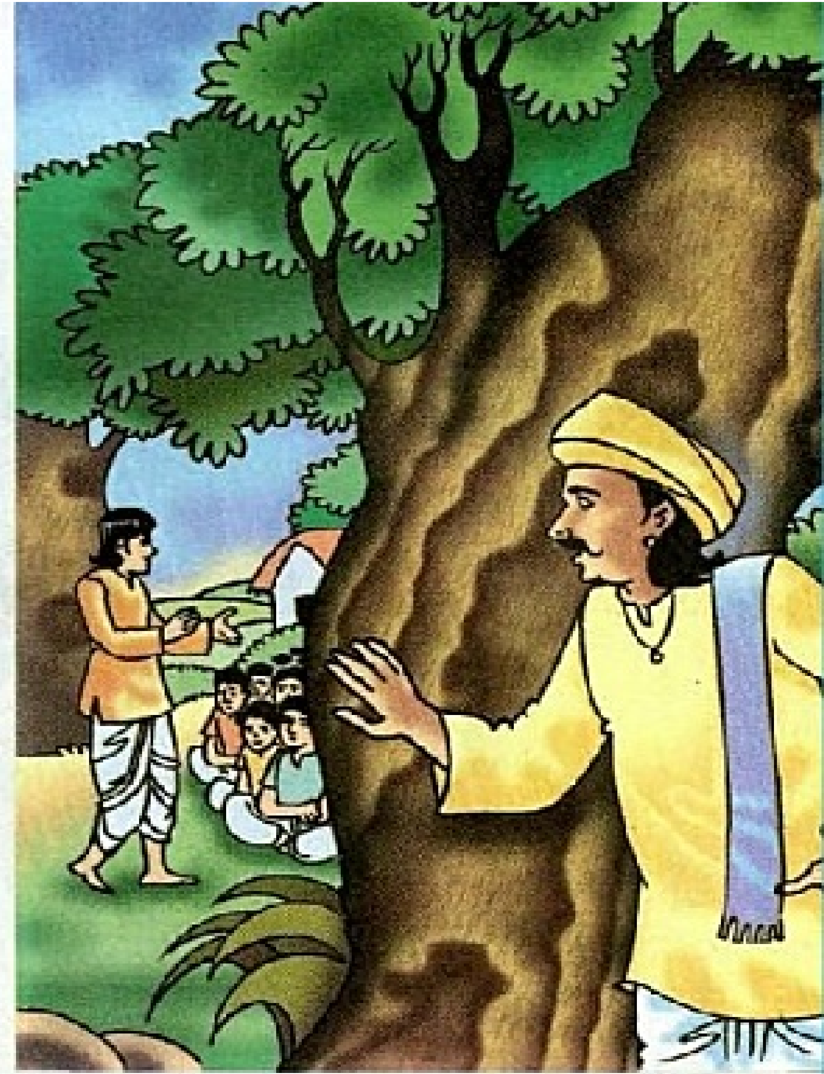
किन्तु दूरस्थे कुग्रामे कार्यकरणाय कोऽपि न उत्सहते । अतः एव अत्र आगतं मया । ग्रामीणानां शिक्षणाय प्रयासः एव अद्य विशेषतः अपेक्ष्यते'' इति ।

एतत् श्रुत्वा प्रसादः यद्यपि असन्तुष्टः तथापि ताम् असन्तुष्टिं न प्रकाशितवान् सः ।

सूरजः ग्रामजनानां साहाय्येन जीर्णस्य विद्यालयस्य परिष्कारं कारितवान्, बालानां पाठनम् आरब्धवान् च । सायं रात्रौ वा सः वयस्कान् अपि पाठयति स्म । स्वावलम्बिताम् अपि बोधयति स्म सः । सर्वकारतः एतदर्थं कीदृशं साहाय्यं प्राप्तुं शक्यम् इत्यादिकम् अपि ज्ञाप्यते स्म तेन । तस्मात् ग्रामे अल्पे एव काले परिवर्तनम् आरब्धम् ।

एतत् प्रसादस्य क्रोधाय जातम् । ग्रामे मद्विषये आदरः क्षीयेत इति भीतिः तस्य । सूरजं ग्रामात् प्रेषयितुम् इच्छन् सः कदाचित् सायङ्काले विद्यालयसमीपं गतवान् । तदवसरे सूरजः बालान् बोधयन् आसीत् । तत् बोधनं प्रसादस्य कर्णयोः अपि पतितम् ।

''निसर्गे परिवर्तनं सदा भवति अस्माकं हस्तक्षेपं विनैव । किन्तु जीवने परिवर्तनं तु प्रयत्नात् एव भवितुम् अर्हति, न तु सहजतया । यः प्राप्तस्य अवसरस्य उपयोगं चिन्तयति सः विकासं प्राप्तुम् अर्हति । किन्तु एतदर्थं योग्यः परिश्रमः तु करणीयः भवति । ये न परिश्राम्यन्ति ते विकासं प्राप्तुं न अर्हन्ति । यैः प्रगतिः साधिता तैः प्रगतिम् असाधितवताम् उद्धाराय प्रयासः करणीयः । ते उदाराः स्युः । द्वेषासूयादीन् दुर्गुणान् परित्यजेयुः'' इति वदन् सूरजः बालान् कर्तव्यं बोधयन् आसीत् ।

तस्य कथनं वास्तविकं विवेकपूर्णं च आसीत् । तस्य श्रवणात् प्रसादस्य मनः परिवृत्तं जातम् । सः अग्रे गत्वा सूरजम् अवदत् – ''सूरज ! भवान् वयसा अल्पः सन् अपि महामेधावी । मयि विवेकः जागरितः भवता । यानि कार्याणि मया करणीयानि तानि कुर्वन् भवान् एव ग्रामाधिकारी भवितुमर्हः'' इति ।

''मातुलवर्य ! भवति यत् परिवर्तनं मया प्रतीक्षितम् आसीत् तत् अद्य सिद्धम् । एतस्य ग्रामस्य अधिकारी भवान् एव । ग्रामीणानाम् आवश्यकतायाः पूर्त्यै कार्यं कुर्वता भवता उत्तमा कीर्तिः प्राप्तव्या । श्वः मया रङ्गपुरं प्रति गम्यते'' इति अवदत् सूरजः ।

– प्रवीणा, आन्ध्रप्रदेशः

धनपिशाचः

धनपालः नाम कश्चित् हस्तपुरे निवसति स्म । धनमोहग्रस्तः सः महाकृपणः आसीत् । कुसीदवाणिज्येन प्रभूतं धनं सम्पादितम् आसीत् तेन ।

कदाचित् ऋणस्य प्रतिसङ्ग्रहाय सः कश्चित् ग्रामम् अगच्छत् । प्रत्यागमनसमये अन्धकारः प्रसृतः आसीत् । तथापि सः स्वग्रामं प्रति प्रस्थितवान् । मध्येमार्गं कश्चन अश्वशकटः तत्समीपम् आगतः । शाकटिकः धनपालम् अभिज्ञाय अवदत् - ''धनपालवर्य ! एकं रूप्यकं दत्तं चेत् अहं भवन्तं ग्रामं सकुशलं प्रापयिष्यामि'' इति ।

तदा धनपालः अवदत् - ''किं धन-व्ययेन ? पादाभ्यां गमने सामर्थ्यम् अस्ति एव मम । वेगेन अहं भवतः अश्वम् अपि पराजितं कुर्याम्'' इति ।

''रूप्यकमितस्य धनस्य व्यये अपि नास्ति भवतः मनः । एतस्मिन् परिसरे पिशाचाः वसन्ति इति ज्ञायते खलु भवता ?'' इति अवदत् शाकटिकः धनपाले भीतेः जननाय ।

किन्तु धनपालः एतस्मात् न भीतः । सः पादाभ्यां गमनम् अनुवर्तितवान् । कौमुदी तु आसीत् एव । अतः मार्गः स्पष्टतया दृश्यते स्म । तस्मात् धनपालः धैर्येण अग्रे गतवान् ।

किञ्चिद्दूरं यदा गतं तदा कश्चन प्राचीनः वटवृक्षः दृष्टः । तस्य पार्श्वे जीर्णं गृहम् अपि दृष्टम् । यदा धनपालः तत्समीपम् आगतः तदा गृहस्य पुरतः स्थितः कश्चन वृद्धः अपृच्छत् - ''अपि कुशलं धनपाल ?'' इति ।

धनपालः तम् आश्चर्येण पश्यन् अपृच्छत् - ''इतः पूर्वं दृष्टपूर्वः तु न भवान् । भवतः नाम किम् ?'' इति ।

''अहं भवतः प्रपितामहस्य प्रपितामहः अस्मि'' इति अवदत् सः वृद्धः ।

''मम प्रपितामहः तु मम जन्मनः पूर्वम् एव दिवं गतः । तस्य प्रपितामहः कथं सजीवं

स्थातुम् अर्हेत् ?'' इति पृष्ट्वा क्षणकालं विचिन्त्य भीतिम् अनुभवन् धनपालः पुनः अपृच्छत् – ''मम प्रपितामहस्य प्रपितामहः भवान् पिशाचः तु न खलु ?'' इति ।

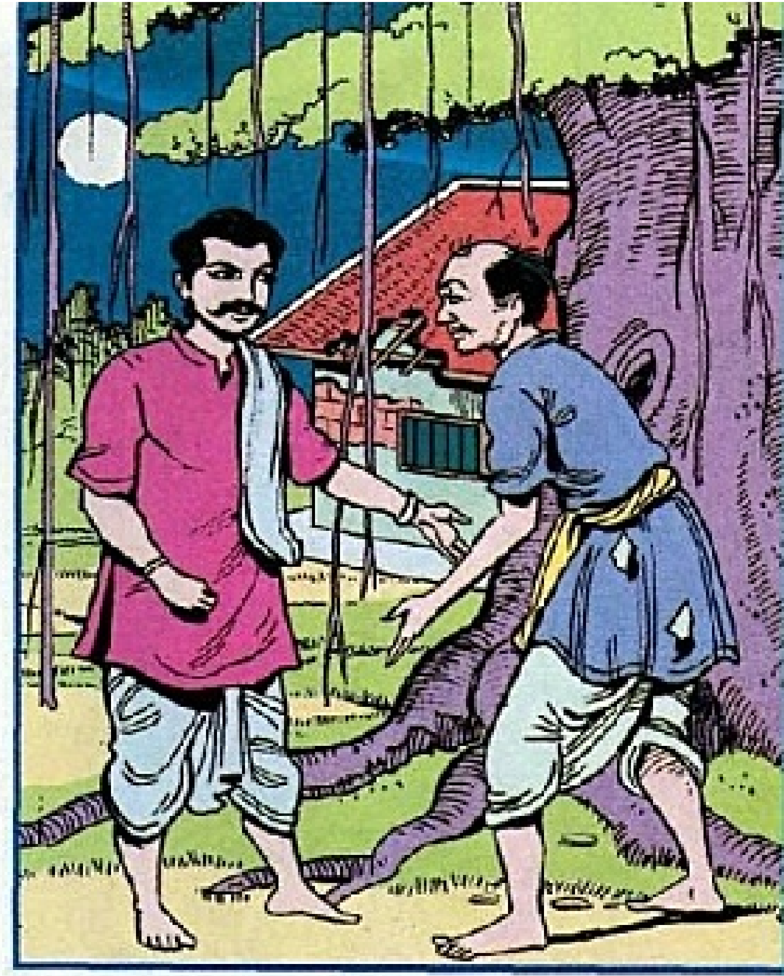
''सम्यक् एव तर्कितं भवता धनपाल ! अहं पिशाचः एव । तथापि मत्तः न कापि भीतिः भवतः । भवति मम महती प्रीतिः । मया जीवितकाले या सम्पत्तिः रक्षिता आसीत् ताम् अहं भवते दातुम् इच्छामि'' इति अवदत् पिशाचः ।

''कियत् धनम् अस्ति भवत्समीपे ?'' इति अपृच्छत् धनपालः ।

''प्रभूतम् । मम नाम प्रकाशः इति । भवतः यावती सम्पत्तिः ततोऽपि अधिका सम्पत्तिः अस्ति मम । मम पुत्रपौत्रादयः व्ययविषये अवधानवन्तः न आसन् । प्रभूतं व्ययं कुर्वन्ति स्म, महता प्रमाणेन दानम् अपि कुर्वन्ति स्म । एतत् सोढुम् अशक्नुवन् अहं तान् गृहात् निष्कासितवान् । एतस्मात् धनव्ययः अपगतः । मरणानन्तरम् अपि तां सम्पत्तिम् अहं रक्षामि स्म । एषु दिनेषु मया ज्ञातं यत् भवान् मद्वंशीयः इति । व्ययविषये आवयोः समानं चिन्तनम् । अतः मम सम्पत्तिम् अहं भवते दास्यामि । तेन सा सम्पत्तिः रक्षिता भविष्यति, वृद्धिदात्री अपि भविष्यति'' इति

सर्वं श्रद्धया श्रुत्वा सन्तोषम् अनुभूतवान् धनपालः । तदा पिशाचः पुनः अवदत् – ''सम्पत्तिः तु दास्यते मया । किन्तु तत्र कश्चन नियमः पालनीयः भविष्यति भवता'' इति ।

''मया पालनीयः सः नियमः कः ?'' इति पृष्टवान् धनपालः ।

''अहम् अपि अदृश्यरूपेण भवता सहैव स्थास्यामि । गृहस्य सर्वे व्यवहाराः मम इच्छायाः अनुगुणं प्रचलेयुः । अहं यत् वदामि तत् पालनीयं भवता'' इति अवदत् पिशाचः ।

धनाशाग्रस्तः धनपालः विशेषचिन्तनम् अकृत्वा एतं प्रस्तावम् अङ्गीकृतवान् । ततः पिशाचः स्वस्य समग्रां सम्पत्तिं धनपालाधीनाम् अकरोत् । धनपालस्य गृहस्य व्यवहारस्य निर्वहणं पिशाचाधीनं जातम् ।

तस्मात् गृहं नरकसदृशं जातम् । गृहे धनपालस्य माता, पत्नी, त्रयः पुत्राः, अन्ये केचन च निवसन्ति स्म । सर्वेषां भोजनाय यावान् तण्डुलः आवश्यकः तस्य चतुर्थांश-मात्रम् एव प्रतिदिनं दीयते स्म पिशाचेन । अतः सर्वैः यवागूः सेवनीया आपतिता । न स्वादः, न पौष्टिकता । उत्सवदिने भक्ष्यादि-

निर्माणम् अपि निषिद्धं जातम् ।

आहारादिविषये धनपालेन पूर्वम् एवं कठोरता न अनुस्त्रियते स्म । अकस्मात् तस्य व्यवहारे एवं परिवर्तनं किमर्थम् आगतम् इति न ज्ञातं गृहसदस्यैः ।

कदाचित् धनपालस्य दशवर्षीया पुत्री पार्वती अस्वस्था जाता । ''पुत्री पार्वती पार्श्व-ग्रामस्थस्य वैद्यस्य समीपं नेतव्या अस्ति । अतः किं पेटिकातः अहं किञ्चित् धनं स्वीकरवाणि ?'' इति पिशाचम् अपृच्छत् धनपालः ।

''न स्वीकरणीयं धनम् । ज्येष्ठाः वदन्ति - लङ्घनं परमौषधम् इति । अतः भवतः पुत्री उपवासम् आचरतु । तेन अस्वास्थ्यम् अपगतं भविष्यति'' इति अवदत् पिशाचः ।

''तस्याः अस्वास्थ्यं तीव्रम् अस्ति । अल्पा अपि उपेक्षा प्राणापायाय भवेत्'' इति आतङ्केन अवदत् धनपालः ।

''प्राणापायः अपि वरम् एव । पुत्र्यः सदा व्ययकारिण्यः भवन्ति । विवाहादिनिमित्तं क्रियमाणः व्ययः किम् अल्पः ? अतः सा प्राणैः वियुक्ता यदि भवेत् तर्हि महान् धन-सञ्चयः स्यात्'' इति हसन् अवदत् पिशाचः ।

पिशाचस्य एतत् निर्दयं वचनं श्रुत्वा धन-पालः नितरां दिग्भ्रान्तः ।

पुत्र्याः अस्वास्थ्यविषये पत्युः अनवधानतां दृष्ट्वा धनपालस्य पत्नी लक्ष्मीः नितरां कुपिता । पत्युः अनुपस्थितौ तया धनपेटिकायाः कुञ्चिका अन्विष्टा । तां प्राप्य पेटिकाम् उद्घाट्य धनं स्वीकृत्य पुत्रीं वैद्यसमीपं नीतवती सा । चिकित्साकारणतः प्राणापायभीतिः अपगता ।

पिशाचेन सन्देहः प्राप्तः यत् गृहे मम अनुज्ञां विना अपि कार्याणि प्रचलन्ति सन्ति इति । अतः सः समग्रं दिनं गृहे एव स्थित्वा सर्वं सुसूक्ष्मं परिशीलितवान् ।

धनपालः यदा गृहम् आगतः तदा पिशाचः अवदत् - ''भोः, गृहे किमेतत् प्रवर्तते इति जानातु'' इति ।

धनपालः सर्वं परिशीलितवान् । भस्म-लेह्य-कषायादीनां कूप्यः गृहे दृष्टाः । तावता लक्ष्मीः तत्र आगतवती । धनपालः ताम् अपृच्छत् - ''किमेतत् सर्वम् ?'' इति ।

''आम् । मया एव पेटिकाम् उद्घाट्य धनं स्वीकृत्य चिकित्सा कारिता । किम् एतत् अनुचितं जातम् ? यत् धनं गृहजनानां प्राण-रक्षणाय अपि न भवेत् तादृशेन धनेन किम् ? एषु दिनेषु पूर्णोदरं भोजनम् अपि न प्राप्यते

अस्माभिः । एवं चेत् आत्महत्या एव शरणं स्यात् अस्माकम्'' इति अश्रूणि स्रावयन्ती क्रोधेन अवदत् लक्ष्मीः ।

धनपालः किमपि उत्तरम् अनुक्त्वा ततः निर्गतः । रात्रौ निद्रा अपि न प्राप्ता तेन । समग्रां रात्रिं यावत् चिन्तनं कृतं तेन । प्रातः सः किमपि निर्णीय पेटिकातः किञ्चित् धनं निष्कास्य पत्न्यै दत्त्वा - ''लक्ष्मि ! एतत् धनं स्वीकरोतु तावत् । गृहाय यद्यत् आवश्यकं तत्सर्वम् आनयतु । पुत्र्याः चिकित्सां कारयन्त्या भवत्या सा रक्षिता । भवत्या अहं क्षन्तव्यः । बालानां कापि न्यूनता यथा न स्यात् तथा व्यवस्था क्रियताम्'' इति अवदत् ।

पिशाचः एतत्सर्वं पश्यन् आसीत् । सः धनपालं क्रोधेन अवदत् - ''भवता नियमस्य भङ्गः कृतः'' इति ।

''अहं तु वणिक् । नियमस्य पालने वणिजः बद्धादराः न भवन्ति'' इति धैर्येण अवदत् धनपालः ।

''अस्माकं भाविनी परम्परा सम्पद्युक्ता भवेत् इति मम अपेक्षा आसीत् । तदर्थम् एव मया धनस्य सञ्चयः कृतः । सञ्चितस्य धनस्य उपयोगः आरब्धः चेत् धनस्य वृद्धिः कथं स्यात् ? भवता भिक्षुकत्वं प्राप्येत'' इति तर्जन-स्वरेण अवदत् पिशाचः ।

''मम का गतिः स्यात् इति तु कालः एव निर्णेष्यति । पेटिकायां प्रभूतं धनं संरक्षितं चेत् कः लाभः ? गृहजनाः अपि यदि मरणं प्राप्नुयुः तर्हि किं धनेन ? धननिमित्तं भवता पुत्रपौत्रादयः अपि गृहात् निष्कासिताः । तस्मात् जीवने प्रेमानुरागादयः भवतः जीवने विलुप्ताः जाताः । मरणानन्तरं धनमोहकारणतः भवता दीर्घकालीनं पिशाचजन्म प्राप्तम् । भवतः एतां दुरवस्थां पश्यता मया निर्णीतम् अस्ति यत् मया एतादृशी दुर्गतिः न प्राप्तव्या इति । धनमेव सर्वस्वं न । गृहजनानां प्रीत्यादरादयः अपि जीवने भवेयुः'' इति आवेशेन अवदत् धनपालः ।

क्षणं विचिन्त्य पिशाचः - ''धनपाल ! भवता मम नेत्रोन्मीलनं कृतम् । भवतः वचनं सत्यम् । गृहजनानां यथा, तथा अन्येषाम् अपि साहाय्यं कुर्वन् सुखेन जीवतु भवान् । पिशाचत्वं तु सर्वथा मास्तु'' इति उक्त्वा ततः अदृश्यतां गतः ।

अपूर्वं शौर्यप्रदर्शनम्

षष्ठस्य मुगलचक्रवर्तिनः औरङ्गजेबस्य (१६५९-१७०७) सुहृदः विरलाः एव भवन्ति स्म । किन्तु राजनीतिकारणतः विविध-राजानां मैत्रीं तु सः सम्पादयति स्म ।

राजस्थानं किञ्चन सुसमृद्धं राज्यम् । तस्य राज्यस्य आधीन्ये स्थितं जोधपुरं वशीकर्तुम् इच्छति स्म औरङ्गजेबः । किन्तु यशवन्तसिंहः तस्य इच्छायाः पूरणे कण्टकायते स्म ।

कदाचित् महाराजः यशवन्तसिंहः पुत्रेण पृथ्वीसिंहेन सह आगराम् आगतवान् सौजन्य-मेलनं निमित्तीकृत्य । तदवसरे औरङ्गजेबः तौ राजोद्यानं नीतवान्, तत्रत्यानि वैशिष्ट्यानि

दर्शितवान् च । तस्मिन् उद्याने किञ्चन पञ्जरम् आसीत् । तस्मिन् आसीत् कश्चन क्रूरः बलवान् व्याघ्रः । निरन्तरं गर्जन् सः द्रष्टृषु भयं जनयति स्म, स्वामिनः औरङ्गजेबस्य ख्यातिं ख्यापयति स्म च । किन्तु एतत् दृष्ट्वा अपि यशवन्तसिंहः विशेषाश्चर्यं कुतूहलं वा न प्रदर्शितवान् ।

''महाराज ! किम् एतादृशः व्याघ्रः भवता अन्यत्र कुत्रापि दृष्टः ? एतस्य सामान्यं गर्जनम् अपि धीरस्य अपि जनस्य हृदये कम्पं जनयति'' इति साभिमानम् अवदत् औरङ्गजेबः ।

यशवन्तसिंहः सकृत् उपेक्षया तं व्याघ्रं दृष्ट्वा अवदत् - ''चक्रवर्तिवर्य ! किम् अस्ति एतस्य वैशिष्ट्यम् ? मम राज्ये बालाः अपि एतादृशैः व्याघ्रैः सह क्रीडन्ति बहुधा'' इति ।

''एवम् ?'' इति अवदत् चक्रवर्ती ।

''अथ किम् ? किं मम वचने विश्वासः नास्ति भवतः ?'' इति अपृच्छत् राजा यशवन्तसिंहः ।

औरङ्गजेबः उपहासपूर्वकं हसन् अवदत् - ''सर्वथा विश्वासानर्हम् एतत् । किं भवतः राज्ये तादृशः वीरः कोऽपि स्यात्, यश्च एतस्य व्याघ्रस्य पुच्छं वा स्पृष्ट्वा सजीवं स्थातुं शक्नुयात् ?'' इति ।

''कुतो न ? सन्ति एव तादृशाः'' इति उक्त्वा यशवन्तसिंहः स्वस्य पुत्रं पृथ्वीसिंहं साकूतम् अपश्यत् ।

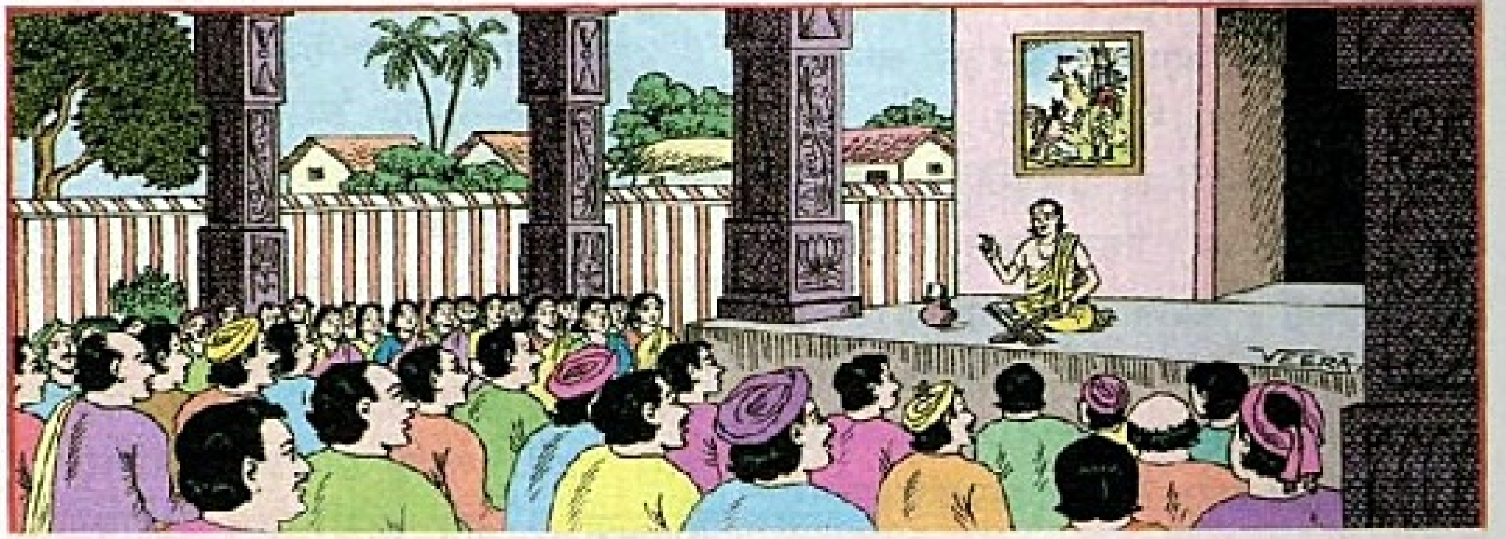
युवराजः पृथ्वीसिंहः झटिति एव पितुः भावम् अवगत्य पञ्जरसमीपं गत्वा धैर्येण तस्य द्वारम् उद्घाट्य अन्तः गतवान् । क्रुद्धः व्याघ्रः आक्रमणाय अग्रे आगतः । युवराजः तम् उरसि प्रहृत्य भूमौ अपातयत् लीलया । औरङ्गजेबः अत्र विश्वसितुम् अशक्नुवन् कुतूहलेन सर्वं पश्यन् अतिष्ठत् । पृथ्वीसिंहः विशेषपरिश्रमं विनैव तं व्याघ्रं भूमौ अपातयत्, येन सः पुनः न उत्तिष्ठेत् । व्याघ्रस्य मरणं निश्चित्य सः पञ्जरतः बहिः आगतवान् । तस्य शरीरतः रक्तधारा निर्गच्छति स्म ।

विच्छायवदनः औरङ्गजेबः अनिच्छया एव तस्य धैर्यं प्रशंसितवान्, पितुः आज्ञायाः पालने दर्शितां विधेयतां तदीयां शक्तिं च स्तुतवान् । यशवन्तसिंहः पुत्रं शिबिरं प्रति प्रेषितवान् चिकित्सायै । युवराजः अचिरात् एव स्वास्थ्यं प्राप्तवान् ।

एतदनन्तरम् अपि औरङ्गजेबस्य दर्पव्यवहारः न अपगतः । भाविनि काले सः विश्वासघातं कुर्वन् तं युवराजं मारितवान् यत् सा तु अन्या एव कथा ।

चतुर्थ्याः चन्दमामाप्रश्नावल्याः उत्तराणि

१. राज्ञः नाम सुनीलः इति । राजा चोरश्च इत्येतस्यां कथायाम् ।
२. विभीषणः इति ।
३. नवम्बर्मासे २० तमे दिनाङ्के १९८९ तमे वर्षे ।
४. २७ व्याघ्राभयारण्यानि ।
५. विश्वासघातः ।
६. व्लाडिमीरः वृद्धा च ।

रक्तिः विरक्तिः च

विश्वेश्वरपुरं कश्चन विशालः ग्रामः । तस्मिन् ग्रामे कदाचित् भगवद्गीतासप्ताहः आचर्यमाणः आसीत् । ग्रामजनाः सर्वेऽपि आ सप्ताहात् वेदान्तिनः त्रिपाठिवर्यस्य प्रवचनं शृण्वन्तः भक्तिसागरे मग्नाः आसन् । कार्यक्रमस्य अन्तिमे दिने सर्वान् उद्दिश्य – ''भवतां मध्ये भवितुम् सप्ताहात्मकः एव समयः प्राप्तः मया । अन्यत्र एतदर्थम् एव गन्तव्यम् अस्ति । मोक्षप्राप्तये निरन्तरं येन प्रयासः विधीयते तस्य एव जन्म सार्थकतां याति । तदर्थं मार्गदर्शकः कश्चन समर्थः गुरुः आवश्यकः । तादृशः गुरुः दैवसमानः भवति । मम हार्दा अपेक्षा अस्ति यत् भवद्भिः तादृशः कश्चन गुरुः प्राप्तः भवतु इति । अधुना अहम् इतः गमनाय अनुज्ञां प्रार्थये'' इति उक्तवान् त्रिपाठिवर्यः ।

ग्रामीणैः प्रवचनं कृतवतः तस्य सत्कारः कृतः । महता सन्तोषेण तस्य आप्रच्छनं प्रवृत्तम् अपि ।

मङ्गलः भवानीप्रसादः च तस्य एव ग्रामस्य भूस्वामिनौ । तौ उभौ अपि प्रवचनं श्रुत्वा गृहं प्रति प्रस्थितौ । मार्गे भावावेशेन मङ्गलः भवानीप्रसादम् अवदत् – ''त्रिपाठिमहोदयः महाविद्वान् अस्ति । तस्य वैदुष्यपूर्णं प्रवचनं पारमार्थिकं ज्ञानं प्रददत् अत्युत्तमम् आसीत्'' इति ।

''आम् सत्यम् । वस्तुतः सः सरस्वतीपुत्रः अस्ति'' इति प्रत्यवदत् भवानीप्रसादः ।

''प्रवचनं श्रुतवति मयि स्थिता काचित् न्यूनता मां बहुधा बाधमाना अस्ति । तस्याः निवारणाय कञ्चित् गुरुम् अन्वेष्टुं तस्य चरणकमलयोः मम जीवनं समर्पयितुं च अहम् इच्छामि । कतिपयदिवसान् भवान् मम कृषिकार्यं निर्वहन् गृहं संरक्षितुं यदि शक्नुयात् तर्हि अहं समर्थस्य गुरोः अन्वेषणार्थं प्रस्थानं कुर्याम् । किं भवान् एतत् अङ्गीकुर्यात् ? किं

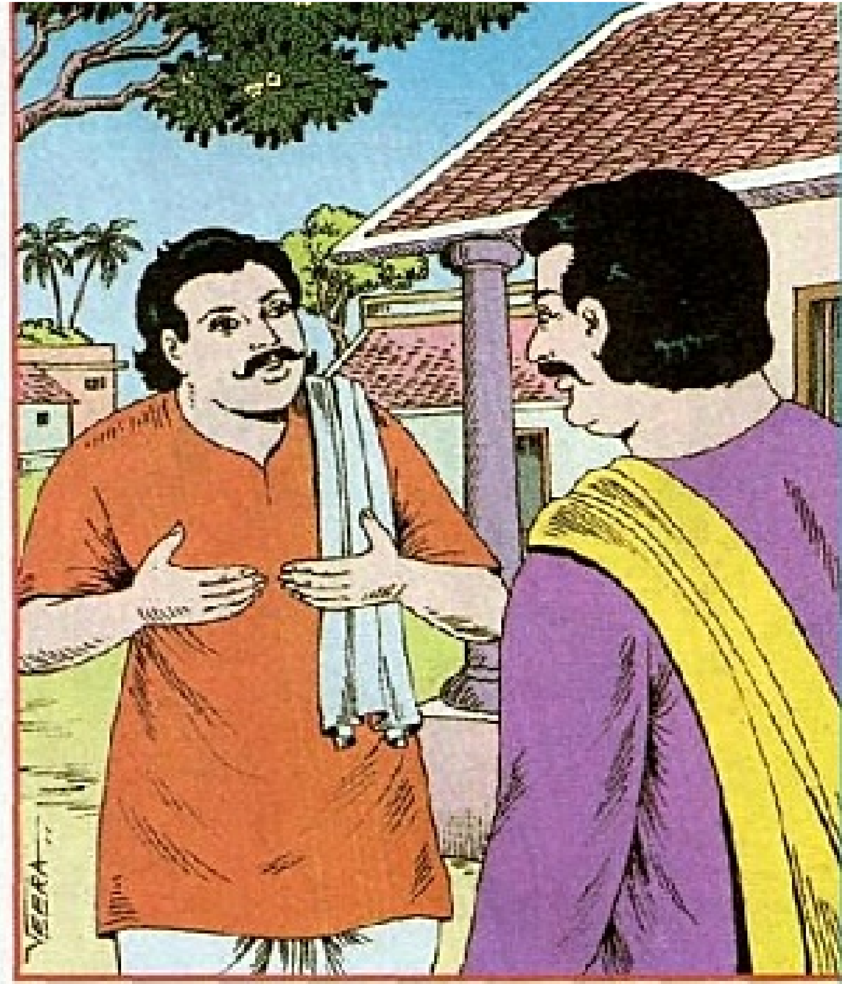
मम गमनम् अनुमन्येत भवान् ?'' इति ।

''भवतः साहाय्यकरणे कोऽपि क्लेशः नास्ति एव मम । किन्तु सुष्ठु चिन्तनं क्रियतां यत् गुरोः अन्वेषणस्य का आवश्यकता इति । अपि च लब्धः गुरुः समर्थः वा न वा इति निर्णयः न हि सुकरः । यः तादृशं निर्णयं कर्तुं समर्थः तस्य जीवने गुरोः आवश्यकता एव न भवति इति चिन्तयामि अहम् । विषयेऽस्मिन् सम्यक् विचिन्त्य अग्रिमं निर्णयं करोतु भवान्'' इति अवदत् भवानीप्रसादः ।

''सम्यक् विचिन्त्य एव निर्णीतं मया । मया श्रुतं यत् प्रयागक्षेत्रसमीपे कश्चित् महात्मा अस्ति इति । सः वायौ डयते, जलस्य उपरि भ्रमति, अग्निं प्रविश्य बहिः आगच्छति च इति श्रूयते । दिवा भक्तजनैः सह तिष्ठन् सः रात्रौ अदृश्यः सन् हिमाद्रिं गत्वा तपः अनुतिष्ठति इत्यपि श्रुतं मया । अतः अहमपि तस्य महात्मनः सान्निध्यं प्राप्तुम् इच्छामि । तेन सह जीवन् अहमपि जीवितं धन्यं कर्तुम् इच्छामि'' इति उक्तवान् मङ्गलः ।

मङ्गलस्य मनसि किम् अस्ति इति स्पष्टतया ज्ञातं भवानीप्रसादेन । अनुरोधेन एतस्य गमनं निवारयितुं न शक्यते इति मत्वा भवानीप्रसादः उक्तवान् - ''भवता गमनं तु निश्चितम् एव । एवं स्थिते अहं यत्किमपि कथयेयं चेदपि न किमपि प्रयोजनम् । अतः निश्चिन्तः सन् गत्वा आगच्छतु भवान् । अहं भगवन्तं प्रार्थयामि यत् अचिरात् एव भवता कश्चित् साधुः समर्थः गुरुः प्राप्तः भवेत्, भवतः उद्धारः च भवेत् इति'' इति ।

ततः मङ्गलः प्रस्थाय प्रयागं गत्वा स्वामिनः

आश्रमं गतवान् । तत्र सः अपश्यत् महान्तं भक्तसम्मर्दम् । तस्य दर्शनात् सः रोमाञ्चितः अभवत् । शिष्यैः मङ्गलस्य आगमनस्य वार्ता प्रापिता गुरुं प्रति । ततः मङ्गलः अन्यैः शिष्यैः सह गुरोः प्रकोष्ठं प्रविष्टवान् ।

गुरोः दर्शनस्य समनन्तरम् एव मङ्गलस्य मुखात् स्वगतं वचनं निर्गतम् - ''अहो ! एतस्य मुखमण्डले कीदृशं दिव्यं तेजः !'' इति । सः स्वामिनः पादयोः न्यपतत् ।

''उत्तिष्ठ मङ्गल ! भवान् कैश्चित् बन्धनैः बद्धः अस्ति । ततः मुक्तिप्राप्तये कञ्चित् कालं भवता तपः अनुष्ठेयं भविष्यति । तदनन्तरं यत् इष्यते तत् प्राप्तुं शक्यते भवता । हरिः ओम् । तत्सत् '' इति वदन् सः महात्मा आशीर्भिः अन्वगृह्णात् ।

''अहो, महत् आश्चर्यम् एतत् । भवान्

सर्वज्ञः एव । मदीयं सर्वं ज्ञातं भवता । अस्मात् जन्मनः मोचयतु माम्'' इति विज्ञप्तिपूर्वकं प्रार्थितवान् मङ्गलः ।

हसन्मुखतां धरन् गुरुः - ''इदं सर्वं भगवदधीनम् । पश्यतु मङ्गल ! त्वयि वैराग्य-भावः वर्धेत । स्वीकरोतु एतं प्रसादं, श्रद्धया सेवतां च'' इति उक्त्वा रिक्तहस्तं वायौ प्रासारयत् ।

सर्वेषु पश्यत्सु तस्य हस्ते सीताफलम् आगतम् । तत् मङ्गलाय दत्तवान् सः ।

दिग्भ्रान्तः सन् फलम् अखादत् मङ्गलः । तस्मिन् बहवः सङ्कल्पाः जागरिताः ।

गृहात् बहिः मङ्गलस्य आगमनस्य अनन्तरं मासषट्कम् अतीतम् । मङ्गलः कुत्र गतः, इदानीं सः किं करोति इत्यादिकं ग्रामे कोऽपि न जानाति स्म । अतः तस्य विषये बहुधा किंवदन्त्यः प्रसृताः । केषाञ्चन कथनं 'सः हिमालये तपसि मग्नः' इति । अन्येषां कथनम् आसीत् - 'सः विरागी जातः' इति ।

अतः तस्य पत्नी पुत्री च अत्यन्तं चिन्ताक्रान्ते जाते । वराक्यौ ते किं वा कुर्याताम् ? भवानीप्रसादः एव आधारः आसीत् तयोः । सः एव तयोः धैर्यं पूरयित्वा सान्त्वयति स्म ।

कदाचित् मङ्गलः पत्न्याः नाम्ना, मित्राय च एकैकं पत्रं प्रेषितवान् । गृहसदस्येभ्यः लिखिते पत्रे एवं लिखितम् आसीत् - 'अधुना अहं नित्यानन्दाश्रमे अस्मि । गुरुणा अहम् उक्तः अस्मि यत् भवबन्धनेभ्यः यः मोक्षम् इच्छति सः गृहजनेभ्यः दूरं तिष्ठेत् इति । अहं तु तेन निर्दिष्टं प्रशान्तजीवनम् एव कर्तुम् इच्छामि । गृहसदस्यानां कष्टं न भवेत् इति धिया भूमेः एकरत्रयमितां भूमिं गृहं च भवद्भ्यः अर्पयिष्यामि । अवशिष्टं विक्रीय अत्रैव स्थिरतया स्थास्यामि । अतः विक्रयण-व्यवस्थां भवन्तः कुर्वन्तु । अहं तत्र आगत्य धनराशिं गृहीत्वा प्रतिगमिष्यामि' इति ।

एतत् पत्रं पठित्वा मङ्गलस्य पत्नी पुत्री च दिग्भ्रान्ते भूत्वा रोदनं कुर्वत्यौ भवानीप्रसादस्य गृहम् आगतवत्यौ । भवानीप्रसादः ते उभे अपि सान्त्वयित्वा आगमनकारणं ज्ञात्वा अवदत् - ''समस्यानिवारणार्थम् अहं कञ्चित् उपायं वदामि । अहं यथा वदामि तथा क्रियताम्'' इति ।

मङ्गलस्य पत्न्या पुत्र्या च एतत् अङ्गीकृतम् । ततः भवानीप्रसादः तत् पत्रद्वयं स्वीकृत्य ग्रामाधिकारिणः समीपं गतवान् । इतः पूर्वम् एव मङ्गलविषये सर्वं श्रुतवान् आसीत् ग्रामाधि-

कारी । पत्रद्वयं पठित्वा सः भवानीप्रसादेन सह विशदतया चर्चाम् अकरोत् ।

ततः मासानन्तरं निराशः निस्तेजस्कः सन् ग्रामं प्रत्यागतवान् मङ्गलः साक्षात् ग्रामाधिकारिणः गृहं गत्वा तेन मिलित्वा उक्तवान् - ''महोदय ! घोरम् अन्याय्यं कृतम् अस्ति भवानीप्रसादेन । महावञ्चना एषा । अहं पूर्णतः लुण्ठितः अभवम् । मम समग्रा सम्पत्तिः स्वायत्तीकृता अस्ति भवानीप्रसादेन । मद्गृहसदस्याः निर्गतिकाः कृताः तेन । सः महान्तं विश्वासघातम् आचरितवान् । यथाशीघ्रं ग्रामसभा आयोज्यताम् । तत्र सः आहूयताम् । समुचितं विचारणं कृत्वा सः च महादुष्टः दण्ड्यताम्'' इति ।

तदा ग्रामाधिकारी किमपि अजानन् इव अपृच्छत् - ''तादृशं किम् अन्याय्यं प्रवृत्तम् ? कः विश्वासघातः कृतः भवानीप्रसादेन ? भवतः अभियोगः कः ?'' इति पृष्टवान् ।

''गुरोः अन्वेषणाय गमनात् पूर्वम् अहं भवानीप्रसादम् उक्तवान् आसं यत् मम प्रत्यागमनपर्यन्तं मम सम्पत्तेः परिवारस्य च संरक्षणं भवता करणीयम् इति । वञ्चकेन तेन मामकीना समग्रा सम्पद् स्वायत्तीकृता अस्ति । इतोऽपि महत् कुकृत्यं किं स्यात् ?'' इति उक्तवान् मङ्गलः आवेशमिश्रितेन स्वरेण ।

''एवम् ! अवश्यम् अस्य कृते प्रतिक्रिया भविष्यति । किन्तु भवतः गुरुणा कः उपदेशः प्रदत्तः इति आदौ कथयतु'' इति उक्तवान् ग्रामाधिकारी ।

''भवबन्धनेभ्यः भवान् बहिः आगच्छति चेत् अहं भवते मोक्षमार्गं दर्शयिष्यामि इति

उक्तम् अस्ति गुरुणा'' इति उक्तवान् मङ्गलः ।

''कीदृशं भवबन्धनम् अस्ति भवतः ?'' इति पृष्टवान् ग्रामाधिकारी ।

''भवबन्धनं नाम पत्नी गृहं सम्पत् मित्रम् इत्यादिषु आसक्तिः'' इति अवदत् मङ्गलः ।

''भवता पत्रे लिखितम् आसीत् - मयि वैराग्यम् उत्पन्नम् अस्ति इति, भवबन्धनं मया भञ्जितम् इति च । एवं तर्हि एषः ममकारः कुतः भवतः ? गुरोः सान्निध्ये तिष्ठन् भवान् भगवतः नामजपे मग्नः भवतु । तदा मोक्षः लप्स्यते'' इति अवदत् ग्रामाधिकारी ।

तदा मङ्गलः उक्तवान् - ''मम गुरुः उक्तवान् अस्ति यत् सम्पूर्णकार्यसमाप्तिपर्यन्तं प्रत्यागमनं मास्तु इति । अतः यावत् मदीया सम्पत्तिः मया न प्राप्यते तावत् कथं भवितुम् अर्हति मम प्रतिगमनम् ?'' इति ।

तदा ग्रामाधिकारी उच्चैः हसन् अवदत् – ''भवानीप्रसादसमीपे भवत्सम्पत्तिविक्रयण-व्यवहारसम्बद्धानि पत्राणि सन्ति । ततः स्पष्टं यत् सम्पत्तिः भवानीप्रसादस्य एव इति । इदानीं तम् अत्र आह्वयामि'' इति ।

''तेन वञ्चनया निर्मापितानि तानि अवास्तविकानि'' इति क्रोधेन अवदत् मङ्गलः ।

''भवान् वदन् अस्ति – मत्कृते किमपि न आवश्यकम् मोक्षादृते इति । एवं स्थिते किमर्थं भवान् पुनः एतादृशे जाले पतितुम् इच्छति ?'' इति गम्भीरस्वरेण पृष्टवान् ग्रामाधिकारी ।

''न किमपि अपेक्ष्यते इति मया कदा उक्तम् ? सम्पदः विक्रयणात् यत् धनं प्राप्येत तत् प्राप्तुम् एव अहम् आगतवान् अस्मि'' इति मङ्गलः अवदत् स्वसमर्थनं कुर्वन् ।

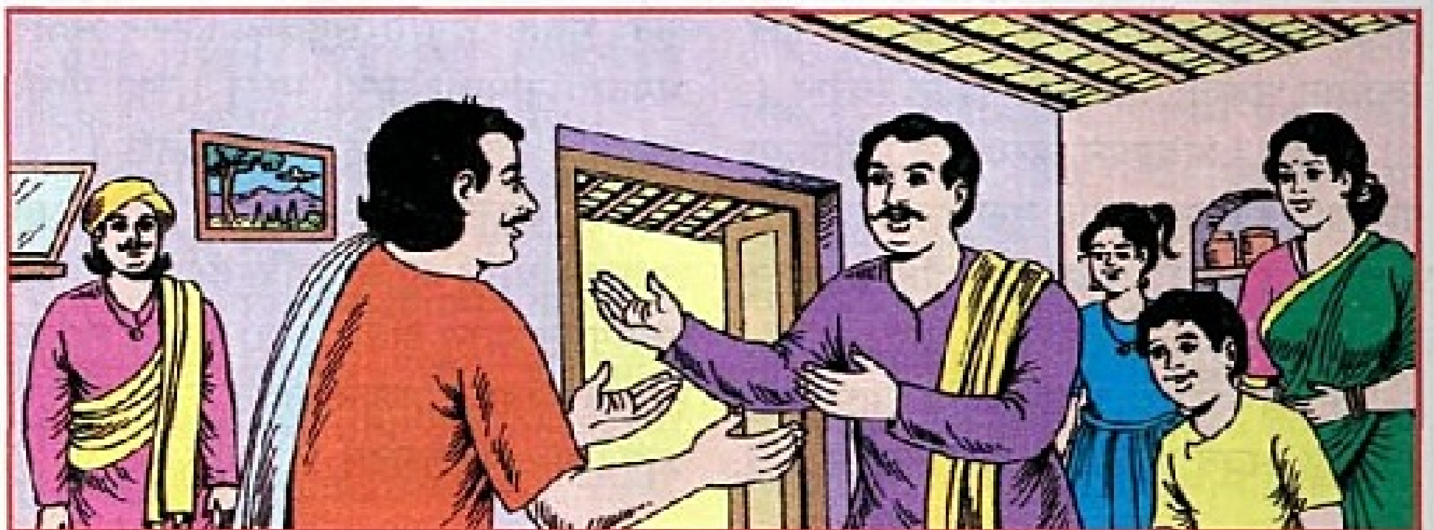
''मङ्गल । किम् इच्छति भवान् ? परिवारम् उत सम्पत्तिम् ? गुरुम् उत तेन निर्दिश्यमानं मोक्षम् ? स्त्रियां यावत् वैराग्यं दृश्यते तावदपि न दृश्यते भवति'' इति उपहासपूर्वकम् अवदत् ग्रामाधिकारी ।

तेन पृष्टेषु प्रश्नेषु निहितं रहस्यं झटिति अवगतं मङ्गलेन । सः अञ्जलिबद्धः सन् ग्रामाधिकारिणम् अवदत् – ''श्रीमन् ! इदानीम् अवगतं यत् मया कीदृशः दोषः आचरितः इति । क्षन्तव्यः अहम्'' इति वदन् ग्रामाधिकारिणः पादयोः पतितवान् ।

ग्रामाधिकारी तं प्रेम्णा उत्थाप्य – ''भवान् स्वदोषम् अङ्गीकृतवान् इत्येतत् तु महते सन्तोषाय । भवति परिवर्तनम् आनेतुम् एव अस्माभिः एतत् नाटकं कृतम् । भवतः परिवारस्य सम्पत्तेः वा कापि हानिः न जाता'' इति उक्त्वा तं प्रकोष्ठस्य अन्तः नीतवान् ग्रामाधिकारी । तत्र पत्नीपुत्र्यादयः भवानीप्रसादः च तम् एव प्रतीक्षमाणाः स्थिताः आसन् ।

मङ्गलम् आलिङ्ग्य भवानीप्रसादः अवदत् – ''मया पूर्वम् एव उक्तम् आसीत् यत् गुरोः अन्वेषणादिकं मास्तु इति । किन्तु भवान् तदा तत् श्रोतुं सिद्धः न आसीत् । यः भवतः अपेक्षाः पूर्णाः करोति, भवत्तः यः किमपि न अपेक्षते सः एव गुरुः भवितुम् अर्हति, न अन्यः'' इति ।

मङ्गलः लज्जया शिरः अवनमय्य मौनेन अतिष्ठत् ।

चन्दमामाप्रश्नावली - ६

Co-sponsored by
Infosys FOUNDATION,
Bangalore

य: समुचितम् उत्तरं दास्यति स: अर्हति रू. २५०/ - पारितोषिकत्वेन*

अत्र ये प्रश्नाः भवन्ति तेषाम् उत्तराणि गतवर्षस्य (२००५) द्वादशसु सञ्चिकासु शीर्षकेषु कथासु वा सन्ति । यत् पठितं तस्य स्मरणतः उत्तरम् अविलम्बेन प्राप्यते । यदि न स्मर्येत तर्हि गतस्य वर्षस्य द्वादश अङ्कान् पुरतः संस्थाप्य पृष्ठेषु परिशील्य उत्तरं प्राप्यतां लीलया । आम्, लीलाविषयः एव अस्ति अयम् ।

** एकाधिकजनाः यदि समुचितम् उत्तरं प्रेषयेयुः तर्हि तेषु पञ्च जनान् यादृच्छिकतया चित्वा तेषु पारितोषिकधनं वितीर्यते ।*

एवं क्रियतां भवद्भिः - १. उत्तराणि लेखनीयानि । २. नाम, वयः, (ऊनषोडशवर्षीयाः एव अत्र भागं वोढुम् अर्हाः) सङ्केतं (पिन्कोड्सहितम्) च प्रेषयन्तु । ३. एकस्य कुटुम्बस्य एकः एव सदस्यः अत्र भागं वोढुम् अर्हति । ४. पिहितपत्रस्य उपरि चन्दमामाप्रश्नावली - ६ इति लेखनीयम् । ५. जुलैसमाप्तितः पूर्वम् उत्तराणि अस्माभिः प्राप्तव्यानि । ६. सप्टम्बरमासे परिणामः प्रकाशयिष्यते ।

१. 'व्याघ्रस्य मुखरोम्णां सङ्ग्रहे यत् धैर्यं चातुर्यं च प्रदर्शितं तदेव धैर्यं चातुर्यं च पुत्रविषये दर्शनीयं भवता । तदा भवान् निश्चयेन विजयं प्राप्नुयात्' इत्येतत् मुनेः वचनं पालयन् राजा पुत्रविषये प्रेम्णा आदरेण च व्यवहरन् पुत्रम् अध्याप्य योग्यं जनं कृतवान् । सः राजा कः ? तस्य प्रस्तावः कस्यां कथायाम् अस्ति ?

२. जगति एव सुविख्यातम् अतिप्राचीनं तैलशुद्धीकरण-केन्द्रम् अस्मद्देशे कुत्र अस्ति ?

३. अकबरेण यदा सिंहासनम् आरूढं तदा तदीयं वयः किम् आसीत् ?

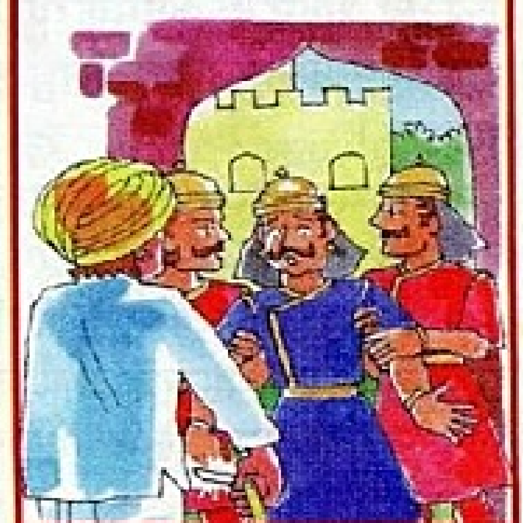
४. दक्षिणाधित्यकासु स्थितासु नदीषु दीर्घतमा का ?

५. जागतिकाहारदिनं कस्मिन् दिने आचर्यते ?

६. गजल्गीतप्रकारस्य जन्मभूमिः का ?

७. काङ्ग्रेस्-अध्यक्षपदम् आरूढवान् प्रथमः मुसलमानः कः ?

८. एतत् चित्रं कस्याः कथायाः ?

अमृतस्य अन्वेषणम्

ब्रह्मदत्तः यदा काशीराज्यं पालयन् आसीत् तदा सामन्तस्य चिरायुषः आस्थाने नागार्जुननाम्ना मुख्यमन्त्रिस्थानं विभूषितवान् आसीत् बोधिसत्त्वः ।

नागार्जुनः दयालुः महादाता च । रसायनशास्त्रे औषधविज्ञानक्षेत्रे च पारं गतः अपि आसीत् सः । सः रसायनप्रयोगद्वारा रहस्ययोगं कञ्चित् आविष्कृत्य राज्ञः स्वस्य च मरणसम्भवं निवारितवान् ।

कदाचित् तदीयः प्रियः पुत्रः सोमदेवः अल्पे एव वयसि आकस्मिकतया मरणं प्राप्तवान् । एतस्मात् नागार्जुनः महत् दुःखं प्राप्तवान् ।

स तु स्वभावेन दयामयः आसीत् । अतः सः अचिन्तयत् – 'एतत् मरणं सहजतया बान्धवानां दुःखस्य कारणं भवति । प्रियः जनः यदा मरणं प्राप्नोति तदा जनाः बहुधा विलपन्ति । मरणस्य निवारणाय कमपि मार्गं न जानन्ति ते । किन्तु तत् सोढुम् अपि सामर्थ्यं न भवति तेषाम् । अतः यदि एतत् मरणम् एव निवार्येत तर्हि कस्यापि दुःखं न भवेत् । अतः मरणनिवारणाय मया कोऽपि उपायः चिन्तनीयः' इति ।

किञ्चित् चिन्तनं यदा कृतं तदा तस्य मनसि विचारः आगतः – 'रसायनप्रयोगः अधिकव्ययकारी । अतः सामान्यानां जनानाम् उपयोगाय मया किमपि करणीयम् । मूलादीनां साहाय्येन अमृतं मया निर्मातव्यम् । तदा एव सामान्याः जनाः कष्टानि निवारयितुं मार्गं प्राप्नुयुः' इति ।

एवं विचिन्त्य सः विविधानाम् औषधानां सहयोगेन अमृतस्य निर्माणाय प्रयत्नम् आरब्धवान् । स्वस्य समग्रं शास्त्रज्ञानं, बुद्धिमत्तां च उपयुज्य सः बहुविधान् प्रयोगान् कृतवान् । अन्तिमः घट्टः अपि तेन प्राप्तः । अमृतकल्पनामकं मूलं प्राप्तं चेत् इष्टं सिद्धम्

इव इति सः अचिन्तयत् ।

अत्रान्तरे एषा वार्ता इन्द्रेण श्रुता । इन्द्रः अश्विनीदेवते आहूय अवदत् - ''भवन्तौ अद्यैव भूलोकं गत्वा नागार्जुनस्य 'अमृत-योग'स्य पूर्णतां स्थगयताम् । साम-दान-दण्ड-भेदेषु कस्यचित् वा उपयोगः क्रियताम् । तदीयं कार्यं स्थगितं भवेत् । अग्रिमं परिणामम् अहं चिन्तयिष्यामि'' इति ।

एताम् आज्ञां पालयन्तौ अश्विनीकुमारौ वेषान्तरं धृत्वा भूलोकं गतवन्तौ । नागार्जुन-समीपं गत्वा कुशलप्रश्नादिकं पृष्ट्वा तौ अवदताम् - ''मन्त्रिवर ! राज्यशासनम् एव अन्यथाकर्तुम् अपि समर्थेन भवता अविदितं किम् अस्ति ? एतादृशः भवान् ब्रह्मणः सङ्कल्पम् एव विरोद्धुं प्रयतमानः अस्ति यत् तत् तु महते आश्चर्याय । मानवजातेः धर्मगतिः भवति मृत्युः । अमृतसिद्धिद्वारा सः एव भवता अवरुद्धः यदि भवेत् तर्हि किं सृष्टिनियमाः विपर्यस्ताः न भवेयुः ? यदि मानवेषु कस्यापि मरणम् एव न भवेत् तर्हि मानववासाय कियन्तः लोकाः अपेक्षिताः भवेयुः ! देवैः यत् कार्यं करणीयं तत् भवता क्रियते यत् तत् किम् औचित्यम् आवहेत् ? भवतः पुत्रवियोगं निमित्तीकृत्य साहसकार्ये प्रवृत्तिः सर्वथा न शोभते'' इति ।

एतेषां वचनानां श्रवणात् अपि नागार्जुनस्य सङ्कल्पः शिथिलतां न गतः । किन्तु तस्य मनसि सन्देहः तु उत्पन्नः - मया क्रियमाणम् उचितम् उत न इति ।

अत्रान्तरे राजा चिरायुः पुत्रं जयसेनं युवराज-पदे नियोक्तुं सन्नाहम् आरब्धवान् । शुभे

मुहूर्ते आस्थानं सभासद्भिः पूर्णं जातम् ।

तदवसरे वृद्धब्राह्मणवेषेण आगतः इन्द्रः जयसेनसमीपं गत्वा रहसि अवदत् - ''वत्स ! भवतः पितुः मरणं वार्धकं वा नास्ति इति किं भवान् न जानाति ? अतः भवता आजीवनं युवराजत्वेन एव स्थातव्यं भविष्यति । सिंहासनं भवता कदापि न प्राप्स्यते'' इति ।

एतत् श्रुतवतः जयसेनस्य मुखं म्लानं जातम् । तदा वृद्धब्राह्मणरूपी इन्द्रः पुनः अवदत् - ''वत्स ! भवता एतद्विषये चिन्ता करणीया नास्ति । भवतः इच्छायाः पूर्त्यै अस्ति कश्चन सरलः उपायः । भोजनात् पूर्वं यः यत् याचति तत् तस्मै ददाति सः । आ बहोः कालात् तेन पाल्यमानः नियमः एषः । अतः भवता तत्समीपं गत्वा तदीयं शिरः एव याचनीयम् । अग्रे यत् भविष्यति तद्विषये अहं

चिन्तयिष्यामि'' इति ।

राज्यलोभेन आक्रान्तः जयसेनः तस्मिन् एव दिने भोजनात् पूर्वं नागार्जुनसमीपं गत्वा वृद्धस्य आदेशस्य अनुगुणं तदीयं शिरः अयाचत । एतत् श्रुतवान् नागार्जुनः पनुश्चिन्तनं किमपि अकुर्वन् जयसेनाय खड्गं दत्त्वा अवदत् - ''वत्स ! अलं भीत्या । भवान् एतेन खड्गेन मम शिरः कर्तयतु तावत्'' इति ।

रसायनस्य प्रभावस्य कारणतः नागार्जुनस्य शिरः वज्रसमं जातम् आसीत् । अतः जयसेनः बहुवारं खड्गेन बलात् प्रहारं कृतवान् चेदपि नागार्जुनस्य शिरः तु कर्तितं न जातम् ।

एतां वार्तां ज्ञातवान् राजा धावन् आगत्य पुत्रस्य प्रयत्नस्य निवारणाय उद्युक्तः । तदा नागार्जुनः अवदत् - ''महाराज ! युवराजेन या अपेक्षा प्रकटिता तस्याः पूर्वापरादिकम् अहं सम्यक् जानामि । जयसेनः तु प्रवर्तिष्य-माणस्य निमित्तमात्रम् । अतः मया तस्य प्रयत्नस्य निरोधः न कृतः । पुर्वेषु जन्मसु मया नवनवतिवारं निराकरणं विनैव शिरसः कर्तनम् अङ्गीकृतम् आसीत् । एषः तु शततमः अवसरः । एतदवसरे किमर्थं वा मया निरा-करणं प्रदर्श्येत ? अहम् अपयशसः भाजनं भवितुं न इच्छामि । कृपया भवता अत्र सह-करणीयम्'' इति ।

एतावत् उक्त्वा सः राजानम् अन्तिमतया प्रीत्या आलिङ्गितवान् । ततः स्वस्य स्यूततः किञ्चन मूलम् अपनीय ततः रसम् उत्पाद्य तेन रसेन खड्गं विलिप्य सः जयसेनम् अवदत् - ''वत्स ! इदानीं भवान् मम शिरः कर्तयितुम् अर्हति'' इति ।

जयसेनेन पुनरपि यदा खड्गेन प्रहारः कृतः तदा नागार्जुनस्य मुण्डं रुण्डात् पृथग्भूतं सत् भूमौ अपतत् ।

एतत् घोरं दृश्यं द्रष्टुम् अशक्नुवन् राजा अपि प्राणत्यागाय सन्नद्धः जातः । तदा भूमौ पतितात् शिरस्तः ध्वनिः श्रुतः - ''राजन् ! अलं चिन्तया । सर्वेषु अपि जन्मसु अहं भवता सह भविष्यामि'' इति ।

एतदनन्तरं राजा पूर्णतः विरक्तः जातः । सः राज्यभारं पुत्राय अर्पयित्वा तपस्यार्थम् अरण्यं प्रति निर्गतवान् ।

एवं जयसेनेन राज्यं प्राप्तम् । इन्द्रस्य तन्त्रं च सफलं जातम् ।

रामायणम्

“राम: वनं यथा गच्छेत्, भरतस्य राज्याभिषेकश्च यथा भवेत् तथा कञ्चन मार्गम् अहं सूचयामि । यथा अहं वदामि तथा क्रियते चेत् भवत्याः महान् लाभः भविष्यति” इति उक्त्वा मन्थरा उपाय-निरूपणम् आरब्धवती –

“पूर्वं कदाचित् सुरासुरयोः युद्धे देवानां साहाय्याय भवत्याः पतिः गतः आसीत् । पत्या सह भवती अपि आसीत् । दण्डकारण्ये मत्स्यध्वजराज्ये शम्बरनामकं बलशालिनं राक्षसं विरुध्य युध्यमानः भवत्याः पतिः व्रणितः सन् मूर्च्छितः जातः । तं भवती ततः दूरं नीत्वा तस्य प्राणानां रक्षणं कृतवती । अचिरात् एव सचेतनतां प्राप्तवान् दशरथः तुष्टः सन् अवदत् यत् भवत्यै वरं ददामि, अपेक्षितं याचतु इति । तदा भवत्या उक्तम् आसीत् यत् इदानीम् अहं किमपि न इच्छामि, अग्रे कदाचित् याचिष्ये अपेक्षितं वरम् इति । अधुना वरयाचनाय समयः आगतः अस्ति । चतुर्दश वर्षाणि यावत् वनं प्रति रामस्य प्रेषणं, पुत्रस्य भरतस्य राज्याभिषेकं च वरत्वेन भवती याचतु” इति ।

कैकेय्याः स्वभावः उत्तमः एव । तथापि मन्थरायाः एतेन उपदेशेन तस्याः मनः दूषितम् अभवत् ।

मन्थरा कैकेय्याः निर्मले मानससरोवरे तृष्णातरङ्गान् उत्पादितवती, तृष्णानिवारणस्य मार्गम् अपि सूचितवती ।

कैकेय्या मन्थरा उक्ता – “अये कुब्जे ! भवती वस्तुतः बुद्धिमती एव अस्ति । यथा भवत्या मम हितं चिन्त्यते तथा न केनापि क्रियते” इति ।

ततः प्रतिफलरूपेण सर्वाणि आभूषणानि निष्कास्य सा दत्तवती तस्यै । अनन्तरं सा छिन्नां शाटिकां धृत्वा कोपगृहं प्रविश्य कटस्य उपरि शयितवती ।

शयितां तां मन्थरा अवदत् - ''यदा भवत्याः पतिः भवतीं द्रष्टुम् आगमिष्यति तदा विना विरामं रोदनं क्रियताम् । राजा भवत्याः शोकं क्रोधं वा न सहते । यतः तस्य प्रिया पत्नी अस्ति भवती । भवत्याः दुःखस्य निवारणाय प्राणान् अपि पणीकरोति सः । रत्नानि वज्राणि वा दास्यामि इति आदौ वदेत् एव सः । तथापि भवत्या तु रोदनात् कथमपि न विरमणीयम् । वरप्राप्तिपर्यन्तं भवती दृढमनस्का भवेत् । चतुर्दश वर्षाणि यदि भरतः सिंहासनम् अधितिष्ठेत् तर्हि ततः तं निष्कासयितुं कोऽपि न शक्नुयात् । तावता जनाः अपि भरते प्रीतिमन्तः आदरवन्तः च भविष्यन्ति । अतः चतुर्दशानां वर्षाणाम् अनन्तरं रामः अयोध्यां प्रत्यागत्य अपि किमपि साधयितुं न अर्हेत्'' इति ।

'शम्बरासुरात् अपि भवती एव नितरां चतुरतरा अस्ति' इति तस्याः श्लाघनं कृतवती कैकेयी ।

तया निर्णीतं यत् दशरथः मम वरं न यदि अनुमन्येत तर्हि आत्महत्यां करिष्यामि इति तं वदिष्यामि इति ।

दशरथः रामस्य पट्टाभिषेकम् आज्ञप्य तां वार्तां कैकेयीं वक्तुं स्वयमेव अतःपुरं प्रविष्टवान् ।

तत्र ताम् अदृष्ट्वा सः - ''कैकेयि ! भवती क्व ?'' इति उच्चैः आहूतवान् । उत्तरं किमपि न प्राप्तं तेन ।

ततः बहिः आगत्य सः द्वारपालकं पृष्टवान् - ''कैकेयी कुत्र ?'' इति ।

बद्धाञ्जलिना तेन सेवकेन उक्तं - ''प्रभो ! सा कोपगृहं गतवती अस्ति इति भाति'' इति ।

आश्चर्यचकितः दशरथः झटिति कोपगृहं प्रति गतवान् । तत्र कटे शयानां कैकेयीं सः अपश्यत् ।

बहुमूल्यानि अपि बहूनि आभूषणानि तत्र भूमौ तथा विकीर्णानि आसन् यथा आकाशे रात्रिकाले विविधानि नक्षत्राणि विकीर्णानि भवेयुः ।

ताम् उपसर्प्य दशरथः प्रीत्या पृष्टवान् - ''किमर्थं भवती क्रुद्धा दृश्यते ? कस्मै क्रुध्यति भवती ? केनापि किं तर्जितम् ? किं केनापि अपमाननं कृतम् ? भवत्याः स्वास्थ्यं समीचीनं

नास्ति किम् ? किम् अहं वैद्यान् आनयानि ? निरपराधाय अपि दण्डनं दास्यामि यदि भवती अपेक्षेत । निर्धनम् अपि धनिनं करिष्यामि भवती इच्छति चेत् । किमर्थं रोदनं भवत्याः ? कृपया उत्तिष्ठतु भवती । मम प्राणान् पणीकृत्य वा भवत्याः इच्छाम् अहं पूरयिष्यामि'' इति ।

एतत् श्रुत्वा - ''अहं न केनापि अपकृता, न वा अपमानिता । मम काचित् अपेक्षा अस्ति । तस्याः पूरणाय भवान् प्रतिजानीते चेत् अहं सन्तुष्टा भवेयम् । प्रतिज्ञा क्रियेत चेदेव ताम् अहं भवन्तं वदिष्यामि'' इति उक्तवती कैकेयी ।

एतत् श्रुत्वा दशरथः सकृत् हसित्वा तस्याः वेणीं हस्तेन गृहीत्वा - ''कैकेयि ! अहं प्राणसमानस्य रामस्य नाम्ना शपे यत् भवत्याः अपेक्षाम् अवश्यं पूरयिष्यामि इति । किमर्थं मयि भवत्याः अविश्वासः यत् अहं भवत्याः इच्छां न पूरयेयम् इति ? किं मया इतः पूर्वं कदापि एवं कृतम् ? न खलु ?'' इति वदन् तस्याः प्रार्थनायाः पुरस्कारं प्रतिज्ञातवान् ।

ततः कैकेयी शम्बरयुद्धं, ततः कृतं तदीयं रक्षणं, वरयाचनप्रसङ्गं च तं स्मारयित्वा उक्तवती - ''मम वरद्वयं वर्तते । प्रथमं तावत् मम औरसस्य पुत्रस्य भरतस्य एव पट्टाभिषेकः अचिरात् एव भवेत् इति । द्वितीयं च सः रामः सकलं राजवैभवं परित्यज्य वल्कलानि धृत्वा चतुर्दश वर्षाणि अरण्ये यापयेत् इति'' इति ।

एतां विचित्राम् अपेक्षां श्रुत्वा तडिता ताडितः इव स्तम्भीभूतः अभवत् राजा । का प्राची, का च प्रतीची इति क्षणं यावत् तेन न ज्ञातम् ।

सः कैकेयीं बहुधा निन्दन् - ''भवतीं राजकुमारीं मत्वा अहम् अन्तःपुरम् आनीतवान् । इदनीं भवती विषसर्पिणी जाता अस्ति । भवतीं मातरं मन्यते रामः । तथापि तस्य विषये एतादृशः व्यवहारः किमर्थं भवत्याः ? तेन किम् अपराद्धम् ? किमर्थं भवती तं वनं प्रति प्रेषयितुम् इच्छति ? आग्रहं त्यक्त्वा अपेक्षा परिवर्त्यताम् । भरते मम प्रीतिः अस्ति उत न इति ज्ञातुमेव एवं करोति भवती । रामेण भवत्याः यावती सेवा कृता तस्याः चतुर्थांश-मात्रम् अपि भरतेन कृतं न स्यात् । भवत्याः वचनानि मयि पीडां जनयन्ति । वयसा वृद्धोऽहं यदाकदाचिदपि इहलोकयात्रां समापयेयम् । अपेक्ष्यते चेत् समग्रं जगत् एव

भवती स्वी-करोतु । किन्तु रामाय मा क्रुध्यतु'' इति बहुधा प्रार्थितवान् ।

यथा यथा दशरथस्य दैन्यप्रार्थना अधिका जाता तथा तथा कैकेय्याः क्रोधः अपि वर्ध-मानः जातः ।

''आदौ वरं ददामि इति आश्वास्य प्रतिज्ञाय च तदनन्तरं तस्य अपालनं न उचितम् । राज-वंशस्य एव कलङ्काय एतत् । मम अपेक्षा यदि पूरिता न भवेत् तर्हि अहम् आत्महत्यां करिष्यामि'' इति उक्तवती कैकेयी दृढस्वरेण एव ।

दशरथः मानसिकव्यथाग्निना दग्धः इव अभवत् । 'अहो, कीदृशी विषमा स्थितिः एषा ! पुत्र ! भवान् वने वसेत् इति कथं रामम् अहं वदेयम् ? कैकेय्याः इच्छानुसारं यदि रामस्य पट्टाभिषेकः स्थगितः भवेत् तर्हि अन्ये राजानः किं कथयेयुः ? महता वैभवेन यस्य रामस्य पट्टाभिषेकोत्सवः आचरणीयः सः कथम् अरण्यं प्रति प्रेषितः इति किं मां न पृच्छेयुः ते ? दशरथस्य मतिः विकला जाता अस्ति इति किं न उपहसेयुः ते ? कौसल्यायाः मुखम् अहं कथं पश्येयम् ?' इत्येवं चिन्तयन् दशरथः बहुधा दुःखम् अनुभूतवान् ।

सः कैकेयीं बहुधा धिक्कृतवान्, निन्दित-वान्, अन्ते निस्संज्ञः सन् प्रलपितवान् अपि । एवं सा रात्रिः महता कष्टेन एव यापिता तेन । वस्तुतः सा रात्रिः प्रलयरात्रिवत् प्रतीयते स्म ।

वसिष्ठः शिष्यैः सह राजभवनं प्रविशन् अन्तःपुरद्वारे सुमन्त्रम् अपश्यत् ।

सः तम् अवदत् - ''पट्टाभिषेकस्य सर्वाः सज्जताः समाप्ताः । राज्ञः आगमनस्य अनु-क्षणम् एव अग्रिमस्य कार्यक्रमस्य आरम्भः'' इति ।

एतं सन्देशं प्रापयितुं सुमन्त्रः राजनिकटं गच्छन् केनापि न अवरुद्धः । यतः सः महाराजस्य बाल्यसुहृद् आसीत् ।

अन्तःपुरं प्रविश्य राजसमीपे उपस्थितः अभवत् सः । राजा तत्र शयितः दृष्टः तेन । राज्ञः मानसिकस्थितिः न अवगता आसीत् खलु तेन ? तेन तर्कितं - राजा स्वपन् स्यात् इति ।

अतः तेन उक्तम् - ''महाराज ! जागरणं प्राप्यताम् । सूर्योदयः जातः अस्ति । रामस्य पट्टाभिषेकं सर्वे अपि प्रतीक्षन्ते । भवतः आगमनमात्रम् अवशिष्टम् अस्ति इदानीम्'' इति ।

शोकहेतोः दशरथस्य नेत्रे नितरां रक्ते जाते

आस्ताम् ।

सः सुमन्त्रं पश्यन् विषादेन – "मित्र ! एवं कथनेन मां किमर्थं सन्तापयति भवान् ?" इति पृष्टवान् ।

एतत् श्रुत्वा तस्य स्थितिं झटिति अवगत्य सुमन्त्रः तं प्रणम्य पदद्वयं प्रतिगतः ।

दशरथः सम्भाषणस्थितौ नासीत् इत्यतः कैकेयी अवदत् – "सुमन्त्र ! प्रातः श्रीराम-पट्टाभिषेकः भविष्यति इति सन्तोषम् अनुभवन् आरात्रि सः निद्रां नालभत । इदमिदानीमेव सुप्तः सः । भवान् गत्वा रामं सूचयतु यत् अविलम्बेन अत्र आगन्तव्यम् इति । इदं राजाज्ञां मन्यताम्" इति ।

रामम् उद्दिश्य प्रायः आन्तरङ्गिकं किमपि राज्ञा वक्तव्यं स्यात् इति चिन्तयन् ततः निर्गतवान् सुमन्त्रः ।

वीथीषु उत्साहतरङ्गाः प्रसृताः आसन् । राजभवनं तु प्रजाभिः पूर्णम् आसीत् । सर्वविधाः सन्नाहाः पूर्णाः आसन् । राजानः अस्मिन् प्रसङ्गे उपहारीकर्तुं सज्जाः सन्तः मुहूर्तं प्रतीक्षमाणाः अचिन्तयन् यत् महाराजः दृष्टिपथं नायाति क्वापि, वयम् उपस्थिताः इति सः कथं सूचनीयः इति ।

सुमन्त्रः तान् सर्वान् सकृत् अवलोक्य अवदत् – "भवताम् आगमनम् अहं राजानं सूचयिष्यामि । इदानीं मया रामः तत्समीपं नीयते" इति ।

ततः राज्ञः अतःपुरं प्रविश्य सः दशरथम् अवदत् – "प्रभो ! विजयोऽस्तु । प्रातःकालः आसन्नः । जागर्तु भवान् । नगरस्य गण्याः,

अधिकारिणः, धनिकवरेण्याः इत्यादयः सर्वे भवद्दर्शनकामाः प्रतीक्षन्ते । कार्यताम् अग्रिमं कार्यम्'' इति ।

तदा दशरथः तम् उद्दिश्य अवदत् – ''रामः अविलम्बेन आहूयताम् अत्र इति खलु आज्ञापितं कैकेय्या ? रामं विना एव भवान् कथम् अत्र आगतः ? तस्याः आज्ञा मम आज्ञा नास्ति किम् ? अहं स्वपन् नास्मि । जागरितः एव अस्मि । शीघ्रं गत्वा भवान् रामेण सह आगच्छतु'' इति ।

सुमन्त्रः दशरथं नमस्कृत्य – ''अत्र कापि अन्या एव सज्जता क्रियमाणा अस्ति इति प्रतीयते'' इति स्वगतं वदन् ततः निर्गतः ।

महतीं दिग्भ्रान्तिम् अनुभवन् सः रामभवनं प्रति प्रस्थितः ।

मार्गेषु जनानां सम्मर्दः दृश्यते स्म । रामभवनस्य चतसृषु दिक्षु राजानः सैनिकाः मन्त्रिणः च स्थिताः आसन् ।

सुमन्त्रः सर्वान् वारयन् रामस्य भवनं प्रविष्टवान् । आगमनसूचनां प्रेषयित्वा अनुज्ञां प्राप्य सः रामनिकटं गतवान् ।

रामः अलङ्कृतः सन् एव सुमन्त्रेण सह प्रस्थितवान् । सिंहचर्मावृते रथे उपविष्टं रामम् अनुसृतवान् लक्ष्मणः अपि । एकेन हस्तेन छत्रं गृहीत्वा अपरेण व्यजनं चालयन् अवर्तत सः ।

सहस्रशः जनाः, अलङ्कृताः अनेके राजानः च शोभायात्रारूपेण रामस्य अनुसरणम् अकुर्वन् । सम्मर्दपूर्णे मार्गे श्रूयते स्म – 'सः एव रामः । अद्य एतस्य एव पट्टाभिषेकः भविष्यति' इति ।

रामस्य रथः दशरथस्य भवनस्य पुरतः अतिष्ठत् प्राकारत्रयं क्रान्त्वा । रामः अन्तःपुरं प्रविष्टवान् ।

एकस्मिन् सुन्दरे आसने कैकेयी दशरथः च अपविष्टौ आस्ताम् ।

रामेण तयोः पादौ स्पृष्टौ । 'राम ...' इत्येतावत् एव वक्तुं शक्तं दशरथेन । इतोऽपि अधिकं किमपि वक्तुम् इच्छति स्म सः । किन्तु तदीयः कण्ठः अवरुद्धः अभवत् । दृष्टिः मन्दा जाता । निरन्तरम् अश्रूणि स्रवन्ति स्म तदीयाभ्यां नेत्राभ्याम् । किमपि वक्तुं सर्वथा अशक्तः सः स्वस्य मुखम् अन्यस्यां दिशि अकरोत् ।

लावण्यवती लवङ्गलता

पूर्वसमुद्रस्य मध्यभागे सुवर्णद्वीपो नाम कश्चन द्वीपः आसीत् । तस्य द्वीपस्य राज्ञः नाम धीमान् इति । तस्य पुत्री लवङ्गलता न केवलं सुन्दरी, अपि तु नाट्ये सङ्गीते चित्रकलायाम् ऐन्द्रजाले चापि सुनिपुणा आसीत् । यदा सा प्राप्तवयस्का जाता तदा राज्ञः मनसि तस्याः विवाहचिन्ता आरब्धा ।

राज्ञा धीमता पुत्र्याः स्वयंवरस्य व्यवस्था कारिता । बहवः राजकुमाराः तत्र उपस्थिताः । किन्तु तेषु न कमपि अवृणोत् सा । तदा राजा धीमान् पुत्रीं पृष्टवान् – ''किम् उपस्थितेषु एतेषु कोऽपि भवत्यै न अरोचत ? भवत्याः अन्तरङ्गे किम् अस्ति ?'' इति ।

तदा लज्जमानया लवङ्गलतया उक्तम् – ''श्रूयते यत् रत्नद्वीपस्य राजा शशाङ्कः सुन्दरः साहसी बुद्धिमान् च इति । मम हितैषिणीनां सखीनाम् अभिलाषः यत् सः एव मम योग्यः पतिः अस्ति इति'' इति ।

''पूर्वम् एव विषयोऽयम् उक्तः यदि स्यात् तर्हि वरम् अभविष्यत्'' इति उक्त्वा राजा मन्त्रिभिः सह एतद्विषये चर्चां कृतवान् ।

सागरमार्गेण सुवर्णद्वीपतः रत्नद्वीपं प्रति गमनाय मासत्रयात्मकः कालः आवश्यकः आसीत् । अतः मन्त्रिणः अवदन् – ''विवाहसम्बन्धविषये शशाङ्कस्य अभिप्रायः आदौ ज्ञातव्यः । अतः दूतद्वारा राजकुमार्याः भावचित्रं प्रापयाम । तेन सह पत्रवाहकम् एकं कपोतम् अपि प्रेषयाम, येन तस्य आशयस्य ज्ञाने वयं शीघ्रमेव शक्ताः भवेम'' इति ।

मन्त्रिणः वचनानुसारम् एव राजा उपहारयुक्तं कञ्चन दूतं प्रेषितवान् रत्नद्वीपं प्रति । तेन सह सन्देशवाहकम् एकं कपोतं, लवङ्गलतायाः चित्रं चापि प्रेषितवान् सः ।

प्रस्थानस्य पञ्चाशतः दिनानाम् अनन्तरं

पञ्चविंशतिवर्षेभ्यः पूर्वं चन्दमामायां प्रकाशिता कथा

कपोतेन प्रत्यागत्य शशाङ्कस्य सन्देशः प्रापितः ।

''अहं राजकीयकार्येषु व्यस्तः अस्मि । सम्प्रति सुवर्णद्वीपं प्रति आगन्तुं न शक्नोमि । अतः लवङ्गलता एव रत्नद्वीपं प्रति आगमिष्यति चेत् विषयेऽस्मिन् कश्चन निर्णयः कर्तुं शक्यः'' इति पत्रे लिखितवान् आसीत् शशाङ्कः ।

विवाहात् पूर्वमेव वरस्य गृहं प्रति वध्वाः प्रेषणं पद्धतेः परम्परायाः च उल्लङ्घनाय एव आसीत्, तथापि राजा धीमान् नियमोल्लङ्घनाय सिद्धः अभवत् । काञ्चित् महानौकाम् उपहारैः सज्जीकृत्य सः पुत्रीं, राजपुरोहितं च प्रेषितवान् रत्नद्वीपं प्रति ।

प्रस्थितायाः नौकायाः मासः अतीतः । यावत् रत्नद्वीपः आसन्नः तावता सागर-लुण्ठाकाः तां नौकाम् आक्रान्तवन्तः । सुवर्ण-द्वीपस्य नौसेनया धैर्येण एव ते लुण्ठाकाः यद्यपि सम्मुखीकृताः तथापि तैः पराजयः एव प्राप्तः । लुण्ठाकाः नौकाम् आरूढवन्तः ।

अनया घटनया नितरां कम्पमाना जाता लवङ्गलता । सा आत्मरक्षणाय कृष्णवर्णेन कृत्स्नं शरीरं लेपितवती । एवं लेपितः वर्णः पञ्चदश दिनानि यावत् सर्वथा अपसारयितुम् अशक्यः आसीत् । स्वस्य नीलान् केशान् कर्तयित्वा सा नाविकवेषं धृतवती । राज-पुरोहितेन सह सा अपि रज्जूनां राशेः पृष्ठतः निलीय उपविष्टवती ।

लुण्ठाकाः नौकालुण्ठनं कृत्वा गमनसमये तदधोभागे रन्ध्रं कृत्वा पलायनम् अकुर्वन् । अतः रन्ध्रमार्गेण जलं प्रविष्टम् । नौका सागरे निमग्ना जाता । नौकायां स्थिताः सर्वे मृताः ।

नौकायां स्थितस्य कस्यचन उडुपस्य कारणतः उभौ नाविकौ सजीवं स्थितौ आस्ताम् । संज्ञां प्राप्तवन्तौ तौ ततः रत्नद्वीपं प्राप्तवन्तौ राजपुरोहितलवङ्गलताभ्यां सह ।

राजपुरोहितः लवङ्गलता च सैनिकाभ्यां सह राजधान्यां गच्छन्तौ कयाचित् रजिकया मिलितौ । प्रवृत्तं सर्वं श्रुत्वा सा रजिका तान् स्वस्य गृहं नीतवती । 'आगमनोद्देशसिद्धिपर्यन्तं अत्रैव वासं कर्तुम् अर्हन्ति भवन्तः' इति वदन्ती सा तेषां कृते वासव्यवस्थां कल्पितवती ।

तस्मिन् एव दिने राजगुरुः रत्नद्वीपराजेन शशाङ्केन मिलित्वा लवङ्गलतायाः आगमन-वार्तां सूचितवान् । शिबिकां प्रेषयित्वा तस्याः आनयनव्यवस्थां कारितवान् शशाङ्कः । रजिका लवङ्गलतायै उत्तमानि वस्त्राणि दत्त-वती । तानि धृत्वा लवङ्गलता शशाङ्कं द्रष्टुं

गतवती । किन्तु शशाङ्कः लवङ्गलतां दृष्ट्वा विमुखः अभवत् । राजवंशे एतादृश्यः अपि जायन्ते इत्यत्र विश्वसितुम् एव न शक्तवान् सः वञ्चिकां मत्वा तां ततः बहिः प्रेषितवान् । निराशा सा रजकगृहम् आगत-वती । रजिकया राजकुमार्याः सान्त्वनं कृतम् । रजिका काञ्चित् मालाकारीं जानाति स्म । तस्याः निकटे तादृशम् एकम् औषधम् आसीत् यस्य उपयोगेन अविलम्बेन केशाः प्रवृद्धाः भवेयुः । पञ्चदशसु एव दिनेषु लवङ्गलतायाः कृष्णता अपि दूरीकर्तुं शक्या आसीत् ।

राजभवनस्य कृते सुरमा पुष्पमालाः सज्जी-करोति स्म । पक्षाभ्यन्तरे एव राजकुमारी पूर्ववत् सुन्दरी जाता । किन्तु शशाङ्कराजस्य निकटं सा कथं प्रेषिता भवेत् ?

तदर्थं लवङ्गलतया कश्चन विशिष्टः उपायः आश्रितः । सा पुष्पमालाग्रथने कुशला आसीत् । शशाङ्कस्य कृते सा विशिष्टां मालां सज्जीकृतवती, राजनिकटं च प्रेषितवती च मालाकार्याः सुरमायाः द्वारा । तां मालां दृष्ट्वा नितराम् आश्चर्यं प्राप्तवान् शशाङ्कः माला-कारीम् अवदत् – ''अद्यपर्यन्तम् ईदृशी माला भवत्या ग्रथिता न आसीत्'' इति ।

''महाराज ! एषा न मया निर्मिता । भवदर्थम् एव कयाचित् युवत्या निर्मिता अस्ति एषा । एषा भवता अवश्यं धर्तव्या'' इति अकथयत् सुरमा ।

'' किं भवती मां तस्याः मालारचयित्र्याः समीपं नयेत् ? सा कथं मालारचनां करोति इति अहं द्रष्टुम् इच्छामि'' इति अवदत् शशाङ्कः ।

''महाप्रभो ! सा विचित्ररीत्या ग्रथनं करोति । सा भवतः नामानि जपन्ती पुष्पाणि मुखवायुना प्रेरयति । तदा तानि उड्डीय एकस्मिन् पात्रे पतन्ति । तस्मात् पात्रात् सा मालां निष्कासयति । एवंविधा माला केवलं भवदर्थम् एव भवति'' इति उक्तवती सुरमा ।

''एतत् तु महते आश्चर्याय । अहं तां द्रष्टुम् इच्छामि । किं भवती ताम् अत्र आनेतुं शक्नुयात् ?'' इति अपृच्छत् शशाङ्कः ।

गृहं गता सुरमा लवङ्गलताम् अवदत् - ''मम उपायः फलितः'' इति ।

एतदनन्तरं लवङ्गलता मल्लिकापुष्पाणि आनाय्य ततः अर्धभागं स्वीकृत्य मालां ग्रथितवती । ततः तां मालां स्थालिकायां संस्थाप्य सा माला दृष्टिपथं यथा न आगच्छेत् तथा अवशिष्टानि पुष्पाणि तदुपरि स्थापित-वती । ततः राजभवनदिशि तया प्रस्थितम् ।

तत्र गमनसमये सा तानि एव वस्त्राणि धृतवती, यानि शिबिकया गमनसमये धृतानि आसन् ।

लवङ्गलतायां शशाङ्कस्य दृष्टिः तथा निश्चला अतिष्ठत् यथा कस्मिंश्चित् प्रियतम-वस्तुनि दृष्टिः दृढा तिष्ठेत् । तस्मै सा नितराम् अरोचत । सा अपि राजतेजसा गाम्भीर्यभावेन च तेन सह समभाषत ।

''भवती मालां कथं रचयति ? दर्शयतु तावत्'' इति अवदत् शशाङ्कः ।

''मालानां रचनशक्तिः मयि न विद्यते । भगवान् एव मम कृते मालाः रचयति । तदपि तादृशस्य कृते एव, यस्य विषये मम हार्दः अभिमानः भवति'' इति अवदत् लवङ्ग-लता ।

''मत्कृते मालां न निर्माति किं भवती ?'' इति पृष्टवान् राज्ञः मन्त्री ।

''क्षन्तव्या अहम् । एतत् मया न शक्यते । भगवान् मम हृदयं जानाति । सः तत्कृते एव मालाः निर्मास्यति यस्मिन् मम अनुरागातिशयः भवति'' इति अवदत् लवङ्गलता ।

''एवं तर्हि मयि भवत्याः हार्दं प्रेम अस्ति किम् ?'' इति शशाङ्कः अपृच्छत् ।

''अयं तु भगवतः निर्णयः । एषः असत्यः कथं स्यात् ?'' इति अवदत् लवङ्ग-लता ।

''तर्हि इदं भगवता निर्णीतम् अस्ति इति भवती साधयतु'' इति उक्तवान् शशाङ्कः ।

ततः सा आत्मना आनीतां पुष्पस्थालिकां तस्मै दर्शितवती । तस्याम् ऊर्ध्वभागे मल्लिका-पुष्पाणि आसन् । तदनन्तरं सा रजतपात्रम् आनायितवती । स्वस्य स्थालिकायां स्थितानि पुष्पाणि तस्मिन् पात्रे पातयन्ती सा अधस्तन-मालाम् अपि पातितवती । पुष्पैः सह माला अपि दृष्टा तस्मिन् पात्रे ।

सा तां मालां शशाङ्कस्य कण्ठे अर्पितवती । शशाङ्कस्य मनसि अभासत – 'चित्रस्थायाः युवत्याः यावत् सौन्दर्यं ततोऽपि अधिकं सौन्दर्यम् एतस्याः' इति । एतं भावं शब्दैः अप्रकटयन् शशाङ्कः अपृच्छत् – ''अन्य-पुष्पाणां का गतिः ?'' इति ।

''महाराज ! क्षणं यावत् स्थीयते चेत् अहम् एतैः मालां रचयिष्यामि'' इति वदन्ती सुरमा अल्पे एव काले मालाम् अरचयत् । तां लवङ्गलताकण्ठे अधारयत् शशाङ्कः ।

चित्रम् - गान्धि अय्यः 4

अपराजेयः गरुडः

राज्याभिषेकावसरे उपद्रवं कर्तुम्
उद्यतानाम् वनवासिनां स्थितिगतीः ज्ञातुं समुत्सुकः अस्ति
आदित्यः । अतः सः वृद्धं रामसिंहं वनवासिनाम् आवासक्षेत्रं प्रति
प्रेषयति । वनवासिदम्पतीभ्याम् आदित्यः सूच्यते - राजभवन-
सम्बन्धी कश्चित् बद्धः अस्ति इति ।

रामसिंहस्य अस्तित्वसङ्केतः न प्राप्तः । किन्तु पर्वतप्रदेशे...

कोऽपि वृक्षे बद्धः अस्ति । उभौ रक्षकौ अपि स्तः ।

आदित्यः बन्धिनः समीपं गच्छति । तस्य ऊहा सत्या अभवत् ।

रामसिंह ! मया त्वरया कार्यं करणीयं भविष्यति

अहम् आदित्यः अस्मि रामसिंह ! निश्शब्दं स्थीयताम् ।

भवतः बन्धनकर्तारः आगच्छन्तः सन्ति । मम अश्वम् आरुह्य पलायताम्, अस्मदीयाः च आनीयन्ताम् ।

भवतः किं भविष्यति ! श्रीमन् !

वनवासिनः जालं प्रक्षिपन्ति । आदित्यः अज्ञात्वा तेन बद्धः भवति ।

भवान् कः ? राजभवनस्य जनः कुत्र अस्ति ?

कश्चित् वनवासी कानिचन पर्णानि निष्पीड्य बलपूर्वकम् आदित्येन आघ्रापयति ।

इदानीं भवतु आनन्दः !

आह् ! मां त्यजत ! अहम् ....

आदित्यः संज्ञाशून्यः सन् पतति ।

सः कञ्चित् समयं यावत् उत्थातुं न शक्नोति ।

चलाम, अस्मन्नायकं सूचयित्वा आनयाम । सः एव वदिष्यति - अस्य दण्डनं कीदृशं भवेत् इति ।

रामसिंहः अङ्गरक्षकैः अश्वैः च सह तत्र प्रत्यागच्छति ।

महाभाग ! भवान् तु निष्पीडः खलु ? वनवासिनः भवन्तं न अबाधन्त खलु ? किन्तु ते कुत्र सन्ति ?

ते पर्णगन्धम् आघ्रापयन् । तेन अहं निश्चेतनः अभवम् । चलाम ! तेषाम् आगमनात् पूर्वम् इतः धावाम ।

प्रत्यागत्य स्ववासस्थाने ..

रामसिंह ! अधुना कथयतु ! कापि वार्ता किं लब्धा ?

केचन वितानकं निर्मान्तः दृष्टाः मया । मया तेषु सहभागी भूत्वा वार्तालापश्रवणम् आरब्धवान् । राज्याभिषेकशब्दं श्रुत्वा मया पृष्टं - ''कस्य राज्याभिषेकः ?'' इति बाह्यजनेन इव ।

ततः अग्रे किम् अभवत् ?

अकस्मात् प्रत्यभासत 'केनापि अभिज्ञातः अहम्' इति । सर्वे मां परिक्रम्य ''किं भवान् राजभवनजनः न ?'' इति पृष्टः तैः । ते वस्त्रेण मम नेत्रबन्दनं कृत्वा दीर्घसमयं यावत् चालितवन्तः । मया कश्चित् परिचितः कण्ठः तत्र ज्ञातः ।

कः आसीत् सः ? ऊहां करोतु ।

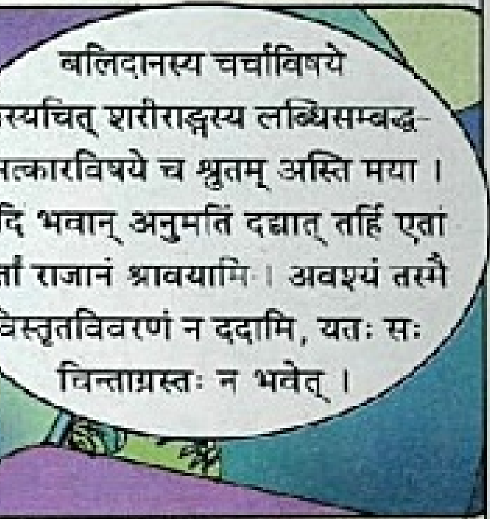

मया तर्कितं यत् सः रवीन्द्रदेवः भवेत् इति ।

सः वदन् आसीत् – मम शिरश्छेदनं कृत्वा राज्याभिषेकावसरे भवते उपहाररूपेण प्रेषणीयम् इति ।

मम चिन्तनक्रमः अपि सः एव आसीत् ।

किन्तु अस्माभिः एतादृशघटनाः अवरोद्धव्याः सन्ति ।

बलिदानस्य चर्चाविषये कस्यचित् शरीराङ्गस्य लब्धिसम्बद्धचमत्कारविषये च श्रुतम् अस्ति मया । यदि भवान् अनुमतिं दद्यात् तर्हि एतां वार्तां राजानं श्रावयामि । अवश्यं तस्मै विस्तृतविवरणं न ददामि, यतः सः चिन्ताग्रस्तः न भवेत् ।

केनापि नूतनम् अङ्गं प्राप्स्यते ? सः अवश्यं नरेन्द्रदेवः भवेत् ।

भोः रामसिंह ! राज्ञे अरुणायै च विस्तृतविवरणदानस्य आवश्यकता नास्ति ।

तदग्रिमदिने आदित्यः राज्ञा मिलति ।
राजगुरुणा भवान् स्मारितः अस्ति नित्यानुष्ठानविषये ।
मम दुर्घटनाविषयम् एतौ उभावपि न जानीतः इति तु वरम् एव ।

आदित्य ! भवता रामसिंहः रक्षितः । किन्तु तथाकरणे विपत् आसीत् ।
अनुवर्तते

निसर्गवैचित्र्यम्

भयहेतुभूतानि पुष्पाणि

एतस्मिन् २००६ तमे वर्षे वेणुसस्यानि पुष्पितानि भविष्यन्ति । शते वर्षेषु एकवारम् एषा घटना आवर्तते इति श्रूयते । भारतस्य ईशान्यभागे स्थितेषु असम-त्रिपुरा-मिझोराम-मणिपुरादिषु राज्येषु एषः वेणुसस्यपुष्पोद्गमः द्रष्टुं शक्यः ।

वेणवः वस्तुतः तृणकुलीयाः । उन्नता अन्तस्साररहिताः वेणवः षष्टि वर्षाणि यावत् वर्धमानाः भवन्ति । ततः तेषु पुष्पोद्गमः जायते । भारते विंशतिविधाः वेणवः दृश्यन्ते प्रायः । वेणुपुष्पाणि प्रायः पीतवर्णीयानि तत्समीपवर्णोपेतानि वा भवन्ति ।

पुष्पितत्वप्राप्तेः अनन्तरं मूलसस्यं मृतं भवति । योग्यस्य वातावरणस्य प्राप्त्या भूमौ पतितानि तानि वेणुधान्यानि अङ्कुरितानि भवन्ति । पञ्चषेषु वर्षेषु नूतनानां वेणुसस्यानाम् उत्पत्तिः भवति । अग्रिमेषु उपदशेषु वर्षेषु सर्वत्र वेणुगुल्माः द्रष्टुं शक्याः । तेषां जीविताविधिः ५०-६० वर्षाणि ।

किमर्थं वेणुपुष्पाणि भयहेतुभूतानि भवन्ति ? यदा समाने काले सर्वे वेणुगुल्माः पुष्पिताः भवन्ति तदा महता प्रमाणेन धान्योत्पत्तिः भवति इति तु सत्यम् । किन्तु अनन्तरवर्षे तेषां दुर्लभता सम्पद्यते । वेणुधान्यानि दशंकुलीयानां प्रियः आहारः । वनप्रदेशे वेणुधान्यानां दुर्लभता यदा भवति तदा मूषकादयः कृषिक्षेत्राणि धान्यागाराणि प्रति वा गच्छन्ति । तेषां खादनतः आहारधान्यानि क्षयं यान्ति । अतः तत्परिसरे आहाराभवः परिदृश्यते । अतः एव जनानां विश्वासः यत् वेणवः पुष्पिताः भवन्ति चेत् क्षामः परिदृश्यते इति ।

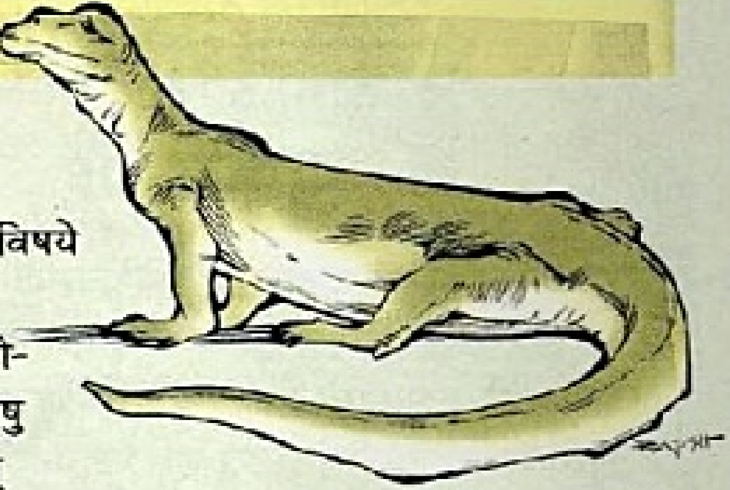

केन्द्रसर्वकारेण एतस्मिन् वर्षे वेणुसस्यानां वर्धनाय, वेणुराहित्यं प्राप्नुवति क्षेत्रे पुनरपि वेणोः वर्धनाय च योजना सज्जीकृता अस्ति ।

केचन विज्ञानिनः अभिप्रयन्ति यत् वेणुपुष्पोद्गमः, क्षामस्य प्राप्तिः च काकतालीयन्यायेन आकस्मिकतया क्वचित् सम्भवति इति ।

पुटोऽयं भवताम् पुटोऽयं भवताम्

भवदर्थकं विज्ञानम्

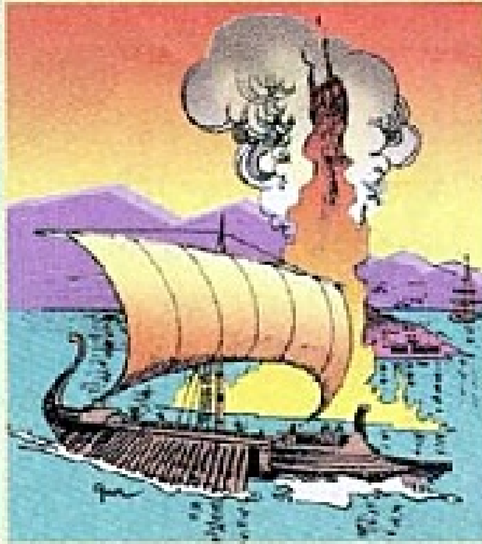

महान्तः गोधिकाकुलीयाः जीविनः

भवन्तः कथापुस्तकादिषु महाकारिकाणां गोधिकानां विषये पठितवन्तः स्युः एव ।

कोमोडोनामिकाः गोधिकाः इण्डोनेशियादेशे कोमोडो-द्वीपे निवसन्ति । अल्पसङ्ख्यया ताः इण्डोनेषियादेशस्य अन्येषु अपि द्वीपेषु उपलभ्यन्ते । दशसहस्राधिकेभ्यः वर्षेभ्यः पूर्वम् एतादृशाः एव मेगालानियानामकाः जीविनः आस्ट्रेलियादेशे प्राप्यन्ते स्म । प्रथमजागतिकयुद्धावसरे केनचित् विमानचालकेन कोमोडोगोधिकानाम् अस्तित्वं ज्ञातम् । तासां जिह्वा मुखस्य अन्तः बहिः च सञ्चरन्ती आहारस्य ग्रहणे उपकरोति । दीर्घं सुदृढं च पुच्छं शत्रूणां प्रहारे अतिसमर्थम् । कोमोडोजीविनां मुखे सदा रोगाणवः वसन्ति । अतः तैः दष्टस्य जीविनः व्रणस्य तीव्रता अधिका भवति । एतस्य परिणामतः व्रणितः सः जीवी अचिरात् एव प्राणैः वियुक्तः भवति ।

कोमोडोजीविनः तरणे नितरां दक्षाः । स्थानीयभाषायाम् एतेषां नाम 'ओरा' इति । स्थानीयाः एतान् जलमकरान् भावयन्ति । जगति स्थितायां प्राचीनायां गोधिकाजातौ जाताः एते जीविनः प्राचीनतजातितया यथा तथैव आकारेण अपि सर्वान् जीविनः अतिशेरते ।

भवतां परिसरः

वाणिज्ये अग्नेः उपयोगः

वाणिज्ये अग्नेः उपयोगस्य विषये प्राचीनस्य कार्थेज्नामकस्य ग्रीकनगरस्य जनाः विशेषतः निपुणाः आसन् । प्रसिद्धः इतिहासज्ञः हेरोडोटसः वदति यत् ते समुद्रे नौकां स्थगयित्वा विक्रेतव्यानि वस्तूनि तीरे प्रसारयन्ति स्म । ततः नौकां गत्वा महान्तं धूमम् उत्पादयन्ति स्म । सा च धूमराजिः मैलुद्दूरात् अपि द्रष्टुं योग्या भवति स्म । सा क्रेतॄन् ज्ञापयति स्म यत् वाणिज्यनौका नौकास्थानं प्रति आगता अस्ति इति । जनाः नौकास्थानं प्रति आगत्य अपेक्षितस्य वस्तुनः मूल्यत्वेन सुवर्णं निक्षिप्य ततः अनतिदूरे अदृश्यतया तिष्ठन्ति स्म । नौकास्थाः वणिजः ग्रामीणैः स्थापितं सुवर्णं वस्तुनः मूल्यस्य अनुगुणम् अस्ति वा न वेति परीक्षन्ते स्म । यदि तत्र स्थापितं सुवर्णं तृप्तिजनकं तर्हि ते तत् स्वीकृत्य नौकां प्रति गच्छन्ति स्म । ततः ग्रामीणाः तत् वस्तु नयन्ति स्म ।

पुटोऽयं भवताम् पुटोऽयं भवताम्

भवन्तः जानन्ति किम् ?

ध्वन्युत्पादकाः मीनाः

यदि गानशब्दस्य निर्वचनं चिन्त्येत तर्हि मत्स्याः गानसमर्थाः न इत्येव सिद्धं भवेत् । किन्तु एतत् तु सत्यं यत् जातिविशेषे जाताः मत्स्याः विशिष्टं किञ्चन ध्वनिम् उत्पादयितुं समर्थाः इति ।

मेडिटेरियन्समुद्रपरिसरे दृश्यमानः सिरेनूमत्स्यः स्वस्य दन्तान् आघर्षयन् सङ्गीतानुकारिणं ध्वनिम् उत्पादायितुं समर्थः ।

'आनकमत्स्यः' इति तु कस्यचन मत्स्यविशेषस्य नाम । सः आनकध्वनिम् अनुकर्तुं समर्थः इत्यतः एव तत् नाम तस्य । तेन उत्पाद्यमानः सः ध्वनिः तथा उच्चः भवति यत् ५० पादोन्नते ऊर्ध्वतले स्थितः अपि धीवरः तं स्पष्टतया श्रोतुम् अर्हति ।

अभिवर्ध्यतां ज्ञानशक्तिः

जागतिकी पादकन्दुकस्पर्धा जर्मन्देशे प्रचलति । भारतीयैः पादकन्दुकक्षेत्रे प्राप्तां सिद्धिं स्मारयन्ति अधस्तनाः प्रश्नाः ।

२. भारतेन एकस्याः एव अन्ताराष्ट्रियायाः पादकन्दुकस्पर्धायाः आतिथेयत्वं निरूढम् । सा स्पर्धा का ?

३. राष्ट्रियपादकन्दुकस्पर्धायां विजेत्रे पारितोषिकत्वेन किं दीयते ? अनन्तरीययोः उभयोः कृते किञ्च दीयते ?

१. भारतेन एशियन्पादकन्दुकस्पर्धायां सुवर्णपदकं यदा प्राप्तं तदा भारतीयदलस्य नायकः कः आसीत् ?

४. अतिप्राचीना पादकन्दुकस्पर्धा का ?

५. डि.सि.एम्.पादकन्दुकस्पर्धा ऐदम्प्राथम्येन कदा आयोजिता आसीत् ?

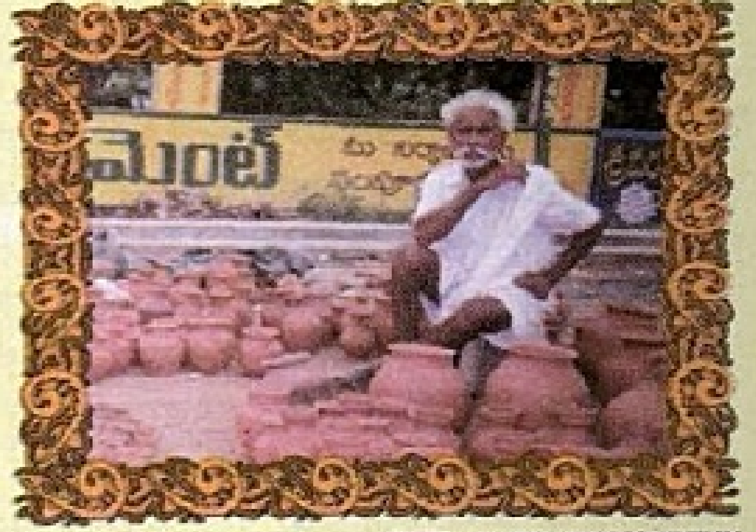
(उत्तराणि ६६ तमे पृष्ठे)

चित्रशीर्षिकास्पर्धा

अधस्तनं चित्रद्वयं दृष्ट्वा परस्परसम्बन्धिना वाक्यद्वयेन चित्र-शीर्षिकां किं भवन्तः प्रेषयितुं शक्नुयुः ?

TATA NARAYANAMURTHY

TATA NARAYANAMURTHY

समपत्रे लिखिता चित्रशीर्षिका अधस्तनसङ्केताय प्रेषणीया -

चन्दमामा (संस्कृतम्) 'अक्षरम्' ८ उपमार्गः, गिरिनगरम्, बेङ्गलूरु - ५६००८५

योग्या शीर्षिका एतन्मासस्य २५ तः पूर्वं प्रेषणीया । सर्वश्रेष्ठायै शीर्षिकायै रू.१००/- पुरस्काररूपेण दास्यन्ते । पुरस्कृता शीर्षिका मासद्वयानन्तरं प्रकाशयिष्यते ।

अभिनन्दनानि

'मे'मासस्य शीर्षिकाप्रेषकः -

पि. सुदर्शनन्

३/४, सेतुभवस्वामिमार्गः

(सोलायप्पन्मार्गसमीपे)

कुम्भकोणम् - ६१२ ००१

(त.ना.)

पुरस्कृता शीर्षिका

क्रीडातः सिद्ध्यति स्वार्थः ।
दीपज्वालनं भवति परार्थम् ॥

अभिवर्ध्यतां ज्ञानशक्तिः - उत्तराणि

१. १९५१ तमे वर्षे - सैलेन् मन्नः । १९६२ तमे वर्षे चुन्नै गोस्वामी ।

२. नेहरू गोल्ड् कप् । १९८२ तमे वर्षे आरम्भः । कलकत्तानगरे तत् प्रवृत्तम् ।

३. प्रथमविजेत्रे - सन्तोषट्रोफी, अनन्तरीयाय - कमलागुप्तट्रोफी, तदनन्तरीयाय सम्पङ्गी-ट्रोफी च ।

४. डुराण्ड्कप् । १८८८ तमे वर्षे सर्. मोर्टिमर् डुराण्डवर्येण आरब्धा ।

५. १९४५ तमे वर्षे ।

Printed and Published by B. Viswanatha Reddi at B.N.K. Press Pvt. Ltd., Chennai - 26 on behalf of Chandamama India Limited, No. 82, Defence Officers Colony, Ekkatuthangal, Chennai - 600 097. Editor : B. Viswanatha Reddi (Viswam)

DON'T SEARCH FOR ANSWERS!

- Who or what are Angelina, Santa Rosa and Wilson?
- If only he had appeared for the horse-riding test, he would have been selected for the Indian Civil Service. Who is being referred to here?
- Imagine A is 1, B-2, C-3, D-4..... X-24, Y-25, Z-26. How will you make a coded sentence in numbers to say "I love my school"?
- Can you make a chain of words with parts of the human body, from "head to foot"? There is no restriction on the number of words, but they must make a chain.
- Where will you go to see a sculpture of Maheshmurthi?
- Who are Kookoo's parents?

All the answers are in the July 2006 issue of Junior Chandamama. It's a treasure-trove of knowledge.

Junior
CHANDAMAMA

THE ONE-STOP COMPLETE FUN AND ACTIVITY MAGAZINE

NOW AVAILABLE AT YOUR NEAREST NEWS STAND FOR RS.15 PER COPY

PAY ONLY RS.150 FOR ANNUAL SUBSCRIPTION AND SAVE RS.30

For Further Details write to :
CHANDAMAMA INDIA LTD.,
82, Defence Officer's Colony,
Ekkatuthangal, Chennai - 600 097.

CHANDAMAMA (Sanskrit) JULY 2006
Regd. with Registrar of Newspaper for India No. 42664/85. Regd No. TN/CC(S)Dn/158/06-08
Licensed to post WPP - Inland No.TN/CC(S)Dn/82/06-08, Foreign No. 83/06-08